

UVOD U

KAPITALIZAM ▶

EAMONN BUTLER

Uvod u kapitalizam

Biblioteka
EKONOMIJA SLOBODE

Glavni i odgovorni urednik
Admir Čavalić

Na bosanski jezik preveo
Resul Mehmedović

Lektura i korektura
Amra Šalaka Mehmedović

Tehnički urednici
Jilduza i Selmir Pajazetović

Izdavač
Udruženje građana "Multi"
Damira Hadžibeganovića 115, Tuzla
www.multi.ba

Za izdavača
Admir Čavalić

Štampa: GlobalMedia, Tuzla

Prvo izdanje, Tuzla, 2019.

CIP- Katalogizacija u publikaciji Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

330.342.14
BUTLER, Eamonn
Uvod u kapitalizam / Eamonn Butler ; [na bosanski jezik preveo Resul Mehmedović]. - 1. izd. - Tuzla : Udruženje građana Multi, 2019. - 130 str. ; 20 cm.
- (Biblioteka Ekonomija slobode) Prijevod djela: An introduction to capitalism.
ISBN 978-9958-0996-5-6
COBISS.BH-ID 28115718

Sva prava zadržana. Zabranjeno kopiranje, umnožavanje i distribucija bez pismenog odobrenja Izdavača ili nosioca autorskih prava.

UVOD U KAPITALIZAM

EAMONN BUTLER

Naslov originala: An Introduction to Capitalism

First published by the Institute of Economic Affairs, London, in 2018

Licensed by

The Institute of Economic Affairs

2 Lord North Street

London SW1P3LB

in association with London Publishing Partnership Ltd

www.londonpublishingpartnership.co.uk

Copyright © The Institute of Economic Affairs 2018

All rights reserved.

Prvi put objavljeno od strane The Institute of Economic Affairs, u Londonu, 2018. godine

Licencirano od strane

The Institute of Economic Affairs

2 Lord North Street

London SW1P3LB

u kooperaciji sa London Publishing Partnership Ltd

www.londonpublishingpartnership.co.uk

Autorska prava © The Institute of Economic Affairs 2018

Sva prava zadržana.

SADRŽAJ

Riječ urednika	1
1 Uvod	5
O čemu knjiga govori	5
Koje teme obrađuje	5
Za koga je namijenjena	6
Kapitalizam i autor	7
Kako je knjiga struktuirana	7
2 Šta kapitalizam jeste	9
Stvarnost i zablude	9
Podcjenjivanje kapitalizma	10
Problemi definisanja	12
Široka povezanost kapitalizma	13
Stvari koje nisu esencijalne za kapitalizam	14
Stvari koje nisu svojstvene samo kapitalizmu	15
Definisanje kapitalizma	18
3 Šta je kapital	20
Pojam kapitala	20
Svrha kapitala	20
Kako kapital povećava produktivnost	21
Tradicionalno poimanje kapitala	23
Najvažniji oblik kapitala	25
Infrastruktura sistema	27
Pravni i kulturni kapital	29
Zaključak	31

4	Kako nastaje kapital	32
	Pogrešne predodžbe o stjecanju kapitala	32
	Kapital nije jednostavan za očuvati	34
	Kapital ovisi o ljudskom vrednovanju	38
	Pravo porijeklo kapitala	40
	Kapital i prisila	41
5	Zašto je struktura kapitala krucijalna	42
	Mreža proizvodnih dobara	43
	Krhkost strukture kapitala	44
	Loša politika ubija kapital	47
	Zaključak	49
6	Zašto kapitalizam uspijeva	51
	Lični interes, imovina, profit i podsticaji	51
	Proces konkurencije	56
	Specijalizacija i tržišta	58
	Kapitalizam i država	60
7	Moralna dimenzija kapitalizma	62
	Socijalistička i kapitalistička moralna vizija	62
	Kapitalizam stvara vrijednost i širi bogatstvo	63
	Ljudske koristi od imovinskih prava	65
	Jednakost i prosperitet	67
	Problem definisanja jednakosti	68
	Kapitalizam poboljšava ljudske odnose	70
	Poređenje sličnog sa sličnim	71
8	Kratka historija kapitalizma	73
	Izokretanje kapitalizma da bi se uklopio u teoriju	73
	Trgovina državom	74

Industrijska revolucija	76
Državno upravljanje ekonomijom	78
Bič korporativizma	80
Stvaranje kapitalizma za budućnost	82
9 Veliki mislioci kapitalizma	84
Škola u Salamanki (“Skolastičari”)	84
Adam Smith (1723-1790)	85
David Ricardo (1772-1823)	87
Ludwig von Mises (1881-1973)	88
Friedrich von Hayek (1899-1992)	89
Milton Friedman (1912-2006)	90
James M. Buchanan (1919-2013) i	
Gordon Tullock (1922-2014)	91
Gary Becker (1930-2014)	92
Israel Kirzner (r. 1930)	94
Deirdre McCloskey (r. 1942)	95
10 Kritike i kriticizam	97
Moralne kritike	98
Strukturalne kritike	102
Korporativna moć	104
Globalni odnosi	106
Zbunjujući kronizam	108
11 Budućnost kapitalizma	109
Prednosti	109
Slabosti	111
Mogućnosti	114
Prijetnje	116
Postojanost kapitalizma	119

12 Dodatna čitanja	120
Zlonamjerni uvodi	120
Dobronamjerni uvodi	121
O kapitalizmu i siromaštvu	125
O filozofiji i moralu	126
O Institutu za ekonomska pitanja (Institute of Economic Affairs)	128
O autoru	130

RIJEČ UREDNIKA

Pod uslovom da se nije desio neki globalni “crni labud” i upropastio sve, vrlo je vjerovatno da kao čitaoc ove knjige živite u najboljem periodu, tj. zlatnom periodu ljudske historije, barem ekonomski posmatrano, što je i najlakše izmjeriti. Nikada se nije duže živjelo, nikada nije bilo manje apsolutno siromašnih, nikada manje mrtvorodene djece i neuhranjenih i nikada više mogućnosti za uspjehom bilo koga od nekoliko milijardi pojedinaca na Zemlji, naročito ako ste osoba iz Kine ili Indije, čije stanovništvo, shodno aktuelnim istraživanjima, gaji najveći optimizam u budućnost čovječanstva. Nikada više razloga za navedeni optimizam, ali svejedno, nikada više pesimizma u domaćem javnom prostoru. Za sve navedeno, i optimizam nas – manjine, i pesimizam većine, odgovoran je – kapitalizam.

Jedni smatraju da kapitalizam ima inherentno destruktivnu prirodu i da je kao takav uzrok svih, ili barem većine naših društvenih, pa čak i ličnih problema. Drugi, uključujući urednika i grupu ljudi uključenih u pripremu ove knjige, kao i samog autora, gospodina Eamonna Butlera, propagiraju tezu da je, upravo kapitalizam, najzaslužniji za blagodat vremena u kojem živimo. Iako na prvi pogled izgleda

da prvi tabor ima masovnost, popularnost, pa čak i bogatstvo – jer kako Butler sjajno primjećuje, kapitalizam izdašno nagrađuje svoje najveće kritičare – svejedno, politički krah ljevice širom svijeta pokazuje da obični čovjek ipak više vjeruje onome što posjeduje, nego li Marksovim parolama o eksploataciji radnika i pauperizaciji društva.

Ova knjiga predstavlja odličan temelj za razumijevanje svijeta u kojem živimo, kao i trendova koji ga oblikuju, stvarajući pretpostavke za budući razvoj. Knjiga je pisana jednostavnim jezikom, koji će biti razumljiv svima onima koji se ne bave ekonomijom. Svejedno, knjiga će biti od koristi i ekonomistima, jer ih podsjeća na to šta je ustvari kapitalizam i koji su to sve mitovi koji ga okružuju, a kojima se nekad teško oduprijeti. Zbog toga je sama knjiga, posebno namjenjena kritičarima kapitalizma i svima onima koji ne razumiju kreativne, destruktivne i sada aktuelne, distruptivne procese koji su sastavni dio funkcionisanja istoga.

Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, obavljanjem ove knjige na bosanski jezik nastojalo se obogatiti skromno tržište liberalne literature, koja je prijeko potrebna ovoj bivšoj centralno-planskoj zemlji. Knjiga treba da ponudi alternative vodećem narativu koji počiva na negativnostima kapitalističkog sistema. Možda će upravo ova knjiga natjerati neke pojedince da barem malo promisle o samom kapitalizmu, prije nego li krenu s inflacijom optužbi tipa “neoliberalni kapitalizam”, “divlji kapitalizam”, itd. Uz to, autor posebnu pažnju posvećuje korumpitivnoj prirodi države, označenom pojmom kronizam, a čiji se efekti često pogrešno pripisuje kapitalizmu. Ovo je posebno interesantno za postojeće i buduće donosioce odluka, kako bi razumjeli dugoročne probleme koje uzrokuje pružanje usluga određenim

interesnim grupacijama, što je itekako prisutno u Bosni i Hercegovini.

Ukratko, knjigu čini 12 poglavlja, od čega se prvo poglavlje odnosi na uvod, dok zadnje na preporuku literature za dalja čitanja. Upravo zadnje poglavlje naglašava osnovni cilj ove knjige – da usmjeri čitaoca ka određenim temama kroz poglavlja, odnosno literaturu koja prati date teme. Na taj način, čitaoc će moći samostalno istraživati koji su to temeljni elementi kapitalističkog sistema, njegove manjkavosti, ali i kakva je budućnost i potencijal kojeg sa sobom nosi.

Na kraju, kao urednik ove knjige, osjećam poseban ponos što smo uspjeli prevesti i objaviti još jedno djelo koje će intelektualno provocirati našu stvarnost. U tom smislu, ako čitaoca ova knjiga isprovocira, pa isti odluči da dalje istražuje, čita i piše o kapitalizmu, onda ćemo znati da smo, doista, uspjeli u našem naumu. Pritom, ako je taj neko lijeve provenijencije, onda je zadovoljstvo još veće.

*Admir Čavalić,
Tuzla, 18. septembar 2019.*

1 UVOD

O čemu knjiga govori

Teško je naći knjigu koja objašnjava, pravedno i iskreno, šta je kapitalizam, kako funkcioniše, i koje su njegove prednosti i mane.

Sam izraz kapitalizam skovan je kao pogrdan izraz. I danas, većina knjiga na tu temu ostaje neprijateljski raspoložena prema kapitalizmu, ili oslikava iskrivljenu, zbunjujuću sliku o njemu. Veoma uobičajena pojava je da čak i oni koji podržavaju kapitalizam imaju poteškoća da shvate šta je to, i upadaju u zamku da opravdaju deformacije, umjesto da objasne stvarnost.

Stoga postoji potreba za kratkim vodičem koji jasno i pravedno predstavlja temu kapitalizma. Ovo je ta knjiga.

Koje teme obrađuje

Knjiga se bavi predrasudama i deformacijama kako bi se došlo do bolje definicije onoga što zapravo jeste kapitalizam – i, što je još važnije, ono što nije – skidanje bremena koji su

mu kritičari na pleća stavili, tako da se može razumjeti suština kapitalizma.

Knjiga također identifikuje šta je kapital, u kojim formama se nalazi, kako i zašto nastaje, njegovu svrhu, njegovu upotrebu i efekte. Istražuje *ekonomsku, socijalnu i moralnu* prirodu kapitalizma i institucija koje ga čuvaju.

Knjiga prati historiju kapitalizma, objašnjava neke od ključnih ideja onih koji ga podržavaju i razmatra kritike onih koji su protiv. Pruža iskrenu procjenu prednosti i nedostataka kapitalizma i njegove budućnosti.

Za koga je namijenjena

Ova knjiga je napisana jednostavnim, jasnim jezikom, lišena žargona, tehničkih termina, fusnota i akademskog rječnika. Njen cilj je da dopusti bilo kome da shvati o čemu se zapravo radi u kapitalizmu – i da pomogne onima koji misle da razumiju kapitalizam da ga bolje razumiju.

Knjiga bi svakako trebala pomoći učenicima i studentima u boljem razumijevanju – i, budući da je većina predavača na fakultetima neprijateljski raspoložena prema kapitalizmu, predlaže neka oštra pitanja kojima ih učenici mogu testirati.

Ali, ona je također prijemčiva i laicima, uključujući poslovne ljude, političare i obične građane koji su zainteresovani za ekonomske i političke ideje i traže direktan vodič kroz ideje i argumente.

Kapitalizam i autor

Rijetki autori o kapitalizmu iznose svoje predrasude, ili čak shvataju da ih imaju. Na taj način mame čitaoce u vlastite zablude i ostavljaju ih da misle da su ta gledišta objektivna.

S radošću priznajem da podržavam ideal kapitalizma – iako nije uvijek stvarnost. Odbacujem ideju da je kapitalizam fundamentalno nemoralan i antisocijalan. Umjesto toga, vjerujem da je kapitalizam ozbiljno narušen intervencijama političara, a onda je, nepravedno, okrivljen za posljedice. Ali čak i u ovom iskrivljenom stanju, kapitalizam još uvijek širi prosperitet širom planete.

Zato ostajem saosjećajan s idealom kapitalizma, ali pazeci na kriticizam koncepta i stvarnosti. Odgovarajući na ove kritike, ne očekujem ništa više nego rebalansiranje debate i ostavljanje čitaoca s iskrenim objašnjenjem onoga što kapitalizam uistinu jeste.

Kako je knjiga strukturirana

Knjiga počinje tako što pokušava da identifikuje šta kapitalizam jeste, a šta nije. Zatim se objašnjava šta je kapital, odakle dolazi, šta radi, zašto nam je potreban, i veliki značaj (koji kritičari kao i pristalice često zanemaruju) toga kako je kapital zajednice strukturiran i isprepleten.

Zatim se ispituju stvari koje su potrebne da bi kapitalizam funkcionisao, istražujući ulogu i prirodu imovine, vlasništva, podsticaja, konkurencije, tržišta, institucija i države. Zatim razmatra moralnu kritiku kapitalizma, zajedno sa

njegovim (rijetko čujućim) pozitivnim moralnim vizijama i efektima.

Knjiga zatim postavlja kapitalizam u njegov historijski kontekst, crtajući ekonomske sisteme koji su pomogli da se stvore ideali i principi kapitalizma i političke intervencije koje su ga uveliko zasjenile i izopačile.

Zatim, knjiga ukratko objašnjava ideje nekih od vodećih intelektualnih pobornika kapitalizma i bavi se kritikama njegovih kritičara.

I na kraju, knjiga ocrtava snage kapitalizma, njegove slabosti, prilike i prijetnje, prije nego što procijeni njegovu budućnost i ostavi čitaocu kratku listu dodatnih izvora koji donose više uvida u ovu fascinantnu temu.

2 ŠTA KAPITALIZAM JESTE

Stvarnost i zablude

Kako god ga definišete, kapitalizam je donio ogroman rast ljudskog bogatstva i životnog standarda. Do zore industrijske revolucije 1760-ih, ljudski život se malo promijenio. Većina ljudi je radila na zemlji, koristeći metode koje su se malo promijenile još od vremena faraona. Godine 1800., kao što američki ekonomski historičar Deirdre McCloskey (r. 1942) izračunava, prosječan prihod građanina svijeta bio je između 1-5 dolara dnevno. Sad iznosi u prosjeku skoro 50 dolara dnevno. Čak i taj prosjek maskira ogroman prosperitet koji su postigle kapitalističke zemlje. Dok neke od današnjih najvećih antikapitalističkih zemalja ostaju zaglibljene s 1-5 dolara dnevno, prosječne dnevne zarade u kapitalističkoj Švicarskoj, Australiji, Kanadi i Velikoj Britaniji sad prelaze 90 dolara dnevno. Prosječna zarada u SAD-u je preko 100 dolara dnevno, što moderne Amerikance čini 20-100 puta bogatijima od svojih predaka 1800. godine.

Ovaj ogroman porast prosperiteta nije bio ograničen isključivo na bogate. U kapitalističkim zemljama, stvari koje su nekad bile raskoš – pristojno stanovanje, zdravstvo, osvjtljenje i grijanje, rezervna odjeća, putovanja, zabava,

svježe meso – postali su dostupni svima. Mašine sad preuzimaju težak posao u industrijskoj proizvodnji i kućanskim poslovima. Zdravlje, preživljavanje djece, dugovječnost i obrazovanje su se značajno poboljšali.

Podcjenjivanje kapitalizma

Ipak, čak i dok se to “veliko bogaćenje” (kako ga McCloskey naziva) odvijalo, riječ *kapitalizam* je pretvorena u termin prezira. Glavni korijen riječi seže do 1100-tih, gdje je latinski termin *capitale* (od *caput*, što znači “glava”) korišten za označavanje zaliha goveda, a kasnije za robu ili novac; *kapitalista*, što znači samo vlasnik kapitala, pojavljuje se u 17. stoljeću. Ali do 1867. godine, uprkos obogaćivanju koje je donijela Industrijska revolucija, njemački politički mislilac Karl Marx (1818-1883) je u svojoj knjizi *Das Kapital* ismijavao “kapitalistički način proizvodnje” – ono što danas zovemo *kapitalizam*.

Bio je to izuzetno uspješan napad, jer Marxove polemike i dalje oblikuju današnju debatu. Mnogi ljudi još uvijek smatraju kapitalizam ukorijenjenim u antisocijalnim ili nemoćnim motivima, kao što su sebičnost, pohlepa i nedostatak brige za druge. Kapitalizam je nerijetko definisan čak i u smislu takvih motiva – s pretpostavkom da od njih ne može doći nikakvo društveno dobro. Socijalizam se, međutim, smatra utemeljenim na dobrim motivima – altruizam, saradnja, harmonija – uz pretpostavku da oni moraju proizvesti dobre društvene rezultate.

Međutim, veza između individualnih motiva i socijalnih ishoda nije tako jednostavna. Škotski filozof i ekonomista

Adam Smith (1723-1790), na primjer, pokazao je kako vlastiti interes može proizvesti korisne društvene rezultate, dok je rusko-američka autorica Ayn Rand (1905-1982) tvrdila da altruizam može proizvoditi samo društveno zlo. Važno je pogledati motive koji zaista inspirišu ljude u kapitalizmu ili socijalizmu, i pratiti koje dobre ili loše društvene rezultate zaista proizvode.

Još jedna uobičajena greška – ili obmana – komentatora kapitalizma je poređenje realnosti kapitalizma s idealom socijalizma, često uz izgovor da “idealni socijalizam nikad nije bio isproban u praksi”. Socijalizam se onda može prikazati kao čist i plemenit, dok se kapitalizam okrivljuje za svaki loš motiv, akciju i rezultat nedavne ekonomske historije. Ali upoređivanje teorije s praksom je nelegitimno: teorija se mora porediti s teorijom, ishodi s ishodima. A branitelji kapitalizma bi rekli da pobjeđuju u oba testa.

Postoje mnogi drugi mitovi i zablude. Na primjer, tvrdi se da u kapitalizmu samo nekolicina pojedinaca posjeduje i kontroliše kapital. Pogrešno: kao što će sljedeće poglavlje pokazati, mi smo svi vlasnici kapitala, u većoj ili manjoj mjeri. Za kapitalizam se također kaže da se bavi masovnom proizvodnjom uz korištenje nadničarskog rada, što onda uvodi diskusiju u pitanja društvene klase i eksploatacije. Ponovo greška: većina kapitalističkih preduzeća su male kompanije i obrtničke radnje. Kapitalizam se obično identifikuje s profitima i tržištima, iako te stvari postoje i u drugim sistemima. Kažu da kapitalizam znači monopol i namještanje. Ali opet, ove stvari nisu isključivo vezane za kapitalizam, već se provode političkom intervencijom.

Problemi definisanja

Realnija definicija kapitalizma je zastarjela. Moramo ukloniti breme s pleća i identifikovati pravi koncept.

Sama riječ *kapitalizam* nam daje trag. Dio riječi *kapital* znači da je riječ o kapitalu. Dio *izam* znači da se radi o rasprostranjenom načinu života. (Mogao bi se nazvati sistemom osim što "sistem" podrazumijeva nešto više centralizovano, dizajnirano i upravljano za razliku od kapitalizma.) U biti, dakle, kapitalizam je način života koji koristi kapital.

Riječ *kapital* označava koncept – apstraktnu ideju ukupnosti pojedinih *kapitalnih dobara*. Kao što mi koristimo riječ *životinja* da opišemo neku ideju koja zapravo postoji samo u posebnostima poput: jastrebova, komarca, tigrova, pauka, glista i delfina, tako apstraktna ideja kapitala ima stvarnost samo u posebnim *kapitalnim dobrima*, kao što su alati, mašine i finansije. Ali ideja nije ograničena na masovne fabrike, mlinove i proizvodne linije velikih preduzeća. Kapitalna roba je svuda oko nas – u svakom domaćinstvu (mašine za pranje veša, usisivači), kancelarija (kompjuteri, telefoni), prodavnica (blagajne, vitrine), pozorište, škola i bolnica u razvijenom svijetu.

Zašto je upotreba kapitala način života? Zato što nam kapitalna dobra omogućavaju da povećamo lakoću i efikasnost proizvodnje stvari koje želimo. Na primjer, možemo proizvesti mnogo više hljeba, sa mnogo manje fizičkog rada, korištenjem poljoprivrednih mašina za sjetvu i žetvu pšenice, i električne energije za mljevenje brašna i pečenje hljeba.

Široka povezanost kapitalizma

Ekonomisti obično ne uključuju zemlju ili rad kao kapitalna dobra. Oni vide kapitalna dobra ne kao prirodne resurse, već kao resurse koje neko stvara u cilju povećanja produktivnosti. Iako kapitalna dobra mogu nastati kao prirodni materijali kao što su drveće i željezna ruda, neko ih još mora pretvoriti u ašov i vile.

Kapitalna dobra stoga nisu kao divljina ili pustinje – stvari koje niko ne posjeduje. Neko mora da uloži vrijeme i energiju u njihovo stvaranje. I prirodno je da oni koji stvaraju kapitalna dobra trebaju ih smatrati svojom ličnom imovinom. Na kraju krajeva, njihov napor je suštinski dio tog kapitalnog dobra, koje ne bi postojalo bez njega. Koncept *kapitala* stoga implicira – ili barem snažno *sugerirše* – privatno vlasništvo nad kapitalnim dobrima.

To ne znači da je kapital u vlasništvu samo nekoliko bogatih pojedinaca – “bogatih kapitalista” uobičajene predstave. Naprotiv, kapitalna dobra mogu biti stvorena i biti vlasništvo bilo koga, ili grupa ljudi, kao što su zadruga ili kompanije. (Neki ljudi čak govore o “državnom kapitalizmu”, gdje vlade posjeduju i upravljaju preduzećima – iako se to čini suprotno normalnom korištenju riječi *kapitalizam*.) Svakako, kapitalizam najbolje funkcioniše ako kapitalna dobra budu u privatnom vlasništvu i pod kontrolom, bilo od strane pojedinaca ili blisko povezane grupe. Iako privatno vlasništvo ne može biti ekskluzivno (a možda čak ni esencijalno) za kapitalizam, ipak, on se obično često povezuje s tim konceptom.

Kapitalizam se također obično povezuje s distribucijom robe kroz tržišta. Ali tržišta nisu isto što i kapitalizam. Kapitalizam predstavlja *proizvodnju* ekonomskih dobara, a tržišta njihovu *distribuciju*. Miješanje tog dvoga dovodi do ozbiljnih grešaka o tome šta je kapitalizam i kako funkcionira.

Tržišta nisu isključivo odlika kapitalizma: i drugi sistemi proizvodnje ih koriste. Niti su tržišta esencijalna za kapitalizam: stvari koje proizvodi mogu se distribuirati na neki drugi način – vladinim dekretom, recimo, ili lutrijom. Ali, mora se naći *neki* efikasan način distribucije, bar zbog toga što je kapitalizam toliko efikasan u proizvodnji stvari: ogromna produktivnost koja je omogućena upotrebom stručnih kapitalnih dobara omogućava ljudima da proizvode ogromne viškove kojima se zatim može trgovati. Tržište se pokazalo kao veoma efikasno sredstvo distribucije: i opet, kapitalizam i tržišta generalno idu zajedno.

Stvari koje nisu esencijalne za kapitalizam

Mnogi autori, pod utjecajem Marxa, pretpostavljaju da je kapitalizam nužno zasnovan na platnom sistemu. Po njihovom mišljenju, kapitalistički preduzetnici akumuliraju kapitalna dobra, kao što su mlinovi i fabrike, i zapošljavaju flotu radnika da njima upravljaju. Ovaj pogled na kapitalizam daje ovim autorima temelj za suprotstavljanje profita preduzetnika i radničkih plata, koje oni vide kao osnovu fundamentalne klasne podjele, u kojoj kapitalisti eksploatišu radnike.

Ovakav stav je pogrešan. Kapitalizam ne implicira nužno sistem nadnica, niti klasnu podjelu. Samostalni trgovci, koji ne zapošljavaju nikoga, i dalje stječu kapitalna dobra: grnčar ulaže u točak i peć, trgovac u kasu, konsultant u kompjutere i telefone. Moguće je čak zamisliti proizvodnju u većim razmjerima koja se u potpunosti rukovodi mašinama: u stvari, proizvođači automobila, online trgovci, finansijski trgovci i drugi, sve više koriste robote za isporuku svojih proizvoda. Zapravo, kapitalistička društva su u biti među najotvorenijim, društveno mobilnim i najmanje klasnim zemljama u svijetu.

Ni monopol nije neizostavan dio kapitalizma. Marx je mislio da će, zbog ekonomije obima, kapitalistička preduzeća neminovno prerasti u masivne monopole. Ali u stvarnosti postoje i neučinkovitosti: velikim preduzećima je mnogo teže upravljati i mnogo sporije se prilagođavaju promjenama kako u tehnologiji tako i u potrošačkoj potražnji – dajući vremena manjim, okretnijim konkurentima da ukradu posao od njih. Istina, proizvođači mogu i često pokušavaju da iskoriste politički utjecaj kako bi prilagodili tržišta u svoju korist: ali to je potpuno suprotno konceptu kapitalizma, i nije njemu svojstveno. U istinskom kapitalizmu, jedini način da se razvije biznis je da se obezbijede dobra i usluge koje ljudi žele da kupe. Tehnologije i ukusi potrošača koji se tako brzo mijenjaju, svakome otežavaju održavanje monopola.

Stvari koje nisu svojstvene samo kapitalizmu

Postoje brojne stvari o kojima kritičari misle i pišu da nisu samo svojstvene, već su jedinstvene za kapitalizam, ali koje

u stvarnosti nisu. A ovo je još jedna zbrka, ili obmana, koja narušava reputaciju kapitalizma.

Na primjer, često se piše da je kapitalizam samo profit: a profit se često smatra lošim. Oba pogleda su pogrešna. Profit jednostavno znači dobijanje više od onog što ste uložili. Ali profit nije samo novac. Mi težimo nefinansijskoj dobiti u svakom segmentu života. Ako se uz veliki napor popnemo na vrh brda, zar nismo nagrađeni prelijepim pogledom, ili prisustvujemo predavanju, zar ne učimo stvari od velikog interesa? Očigledno smatramo da smo profitirali tim naporom. U svakom ekonomskom sistemu, kapitalističkom ili nekom drugom, ljudi se nadaju da će dobiti slične dobitke u vrijednosti. Zaista, ekonomska aktivnost, koja uključuje unos vremena, energije, resursa i rizika, bila bi besmislena ako bismo vrednovali proizvod koji smo napravili manje od utroška koji smo potrošili na proizvodnju.

Niti je, začudo, kapital jedinstven samo kapitalizmu. I ostali oblici proizvodnje koriste kapitalna dobra. Od ručnih alata najprimitivnijeg seoskog kolektiva do mlinova i fabrika najnaprednije socijalističke privrede, kapitalna dobra se stvaraju i koriste kako bi se proizvodnja učinila lakšom i efikasnijom.

Konkurencija – koju kritičari kapitalizma često nazivaju polemičkim efektom, kao “surova konkurencija” – nije isključivo vezana samo za kapitalizam. Drugi sistemi koriste takmičenje za nagrade (na primjer, finansijske, političke ili počasne nagrade) kao način stimulisanja ljudi da budu vrjedniji, produktivniji, pošteniji ili inovativniji.

Kronizam nije dio suštinskog koncepta kapitalizma, i svakako nije ekskluzivan samo za njega (*kronizam*, dodjeljiva-

nje poslova ili imenovanje na pozicije prijatelja i kolega bez obzira na njihove kvalifikacije, op. prev.). Principi kapitalizma ne podrazumijevaju neslavni savez vlasnika kapitala i političara da eksploatišu druge. Zaista, ta načela ograničavaju državnu vlast na *zaštitu* pojedinaca od prisile i krađe, bilo od drugih pojedinaca ili od države i njenih kronista. U stvarnosti, u socijalističkim društvima postoji mnogo više prilika za kronizam, gdje država mora biti velika i moćna da bi upravljala stvarima, i stoga postoji više državne moći da se iskoristi kroz korumpiranje političara i službenika.

Eksploatacija zapravo nije dio kapitalizma. Kapitalizam isporučuje svoje blagodati kroz dobrovoljnu razmjenu, a ne kroz prisiljavanje ljudi da kupuju ili proizvode ili konzumiraju određene stvari. Ljudi nisu primorani na plaćeni rad za poslodavca: oni mogu raditi za sebe; preduzeća nisu obavezna da proizvode ono što država od njih zahtjeva; pojedinci imaju izbor o tome šta da rade i šta da ne kupuju. A pošto je razmjena u kapitalizmu dobrovoljna, to se dešava samo tamo gdje obje strane imaju koristi. Kao i djeca koja razmjenjuju fudbalske sličice, dobrovoljna razmjena ostavlja svakoj strani nešto što vrednuju više od onoga što daju: da obje strane ne vide korist u razmjeni, trgovina nikad ne bi bila učinjena. Isto je i u kapitalizmu: da bi prosperirali, proizvođači moraju da stvaraju dobra i usluge koje klijenti vrednuju više od novca koji za njih nude; da bi se zaposlenje isplatilo, radnici moraju da vrednuju svoju zaradu više od vremena i truda koji daju. Takve dobrovoljne razmjene ne eksploatišu ljude, već ih čine boljim.

Na kraju, *pohlepa* nije isključivo vezana samo za kapitalizam; ona postoji u svim ekonomskim sistemima i svim sfe-

rama života. Kapitalizam se zasniva na ličnom interesu, što je prirodna ljudska osobina: ako se ne bismo odnosili prema vlastitim interesima, ne bismo dugo opstali. Kapitalizam kažnjava pohlepu. Slobodni ljudi jednostavno se ne bave proizvođačima za koje smatraju da su nepošteni, nepouz-dani ili su previše fokusirani na sebe i premalo na svoje kli-jente. U konkurentnoj ekonomiji postoje mnogi drugi do-bavljači kojima mogu ići. Zato nam nisu potrebni zakoni protiv pohlepe da obuzdaju cijenu kafe: u tom slučaju, nji-hovi klijenti bi ih uskoro sami napustili. Zapravo, kapitali-zam je kooperativan: svi imamo koristi od saradnje kroz poštnu trgovinu; i svi želimo da živimo u svijetu u kome ljudi posluju pošteno.

Definisanje kapitalizma

Kako onda definisati kapitalizam? U biti, to je opći način ekonomskog života u kome ljudi stvaraju i primjenjuju ka-pitalna dobra da bi proizvodili, što je moguće produktivnije, robu i usluge koje oni i drugi žele.

Osim ove osnovne definicije, kapitalizam je također po-vezan s drugim stvarima koje možda nisu jedinstvene ili su-štinske za njega. Na primjer, to je povezano s vlasništvom nad imovinom od strane privatnih lica i grupa. Prava vlasništva – pravila o tome kako se imovina može steći, zaštititi, kori-stiti ili dati – važna su za kapitalizam jer omogućavaju poje-dincima da stvaraju i koriste proizvodno dobro sa sigurnošću.

Kapitalizam je također povezan s tržišnom razmjenom. Mogući su i drugi načini distribucije ekonomskih dobara, ali

tržišna razmjena pruža efikasan način raspodjele nagrada koju kapitalizam (i visoko efikasni) proizvođači mogu stvarati. Pored toga, tržišne cijene upozoravaju proizvođače na preferencije kupaca – pomažući im da usredsrede svoj kapital na što efikasnije posluživanje tih preferencija.

Kapitalizam se obično smatra ekonomskim načinom života koji se bavi stvaranjem i distribucijom ekonomskih dobara, a ne moralnim ili društvenim ishodima. Ipak, to je zapravo društveni sistem – ljudska interakcija na mnogim nivoima.

To je visoko moralni sistem. Ljudski odnosi u kapitalizmu nisu prisilni, već dobrovoljni. Ljudi ulažu, stvaraju, snabdijevaju, prodaju i kupuju stvari po svom izboru. Nijedna vlada ne određuje njihove postupke: odluke su njihove. Zaista, jedina uloga vlasti koju država ima je da osigura da pojedinci nisu prisiljeni – ili opljačkani, prevareni ili na drugi način oštećeni. Kapitalizam se ne zasniva na zapovijedima, već na *vladavini prava* u kojoj se opća pravila (kao što su pošteno postupanje, poštivanje ugovora i izbjegavanje nasilja) odnose na sve – uključujući i vlasti.

Ipak, kao igra koja se odvija po određenim pravilima, kapitalizam ne garantuje nikakav konkretan rezultat. Ne može se kriviti za zločine, ludosti ili nesreće čovječanstva. Ne obećava prosvjetljenje ili jednakost. Čak ne obećava ni da će obogatiti sve (mada u stvari to i čini). Ali ono što kapitalizam obećava jeste da će podići ekonomsku produktivnost – na način koji omogućava otvorene mogućnosti za sve, tretirajući ljude jednako i pravedno, odbacujući prevare, prinudu i nasilje.

3 ŠTA JE KAPITAL

Pojam kapitala

Kapital, kao što smo vidjeli, je apstraktna ideja, poput pojma *životinje*. Ali dok većina ljudi prepoznaje nešto što je životinja kad je vide, malo ljudi zaista shvata šta je kapital – čak i oni koji ga posjeduju i koriste.

Opet, mnogi ljudi vide kapital u smislu velikih fabrika, zgrada, dizalica, metalnih presa i finansijskih sredstava, što podupire ideju da je kapital u vlasništvu samo bogatih. Ali stvarnost je da kapitalna dobra posjeduju i koriste skoro svi u razvijenim zemljama, i da imaju koristi jedni od drugih. Može se čak reći da su kapitalna dobra demokratska.

Svrha kapitala

Vrijedi pitati zašto kapital uopće postoji. Odgovor je da stvaramo kapitalna dobra koja nam pomažu da efikasnije proizvodimo mnoga dobra i usluge koje su nam potrebne i koje želimo. Ona nam omogućavaju da proizvodimo odjeću, hranu, sklonište, rasvjetu, grijanje, medicinu, obrazovanje, igrač-

ke, transport, komunikacije, umjetnost, zabavu i sve ostalo što želimo, jeftinije i efikasnije nego što bismo mogli bez njih.

Važno je zapamtiti da je jedini razlog što proizvodimo stvari zato što želimo uživati u stvarima. Kao što je to rekao škotski ekonomista Adam Smith (1723-1790), "Potrošnja je jedini cilj i svrha cjelokupne proizvodnje." Ipak, mnogi kritičari kapitalizma fokusiraju se na to kako proizvodnju treba restrukturirati, bez puno razmišljanja o tome *zašto* proizvodimo stvari prije svega, ili o tome *šta* želimo proizvesti. Naše vrijeme, trud i mentalna snaga su suviše dragocjeni da bismo ih rasipali. Potrebno je da se fokusiramo na proizvodnju stvari koje su nam potrebne ili želimo, proizvođači ih što brže, lakše i jeftinije.

Kako kapital povećava produktivnost

Mi stvaramo i koristimo kapital zato što nas čini produktivnijim. Na primjer, korištenjem čamaca, najlona i mreža, možemo da ulovimo mnogo više ribe nego što bismo ikad mogli da ulovimo golim rukama. Koristeći traktore i kombajne, možemo obraditi zemlju i proizvesti više hrane sa mnogo manje napora. Koristeći razboje za napajanje, možemo tkati više pamuka u više odjeće mnogo brže i mnogo jeftinije. Koristeći kamione, možemo brzo i lako distribuirati ove proizvode tamo gdje su najpotrebniji.

Zapravo, kapitalna dobra mogu pružiti prilično zapanjujuća poboljšanja u produktivnosti, što nam omogućava da proizvodimo stvari u mnogo većoj količini ili boljeg kvaliteta, i po daleko nižoj cijeni. Britanski autor Matt Ridley (r.

1958) izračunao je da današnja električna svjetla daju osvjetljenje 43.200 puta jeftinije od svijeća iz 1800. godine, dok je proizvodnja na farmama 600 puta veća nego 1900. godine. Kad su knjige morale da pišu pisari, samo su bogati mogli da ih priušte; štamparske mašine ih sad proizvode u milionima, s mnoštvom dostupnih na internetu. Pamučna odjeća je nekad bila luksuz; ali snagom industrijske revolucije ona je postala stotinu puta jeftinija i dostupna ljudima širom svijeta. Ručni satovi koji izlaze iz današnjih proizvodnih linija su tanji, precizniji i hiljaditi dio cijene ručno rađenih džepnih satova u devetnaestom stoljeću.

Kapitalna dobra nam čak omogućavaju da kreiramo stvari koje bi bez njih bile nemoguće. Evropljani i Amerikanci danas uživaju u svježini – ne više, kiselog – manga, zahvaljujući rashladnom transportu, a zračni transport ih je učinio uobičajenim. Koristeći naše pametne telefone, možemo da poslušamo s ljudima na drugoj strani svijeta, da razgovaramo s prijateljima u pokretu, ili da pristupimo ogromnoj biblioteci vijesti, informacija i zabave – svjetskih simfonijskih orkestara u vašem džepu. Nanotehnologija nam omogućava da proizvodimo solarne ćelije koje su suviše male za gledanje, filmove koji koriste svjetlosnu energiju da ubijaju klice i vlakno koje se proteže do petnaest puta više od svoje izvorne veličine.

Također, dajući nam nove, jeftinije, bolje i bogatije proizvode i usluge koje treba direktno potrošiti, kapitalna dobra poboljšavaju ulazne podatke koje pravimo i koristimo u procesu stvaranja istih. Na primjer, mašine nam omogućavaju da kopamo željeznu rudu i valjamo čelik koji koristimo za izradu automobila ili mašina za pranje veša, ili da proizvo-

dimo staklo koje koristimo da napravimo tegle za našu hranu, ili da napravimo hlor koji koristimo za izradu poliuretana koji se koristi za izradu cipela, kreveta, prozorskih okvira i kanua.

Tradicionalno poimanje kapitala

Fizička dobra. Većina ljudi misli o kapitalnim dobrima kao o fizičkim dobrima poput alata, industrijskih mašina, brodova, fabrika ili eventualno kancelarija, kompjutera i kamiona za isporuku. Takva dobra nesumnjivo povećavaju našu produktivnost tako što nam omogućavaju da stvaramo i isporučujemo stvari brže, lakše i u većoj količini nego što bismo mogli bez njih. Ovo je jednostavno.

Međutim, često se previđa da tržišta kapitalnih dobara podižu još više produktivnost ovih (i drugih) kapitalnih dobara. Nova i rabljena tržišta upravljaju mašinama, brodovima, vozilima, opremom, pa čak i zgradama, u cilju njihove maksimalne iskorištenosti.

Pretpostavimo, na primjer, da poboljšanja u akumulatorskoj tehnologiji znače da mnogi proizvođači počinju da kupuju više električnih kamiona i manje dizel goriva pri korištenju u svojim flotama za isporuku, jer su jeftiniji, pouzdaniji, tiši i čišći. Ta promjena šalje tržišni signal proizvođačima kamiona da moraju ponovo da prepravljaju – prilagođavajući svoje proizvodne linije kako bi udovoljili novim zahtjevima i uključili električne motore umjesto dizela. S druge strane, njihovi dobavljači će uvidjeti da prodaju manje dizel motora, te će prebaciti svoje proizvodne linije na proiz-

vode koje bolje prodaju. Stari dizelski kamioni i motori će, u međuvremenu, biti otpisani tako da se metal može staviti u produktivniju upotrebu ili će se jeftino prodavati na tržištima rabljene robe koja još uvijek imaju koristi od njih. Na taj način, stara i nova kapitalna dobra automatski se usmjeravaju na njihove najproduktivnije upotrebe.

Finansijski kapital. Drugi poznati oblik kapitala je finansijski kapital. Menadžeri fondova, na primjer, pozajmljuju novac koji banke prikupljaju od štediša, i koriste ga da ulažu u biznise koji trebaju novac za pokretanje ili proširenje. Za te biznise, finansije su kapitalno dobro kao i svako drugo, što im omogućava da kupe opremu koja im je potrebna kako bi efikasno proizvodili stvari ili proširili svoju proizvodnju udovoljavajući zahtjevima svojih kupaca.

Poslovanje koje se pokazalo najuspješnijim u zadovoljavanju potražnje će generirati više prihoda od zadovoljnih kupaca od onih koji su manje uspješni: tako da mogu ponuditi investitorima bolji povrat i privući više finansijskog kapitala za svoja preduzeća. Kao što je slučaj s fizičkim kapitalom, tako i tržište finansijskog kapitala brzo usmjerava finansijski kapital u njegove najproduktivnije svrhe.

Ljudi često pretpostavljaju da finansijski kapital, više od bilo koje druge vrste kapitala, mora biti u vlasništvu bogatih. Ovo je pogrešno: krajnji investitori u fondove koji investiraju u biznis su uglavnom obični pojedinci, koji štede novac za “crne dane” ili za obezbjeđivanje prihoda u penziji. To su pravi “kapitalisti”.

Infrastruktura. Infrastruktura, kao što su putevi, mostovi i luke, je roba koja povećava produktivnost čineći trgovinu lakšom i jeftinijom – iako je to neobičan oblik kapitala, koji je

uglavnom u vlasništvu vlada, a ne privatnih pojedinaca i grupa. To dozvoljava kritičarima kapitalizma da tvrde da su navodno “kapitalistička” preduzeća u stvari jako zavisna od države. Ali tako se zaboravlja da su mnoge puteve, željezničke mreže i luke izvorno gradili privatni investitori, ili su građeni privatnom akcijom zainteresiranih građana – ostatak se plaća porezima od strane privatnih lica i biznisa. Tako da je čak i “javna” infrastruktura izgrađena privatnim bogatstvom.

Najvažniji oblik kapitala

Ma koliko važnim se činili, nijedan od ovih oblika kapitala nije toliko važan kao onaj koji posjeduje svako od nas – naš ljudski kapital.

Američki ekonomista Gary Becker (1930–2014) nije skovao frazu “ljudski kapital”, već je intenzivno radio na toj ideji. Ljudski kapital je sve znanje i lične kvalitete koje pojedince čine produktivnijim. To uključuje naše obrazovanje i vještine, ali i kvalitete kao što su marljivost, pa čak i dobro zdravlje. I mi ulažemo u ove stvari da bismo postali još produktivniji, baš kao što ulažemo u druga kapitalna dobra.

Dakle, pohađamo škole, fakultete i kurseve kako bismo naučili društvene i praktične vještine koje su nam potrebne da bismo bili produktivni. Ono što bi nama moglo biti najvažnije je naš potencijal za zaradu, i ako smo produktivniji, generalno možemo zaraditi više. Poslodavci ulažu vrijeme i novac u obuku novih zaposlenih kako da upravljaju svojim mašinama i informacionim sistemima. Porodice uče svoju

djecu samodisciplini, poštenju, pouzdanosti, tačnosti i drugim vrijednostima koje na sličan način poboljšavaju njihove izgled u poslu i biznisu. I ulaganjem u naše zdravlje i fitness, možemo duže ostati produktivniji.

Još jednom, postoje tržišta koja nam pomažu da maksimiziramo naš proizvodni potencijal. To su fakulteti na kojima možemo steći kvalifikacije, kursevi na kojima možemo razvijati svoje vještine, agencije za zapošljavanje koje upoređuju naše vještine i lične kvalitete s poslovima za koje smo najprikladniji, fitness klubovi koji nam pomažu da ostanemo zdravi, te klinike i rehabilitacijski centri za obnovu mentalnog i fizičkog zdravlja.

Ekonomisti tradicionalno vide rad, zajedno sa zemljom, kao nešto drugačije od kapitala, ali ideja ljudskog kapitala čini ovu podjelu prestrogom. Ljudski kapital čini rad produktivnijim, kao što to čine alati i oprema. Zaista, to je vjerovatno važnije za produktivnost od svih drugih oblika kapitala zajedno. Iako je kapital uopćeno u većem vlasništvu nego što ljudi zamišljaju, činjenica je da svako posjeduje ljudski kapital, a većina pojedinaca i porodica ulažu mnogo u njega. Uspjeh imigranata koji izgrađuju uspješne biznise iz ničega – Astor, Carnegie ili osnivači Procter & Gamble, Kraft i DuPont – svjedoče o važnosti obrazovanja, vještina i ličnih kvaliteta kao što su fokus i marljivost. Kao i bogatstvo Hong Konga, Makaua ili Singapura – mala mjesta s malo prirodnih resursa nasuprot vrednotama i radnoj etici njihovog stanovništva.

Ali ipak, ljudskom kapitalu su potrebni pravi uslovi za procvat. Potrebno je ljudima da budu slobodni da ulažu u sebe i svoje porodice, i da se poštuje njihovo pravo da uživaju u plodovima te investicije.

Infrastruktura sistema

Način na koji se koriste kapitalna roba važan je dio njihove dobrobiti. Zaposlenici pionirskog proizvođača automobila, Henry Ford (1863-1947), koristili su uglavnom iste čekiće, ključeve ili dizalice kao i svi drugi; ali on je organizovao ovaj kapital na pokretnoj traci koja je činila da je proizvodnja automobila bila mnogo produktivnija od bilo koje druge. Pravi *sistem* je važna kapitalna imovina.

Mreže. Telefonske mreže, lanci snabdijevanja i sistemi distribucije su drugi oblici ovog "organizacionog" kapitala, koji povećavaju efikasnost komunikacije i distribucije. Informacione mreže, kao što su internet, interaktivna TV i email, također podižu našu produktivnost: kao i olakšavanje proizvodnje i razmjene, one promoviraju širenje ideja, ohrabruju inovacije i otkrivaju nove, produktivnije tehnike. One također omogućavaju efikasnije načine rada – kao što su aplikacije za "ekonomiju dijeljenja" koje povezuju porodice s dadiljama, putnike s vozačima i vlasnike kuća s onima koji traže mjesto za boravak.

Tržišta. Tržišni sistem nije isto što i kapitalizam. Ali pojedinačna tržišta – bilo da se radi o robi, uslugama, finansijama ili radnoj snazi - su vjerovatno oblik kapitala. Oni nisu samo sredstvo za distribuciju robe i usluga, već i vlastiti proizvodni aranžman.

Kao i drugi oblici kapitala, tržišta zahtijevaju investicije – da razviju i upravljaju pravilima koja su im potrebna da bi ih održala operativnim, i da održavaju komunikacione i druge sisteme od kojih zavise kupci, prodavci i brokери.

Oni također podižu produktivnost širenjem informacija o viškovima i nestašicama. Ako popularna TV emisija čini da mnogo više ljudi želi da posjeti mjesto gdje je snimana, na primjer, turistički operateri smatraju da mogu naplaćivati više cijene da bi tamo vodili ljude. Oni će rasporediti više letova, vozova ili autobusa na tu lokaciju, uzimajući ih s manje profitabilnih destinacija. Pored toga, porast broja posjetilaca će omogućiti lokalnim restoranima i kafićima da podignu cijene, podstičući nove; dok će lokalno stanovništvo uvidjeti da mogu da zarađuju više kao konobari nego u drugim branšama. Kroz ovakve cjenovne signale, proizvodnja i kapital se efikasno i automatski usmjeravaju na njihove najviše vrijednosti.

U stvari, tržišne cijene koordiniraju aktivnosti bezbrojnih pojedinaca širom planete. Čak 1776. Adam Smith je govorio o velikom broju ljudi koji su uključeni u proizvodnju čak i jednostavnog vunenog kaputa: pastir, prelac, tkalac, farmer, trgovac, mornar, brodograditelj, alatničar i još mnogi drugi. Ali nijedan od ovih pojedinaca ne namjerava da proizvede određeni kaput za određenog kupca: oni samo reaguju na tržišne cijene, što signalizira gdje se njihov trud najbolje primjenjuje. I ako se potražnja kupaca (ili, u tom slučaju, tehnologija proizvodnje) promijeni, cijene će se promijeniti i novi signali će se probiti kroz cijelu mrežu, što će potaknuti sve zainteresovane da se prilagode novoj stvarnosti.

Kroz takvu dinamičnu koordinaciju, tržišta podižu produktivnost svakog proizvođača i svakog kapitala kojeg dođirnu. Oni nagrađuju visokokvalitetne proizvođače i promišljene planere, i podstiču manje efikasne proizvođače da prebace svoje napore negdje drugdje. Isto tako, oni također

štede resurse – na kraju krajeva, niko ne želi da uzalud troši svoje vrijeme, trud i kapital ukoliko bi se mogao koristiti bolje na drugim mjestima.

Pravni i kulturni kapital

Pravda. Kapitalizam se temelji na dobrovoljnim akcijama i interakcijama. Ali takav aranžman može da funkcioniše samo ako ljudi mogu slobodno da djeluju i komuniciraju, i da sa sigurnošću prave planove i investicije. Kapitalizam stoga zahtijeva sistem pravde koji osigurava da ljudi ne budu izloženi nasilju, krađi ili prevari, da se poštuju ugovorna obećanja i da se poštuju prava i slobode pojedinaca.

Kao i tržišta, i pravosudni sistem ima obilježja kapitalne imovine. Ulažemo u njega mnogo (zakonodavstvo, policija, sudovi, zatvori itd.), relativno je trajan i čini nas produktivnijim promovišući povjerenje i tako osiguravajući glatko funkcioniranje kapitalizma.

Postoji mnoštvo dijelova ove imovine. Uobičajeno pravo, na primjer, kad se sporovi rješavaju na sudu i kad se utvrde prihvatljive norme komercijalnog ponašanja; *vladavina prava* pod kojom pravda prati odgovarajuće postupke, i oni koji su na vlasti ograničeni su zakonom kao i mi ostali; kao i pravilima demokratije i zastupanja, s ustavnim ograničenjima u korištenju vlasti. Sve ove stvari promovišu povjerenje, preciznost i sigurnost, i tako olakšavaju planiranje unaprijed, investiranje i lako poslovanje na tržištu, čineći pravdu kapitalnom imovinom koja povećava našu produktivnost.

Imovinska prava. Ljudi imaju veću šansu da investiraju i stvaraju kapitalna dobra ako znaju da ih mogu posjedovati i kontrolisati i da će imati koristi od onoga što proizvode. Dakle, zakonska pravila i društvene konvencije oko vlasništva i upotrebe imovine – ono što nazivamo imovinskim pravima – moraju biti relativno sigurna i trajna. Ali očigledno nisu uvijek (na primjer, avionima je dozvoljeno da prelete preko vaše imovine: ako je tako, na kojoj visini?). I mijenjaju se kako se okolnosti i mišljenja mijenjaju (na primjer, da li vam je dozvoljeno da posjedujete i prodajete kanabis?). Ipak, pošto su relativno intuitivna i trajna, ona promovišu povjerenje i produktivnost.

Intelektualna svojina – žigovi, autorska prava i patenti – su posebna vrsta imovine, pod posebnim uslovima. Ideja iza njih je da osiguraju da izumitelji, autori i drugi koji grade vrijedan brend mogu uživati u plodovima tih napora – što će svima nama donijeti korist jer će potaknuti druge inovatore da učine isto. Ali ne postoji dozvola da taj biznis, ili nasljednici te osobe, zauvijek uživaju monopol nad proizvodom ili izumom: želimo da se ideje razvijaju i šire. Dakle, mi ograničavamo takve zaštite. Tačna pravila mogu se razlikovati širom svijeta, ali činjenica da se poštuje opći princip i dalje promiče povjerenje i produktivnost.

Kultura i moralna tradicija. Kapitalizam i produktivnost koju ostvaruje, ima koristi od kulture u kojoj postoji uzajamno poštivanje, široko podijeljenih vrijednosti, povjerenja i općeg odbijanja upotrebe sile jednih protiv drugih. Ekonomski eksperimenti ukazuju da se kapitalizam i ova kultura međusobno podupiru: ljudi iz mjesta gdje su tržišta dobro uspostavljena imaju tendenciju da vjeruju jedni dru-

gima više nego ljudi iz mjesta gdje su tržišta manje važna; jer kultura povjerenja prirodno čini trgovinu lakšom.

U malim, homogenim društvima, povjerenje može doći prirodno. Ali u većini mjesta, s raznovrsnom populacijom, ono se mora izgraditi tokom stoljeća. To zahtijeva ulaganje u razvoj vrijednosti i institucija koje omogućavaju funkcionisanje kapitalizma. Budući da je takva kultura nešto na čemu moramo raditi da bismo je kreirali, da je relativno dugotrajna i da povećava našu produktivnost, ona sama po sebi izgleda kao oblik kapitala.

Zaključak

Kako tačno definisati kapital može biti kontroverzno. Ali jasno je da kapital nije ograničen na niz fabrika, teških mašina, brodova i finansijskih sredstava u vlasništvu nekolicine. On je mnogo demokratskiji. Svi mi koristimo kapitalna dobra u našim domovima, prodavnicama i kancelarijama. Štedimo u bankama i finansijskim fondovima koji investiraju u produktivna preduzeća. Postali smo produktivniji upotrebom privatnih mreža, jer su javne izgrađene privatno proizvedenim bogatstvom.

Koristimo tržišta i druge sisteme koji daju svoj doprinos našoj produktivnosti i nastojimo održati kulturu povjerenja. Najviše od svega, svi posjedujemo ljudski kapital u sebi: naše znanje, vještine i sposobnosti. Mi smo svi kapitalisti, a kapital je nešto vrlo raznoliko – i veoma demokratsko.

4 KAKO NASTAJE KAPITAL

Da bismo razumjeli kapitalizam, važno je razumjeti život kapitala: da on jednostavno ne postoji, već mora biti stvoren, lako se gubi ili uništava, i zahtijeva napor da se održi. Zablude o ovim stvarima dovode do mnogih pogrešnih kritika samog kapitalizma.

Pogrešne predodžbe o stjecanju kapitala

Čini se da mnogi kritičari sugerišu da se kapital može steći samo ako ga ukradete od napornog rada drugih. Oni tvrde da poslodavci stječu kapital prevarom radnika od vrijednosti koju stvaraju. Ili tvrde da nacije grade svoj kapital tako što odlaze u rat i uzimaju dobra onih koje osvajaju. Ili smatraju da korporacije koriste politički kronizam da bi kreirale monopole kojima varaju potrošače. Drugim riječima, kapitalistom se postaje prevarom, ratovanjem ili iznudom. Ubuđenije je da kapital koji oni stječu ovim zločinima ostaje s njima, pružajući im trajne beneficije bez napora.

Ovakve predodžbe su pogrešne – ili bar zastarjele. Sigurno je bilo vremena kad se kapital rutinski stjecao silom:

kad su zemlje napadale druge da uzmu njihovo bogatstvo, a zatim žive od rada poraženih; kad su aristokrate mogle da iskoriste svoje kmetove; i kad su monarhi svojim prijateljima davali unosne monopole. Ali to je bilo doba prije kapitalizma, kad su ljudi bili mnogo siromašniji nego danas, i rijetko su mogli sebi priuštiti vlastita kapitalna dobra. Danas u razvijenim zemljama sila je zabranjena i kapital mora biti izgrađen mirnim sredstvima, bez prisiljavanja drugih. Kapital više nije rijetka imovina, za koju se treba boriti ili je ukrasti: on je sad mnogo pristupačniji i mnogo rasprostranjeniji među mnogo bogatijom svjetskom populacijom. Jedini legitiman način stjecanja kapitala danas nije da ga uzmete od drugih, već da ga sami stvorite za sebe.

Ideja da je kapital trajna imovina, koja svojim sretnim vlasnicima pruža stalni priliv bez napora – kao što su jabuke koje padaju sa drveta – također je pogrešna. U stvari, kapitalu je neophodno vrijeme, novac i trud da se sačuva. Mora se održavati i štiti. A da bi zadržao svoju vrijednost u promjenjivom i konkurentnom svijetu, mora se koristiti sa stalnom pažnjom i fokusom. Čak i voćke je neophodno uzgajati, kalemiti, zalijevati, prskati, hraniti i na kraju zamijeniti ako je profitabilno. Čak i u tom slučaju, plod mora biti ubran i upotrijebljen – distribuiran u prodavnice, na primjer, ili prerađen u piće. Ako se ništa od toga ne dogodi, voćnjak će izgubiti svoju vrijednost i postati samo beskorisna, zapuštena divljina: nije više kapital, već škart.

Opet, čini se, kritičari ne vide šta je zapravo individualistički i demokratski kapital (i kapitalizam). Kapital jednostavno ne postoji, već mora biti stvoren. Danas je stvoren i vlasništvo je mnogih, a ne nekolicine. Njegova vrijednost za-

visi od toga šta ljudi stvaraju i na koji način ga štite, održavaju i primjenjuju.

Kapital nije jednostavan za očuvati

Kapital se također može izgubiti – veoma lako – kroz rizik i lošu procjenu, potrošnjom ili nasiljem i oporezivanjem.

Rizik i neizvjesnost. Niko od nas ne može sa sigurnošću predvidjeti budućnost. Niko ne može da planira neki neočekivani događaj koji ruši naše napore. Čak i ako smo prilično sigurni u budućnost, i pažljivo izračunamo šanse za uspjeh ili neuspjeh, još uvijek postoji rizik da se ispostavi pogrešnim.

Dakle, kad ulažemo vrijeme, trud ili novac za stvaranje kapitalnih dobara, preuzimamo rizik. Naša procjena budućih ishoda može biti pogrešna: naša investicija može proizvesti niže prinose nego što očekujemo, ili čak gubitak. Na primjer, možete otvoriti piceriju s najsavremenijom tehnologijom za pravljenje pice, a zatim otkrijete da klijenti više vole pice od konkurenata ili su ih osvojili zdravstveni trendovi, pa umjesto toga jedu salate. Ako stvari postanu jako loše, možda ćete morati da prekrizite svoju investiciju, prodate kapitalnu opremu i zatvorite je.

Ako ljudi misle da su rizici preduzeća visoki, oni će ulagati u njega samo ako očekuju da i nagrade budu visoke. Ali tokom dužeg vremena, čak i skromni rizik može uništiti kapital ljudi. To je jedan od razloga zašto bogatstvo ne ostaje trajno u istim rukama. Uzmite bilo koji magazin od prije pedeset godina i pogledajte reklame: veoma malo ili nijedna

od kompanija koje vidite nisu vam poznate. Većina ih je već odavno prestala s poslovanjem zbog konkurenata s novijom, boljom ili jeftinijom ponudom. I porodične firme dolaze i odlaze, kao što stara izreka kaže “košulja za tri generacije”: jedna osoba osniva biznis, djeca nasljeđuju i vode, a unuci, rođeni s više novca nego poslovnog smisla, uništavaju ga.

Potrošnja. Raskalašenost uništava kapital – kapital se može potrošiti isto kao i izgubiti riskantnim odlukama. Na primjer, vlasnici porodičnog preduzeća mogu da se zadužuju na njegovu štetu, ili da prodaju svoju imovinu, a ne da ulažu u novu kapitalnu opremu, već jednostavno da isplaćuju vlastite izdašne plate. Ili bi osnivači mogli da osnuju fond za svoju djecu i unuke – koji onda jednostavno žive od tog kapitala umjesto da ga stave u funkciju i da radi za budućnost. U svakom slučaju, porodica troši svoj kapital. Ubrzo će ostati kratkih rukava.

Nasilje. Kapital se, naravno, može izgubiti krađom ili prevarom ili uništiti nasiljem. Osim što je nemoralno i nanosi štetu žrtvi, takve akcije nameću troškove svima. Sredstva se moraju trošiti na istragu i kažnjavanje zločina. Čak i ako zločin ostane nekažnjen, osoba koja silom oduzme kapital, vjerovatno će iz njega izvući manju vrijednost od osobe koja ga je pažljivo stvarala, pazila, upravljala i koristila ga u najproduktivniju svrhu – praveći gubitak cijelom zajednici.

Krajnji oblik nasilja je rat: i kao što smo vidjeli, neki kritičari kapitalizma smatraju da rat omogućava jakim da krađu kapital od slabih. Drugi tvrde da poslovni ljudi vole (i podstiču) ratove samo zato što profitiraju od snabdijevanja brodova, aviona, elektronike, vozila i oružja koje će biti potrebno. Ali, u stvari, kompanije ne mogu započeti ratove.

Samo vlade imaju moć da izdaju ultimatum ili da regrutuju vojnike. Ljudi u biznisu znaju da ratovi nisu od pomoći i da su veoma štetni za njih: ratovi povećavaju rizike (koji povećavaju troškove poslovanja), narušavaju povjerenje i potražnju kupaca, i uništavaju kapital – uključujući fizičke proizvode, sisteme i ljudski kapital. Jasno je zašto tako malo demokratija sad ratuje s drugima s kojima trguje. U prošlim stoljećima, ratovanje se moglo smatrati dobrim načinom da se otme kapital druge zemlje; danas shvatamo da je lakše, sigurnije i efikasnije ne otimati kapital od drugih, nego ga stvarati.

Oporezivanje. Kapital može biti uništen manje radikalnim oblicima državnog djelovanja, kao što je oporezivanje bogatstva ili prihoda.

Na primjer, pretpostavimo da u ime pomaganja siromašnima i toga da “bogatiji” više doprinose javnim dobrima, vlada nameće 10% poreza na sve oblike kapitala. Ljudi koji razmišljaju o stvaranju ili širenju biznisa sad će otkriti da kapitalna dobra koja su im potrebna za upravljanje – prostorije, mašine, oprema, vozila i finansije – sad su 10% skuplja. To će učiniti manje vjerovatnim da će istrajati u tom poduhvatu. Morat će da budu sigurniji nego ranije da će njihov posao uspjeti prije nego što rizikuju svoj novac i trud u preduzeću. Također će biti manje vjerovatno da će izgraditi, proširiti ili zamijeniti svoja kapitalna dobra. Kao rezultat toga, proizvodni kapaciteti biti će izgubljeni, a čitava zajednica biti će na gubitku.

Isto važi i kad se općenito oporezuje bogatstvo. Ljudi mogu čuvati svoj novac neproaktivno, ili ga potrošiti na današnje užitke. Ali ako žele da svoje bogatstvo pretvore u

produktivnu kapitalnu imovinu, moraju da ga upotrijebe s jasnom namjenom i upravljanjem u te svrhe. To možemo pospješiti dopuštajući ljudima da u potpunosti iskoriste takav napor. Ali kad se bogatstvo oporezuje, potencijalna nagrada se smanjuje, a rizik od gubitka se povećava. Kao rezultat toga, ljudsko bogatstvo se koristi manje produktivno i njihova finansijska sredstva se raspadaju, rasipaju i troše, umjesto da se koriste za povećanje produktivnosti. I to šteti svima.

Redistribucija. Preraspodjela je još jedna politika koja uništava kapital. Kapital se ne može jednostavno uzeti i dati drugima bez gubitka ili narušavanja njegove produktivnosti. Produktivnost kapitala zavisi od mnogih stvari, poput toga, šta je to, gdje je, kako se njime upravlja i – što je najvažnije – kako se integriše s drugim kapitalom. Na primjer, kompleksna mreža za isporuku proizvoda je neminovno narušena ako su neki od njihovih kamiona oduzeti za upotrebu od strane drugih.

To se može vidjeti u zemljama gdje su farme oduzete od njihovih vlasnika, a zemlja i oprema preraspodijeljeni drugim ljudima. Integrisani sistemi i strukture kapitala su razbijeni, a prečesto rezultat je propadanje usjeva i nestašica hrane. Isto tako, kineski eksperiment s kolektivnom poljoprivredom bio je katastrofalan neuspjeh, ukinut tek kad je zemlja uvela novi sistem “porodične odgovornosti” koji je bio sličniji privatnom vlasništvu.

Antimonopolsko zakonodavstvo. Zakoni koji imaju za cilj suzbijanje monopolske moći velikih kompanija također mogu imati štetan utjecaj na mrežu kapitala. U otvorenoj i konkurentnoj ekonomiji, kompanije mogu rasti samo tako što kli-

jentima daju ono što cijene – a ne prisilom ili kronizmom. Njihov rast je pokazatelj njihovog uspjeha u tome. Limiti tržišnog udjela znače da kompanije koje su efikasne u korištenju svog kapitala za isporuku najveće vrijednosti javnosti ne smiju to učiniti, te da se kapital usmjerava manje efikasnim proizvođačima.

Postoji šteta čak i prije nego što se dođe do te granice. Veoma je teško definisati kad je određena firma postala “dominantna” na tržištu, i da li je njena veličina više prijetnja za potrošače nego indikacija vrijednosti koju im isporučuje. Odluke antimonopolskih zakonodavaca su, stoga, preduzećima teške za predvidjeti. Zato odlučuju da ostanu mali, a potencijalni dobici njihove efikasnosti su izgubljeni; ili rastu, ali se zatim raspadaju od strane regulatora, što uzrokuje raspad njihove kapitalne mreže i rezultira gubitkom za potrošače.

Kao što smo vidjeli, čak i najveće firme mogu biti ugrožene od strane drugih velikih kompanija, ili kombinacija drugih, ili čak i od manjih firmi podijeljenih na različite dijelove poslovanja. Mnoge pristalice kapitalizma tvrde da bi se politika trebala fokusirati na to da tržišta učine otvorenijima, a ne da nametnu proizvoljna ograničenja popularnim i uspješnim proizvođačima.

Kapital ovisi o ljudskom vrednovanju

Drugi aspekt demokratske ili individualističke prirode kapitala, često zanemaren od kritičara, je da kapital ne postoji sam od sebe, nezavisan od ljudskih bića. Da bi bio kapitalno

dobro, a ne samo stvar bezvrijednosti, objekat mora biti napravljen da služi ljudskim potrebama, željama i vrijednostima. Kamen je samo kamen, bez ikakve vrijednosti dok čovjek ne ostvari svoj proizvodni potencijal – u izgradnji kuće, recimo, ili mljevenju kukuruza. Tek tada postaje kapital. Smatralo se da je uran uglavnom neupotrebljiv (i stoga bezvrijedan) mineral, dok nismo otkrili kako proizvesti nuklearnu energiju. Sad je rudnik urana vrijedna kapitalna imovina.

Ali ako ljudska bića treba da transformišu nešto iz beskorisnog objekta u potencijalno produktivnu kapitalnu imovinu, potrebna su im imovinska prava nad tim. Treba da imaju povjerenje da mogu da posjeduju, da upravljaju time i da imaju koristi od njegove upotrebe. Prije nekoliko godina peruanski ekonomista Hernando De Soto Polar (r. 1941) istakao je da, iako su mnogi od najsiromašnijih ljudi u Peruu gradili svoje domove i obrađivale komad zemlje, to se nije moglo smatrati kapitalom jer njihovi korisnici nisu imali zakonsko vlasništvo nad njima. On je vodio kampanju da se to promijeni: i sad ti isti farmeri imaju zakonsko pravo i mogu da koriste svoje domove kao zalog za kredite i kupovinu zemljišta i opreme. Njihova imovinska prava čine nekad bezvrijednu zemlju sigurnom i vrijednom, što ih je navelo da ulažu i povećaju produktivnost.

Takve ideje kao što su vlasnička prava, pravni status vlasništva, zakoni koji dopuštaju korporacije, regulacije i kultura tržišta su općepoznati ljudima u visokorazvijenim zapadnim zemljama da ih jedva primjećuju. Niti su te ideje viđene i shvaćene u zemljama u kojima je sloboda tako potisnuta i ekonomska moć tako centralizovana da ne postoje imovin-

ska prava. Međutim, takva prava su zakonom utvrđena i predstavljaju kulturna dobra koja su od vitalnog značaja za produktivno korištenje resursa.

Pravo porijeklo kapitala

Kreiranje imovinskih prava i pravnih sistema su stoga važan način da se stvari pretvore u kapital, a očuvanje tih sistema je ključno za kapitalizam. Ali osim toga, stvari se pretvaraju u kapital samo ulaganjem vremena i truda.

Na primjer, možda ćete moći da uhvatite nekoliko riba golim rukama; ali ćete uhvatiti mnogo više ribe pomoću harpuna, ili ako skupite najlon i pretvorite ga u mreže za ribolov, ili napravite čamac tako da možete loviti u bogatijim vodama.

Odakle potreba da se uloži vrijeme i trud kako bi se stvorila ova jednostavna kapitalna dobra? Odgovor je da proizilazi iz *potrošnje*. Umjesto da odmah konzumirate svaku ulovljenu ribu, potrebno je da konzumirate manje (ili utrošite vremena da ulovite više) tako da možete dovoljno da zaradite i živite dok radite na izradi novih alata za povećanje produktivnosti. To znači smanjenje potrošnje – konzumiranje manje ribe ili manjak slobodnog vremena.

Smanjenje potrošnje je glavni način stvaranja kapitala. Naravno, možete posuditi ribu od nekog drugog, tako da možete živjeti istim standardom dok izrađujete alate za ribolov; ali na kraju ćete morati da vratite taj kredit s kamata, pa ćete čak i tada odustati od neke svoje potrošnje u budućnosti. I (osim uspostavljanja imovinskih prava, pravo-

sudnih sistema, tržišta i slično – od kojih svi zahtijevaju slično ulaganje vremena i truda) smanjenje potrošnje je jedini održivi način stvaranja kapitala.

Kapital i prisila

Pouka je da morate da *štedite* da biste *investirali* i prosperirali. Ali ljudi štede samo ako imaju zaštitu imovinskih prava i vladavine prava, dajući im povjerenje da kapital koji stvaraju i roba koju proizvodi, neće biti ukradena od strane nekog drugog – uključujući vladu – silom ili prevarom.

U kapitalizmu, sigurnost imovinskih prava i vladavina prava promoviraju stvaranje kapitala, a time i veću produktivnost koja se može postići specijalizacijom, i stvaranjem vrijednosti koja proizilazi iz dobrovoljne razmjene proizvoda koje ta veća učinkovitost proizvodi. Stvaranje kapitala, a samim tim i kapitalizam, stvara vrijednost ni o čijem trošku i bez prisile.

Vladina politika jednako je ključna za formiranje i rast kapitala kao i odsustvo prevare i sile od strane drugih. Porezi na štednju, investicije i prihode daju ljudima manje podsticaja da štede, investiraju ili stvaraju vrijednost. Preraspodjela uzima kapital od investitora koji ga stvaraju, njeguju i upravljaju, stavljajući ga u ruke onih (poput vladinih zvaničnika) koji imaju manje interesa za to, ili ga potpuno raspajaju na pokrivanje tekuće potrošnje. Još gore od toga, takve politike razbijaju osjetljivu mrežu investicija, kojom kapitalna dobra rade zajedno kako bi polučila najveću produktivnost – *strukturu kapitala*.

5 ZAŠTO JE STRUKTURA KAPITALA KRUCIJALNA

Vodeći ekonomisti često kapital tretiraju kao homogen – jednoobrazan, poput pijeska, čiji je svaki dio sličan svakom drugom. U njihovim kalkulacijama, modelima i prognozama, jedina briga je koliko ima kapitala.

Ali u stvarnosti, kapital je veoma raznolik. Postoji samo u specifičnim kapitalnim dobrima, od kojih su svi različiti: od čekića i srpova do automobila i kamiona, mlinova za pamuk i fabrika automobila, kompjutera i štampača, kasa i frižidera, kredita i obveznica, i još mnogo toga. Koje vrste kapitalnih dobara se koriste, kako se koriste i kako se povezuju s drugim kapitalnim dobrima, sve to ima dubok utjecaj na ekonomske ishode.

Ako to ne shvatite, to dovodi do ozbiljnih grešaka. Na primjer, besmisleno je govoriti o povratku kapitala, kao što francuski ekonomista Thomas Piketty (r. 1971) piše u svojoj knjizi *Kapital u dvadeset prvom stoljeću* iz 2013. godine. Različita kapitalna dobra koja obuhvataju kapital dolaze s različitim količinama rizika i potencijalnom nagradom, i imaju različite vlasnike koji imaju različite nivoe vještina u upravljanju njima i koji ih primjenjuju u različite svrhe. Postoje i brojni različiti načini na koje različite vrste kapitala mogu

biti izgubljene, ukradene, rasute, konzumirane, oporezivane ili regulisane – neke više od drugih – svi oni izjedaju potencijalni povrat različitih kapitalnih dobara na različite načine i u različitim stepenima. I ne samo to, već se kombinacija kapitalnih dobara koja se koriste stalno mijenja: danas koristimo automobile i kompjutere, umjesto kojih smo ranije koristili kočije i linijare. Dakle, ne postoji stalni, ujednačen profil nacionalnog kapitala sa stalnom, jedinstvenom “stopom povrata”.

Mreža proizvodnih dobara

Kako su različite kapitalne robe umrežene jedna sa drugom je važnije od toga koliko ih ima ili koliko je potrošeno na njihovo stvaranje. Lanci snabdijevanja mogu biti veoma dugi, s velikim brojem proizvođača u različitim zemljama koji stvaraju različite ulazne podatke koji utječu na stvaranje komponenata, a zatim na konačne proizvode i usluge koje koristimo.

Ponovo razmislite o jednostavnom vunenom kaputu Adama Smitha. Ne samo mnogi ljudi, već i širok spektar kapitalnih dobara moraju biti udruženi kako bi se obezbijedio ovaj krajnji proizvod. To podrazumijeva prodavnice i trgovačku opremu, skladišta i kamione veletrgovaca, razboje i šivaće mašine proizvođača, mlinove za bojenje i okvire za pređenje konfekcionara, makaze i balirke pastira, topionice i livnice onih koji prave alate i opremu koju koriste svi ovi ljudi, brodove i avione prevoznika koji dopremaju sirovine i opremu korištenu u svakoj fazi – plus mnoge druge koji doprinose u

snabdijevanju ovim jednostavnim, svakodnevnim predmetom. Čak i tada, proces ne bi bio održiv bez raznovrsne kapitalne opreme potrebne za snabdijevanje mnogih ljudi koji rade u ovom procesu hranom, pićem i stambenim prostorom koji im je potreban, kao i njihovom vlastitom odjećom.

Očigledno, odsustvo bilo kojih od ovih kapitalnih dobara moglo bi poremetiti čitav proizvodni proces, stvoriti nestašice, probleme sa snabdijevanjem i logističke noćne more za svaku daljnju operaciju duž lanca. Bez mašine za bojenje, na primjer, gotova vuna se ne može isporučiti tkalcima i finišerima, pa se odjeća ne može slati ni veletrgovcu, prodavcu i kupcu.

S obzirom da je ogromna, globalna mreža kapitalnih dobara uvezana je i od presudnog je značaja za održavanje i poboljšanje produktivnosti i efikasnosti kojom se stvaraju robe. To uključuje i robu koja se koristi u proizvodnji i robu koja ide kupcima – potrošna roba kao što je vuneni kaput, koji je svrha svih ovih napora.

Stoga, naša produktivnost ne zavisi samo od količine kapitala ili broja fabrika, mašina, kamiona i alata koje imamo. Struktura kapitala, na koji način su naša kapitalna dobra umrežena zajedno, ključna je za način na koji stvaramo proizvode i usluge koje su nam potrebne i koje želimo, i kako ih efikasno i produktivno stvaramo.

Krhkost strukture kapitala

Ključnu važnost ove strukture kapitala često zanemaruju politički vizionari ili ekonomski planeri koji misle da se ka-

pital može uzeti od njegovih vlasnika, preraspodijeliti drugima ili “racionalnije” upotrijebiti, bez gubitka vrijednosti onoga što proizvodi – i zaista, često se očekuje da će u ovim novim rukama kapital postati produktivniji i proizvoditi stvari veće vrijednosti nego što to sad čini. Ali, jednostavna istina je da će u najmanju ruku doći do masovnog poremećaja u proizvodnji.

Ekonomski planeri treba da zapamte da je ova razrađena struktura kapitalnih dobara, koja obuhvata mnoge zemlje, mnoge proizvodne sektore i mnoge procese, rezultat evolutivnog procesa kojim se svaki dio mreže stalno prilagođava i preoblikuje od strane vlasnika kapitala kako bi zadovoljio promjene zahtjeva klijenata i proizvodio stvari koje ljudi najviše cijene. Na primjer, ako vrijeme postane toplije i kupci počnu da traže pamučnu odjeću umjesto vunениh, prodavci i veletrgovci počinju da naručuju više pamučnih proizvoda, proizvođači vrše zamjenu opreme kako bi ih proizveli, dobavljači počinju da kupuju više pamuka, a distributeri mijenjaju rute kako bi dobavili više sirovog pamuka s plantaža, na kojima će farmeri proizvoditi više pamuka kako bi ispunili nove zahtjeve. Poput talasa koji se šire kad se kamen baca u jezero, čitav proces se prilagođava novoj stvarnosti, premješajući ili zamjenjujući pojedinačne dijelove strukture kapitala shodno potrebama.

Planeri također treba da zapamte da kapital nije homogen i da se sva kapitalna dobra ne mogu preraspodijeliti u druge svrhe kad se okolnosti promijene. Neke, kao što su makaze, šivaća mašina ili kamion, mogu se koristiti u različite svrhe: oni će sjeći, šivati ili transportovati pamučnu tkaninu baš kao i vunenu tkaninu. Ali industrijski razboji koji

tkaju tkaninu mogu zahtijevati opsežnu adaptaciju za obradu nove, finije pamučne niti. U najgorem slučaju, oni i druge mašine koje se koriste u proizvodnji možda će morati da budu potpuno otpisane, kako bi bile uvedene nove namjenske mašine.

Činjenica da se neka kapitalna dobra ne mogu prilagoditi drugoj svrsi još jedan je razlog zašto vlasništvo kapitala ne garantuje vlasnicima siguran i ležeran povrat. Kad se okolnosti promijene, neka kapitalna dobra će možda morati biti otpisana – vlasnici će osjetiti pravi gubitak. Na primjer, domaći kolovrat i peškiri škotskih tkalaca vune postali su oskudni kada su izumljeni rotirajući okviri i razboji na vodeni pogon. I mnoge od tih mašina same su morale biti prilagođene procesuiranju novog pamučnog vlakna koje dolazi iz Novog Svijeta. Danas su te mašine i mlinovi u kojima su skladišteni uglavnom demontirani i uništeni – ili pretvoreni u kancelarije, izložbene prostore ili muzeje – jer Velika Britanija sad uvozi većinu svoje odjeće iz Indije, Kine, Nepala i drugih tržišta u razvoju.

Čak ni državne industrije nisu imune na kapitalne gubitke. Fabrika Zwickau u Istočnoj Njemačkoj, koja je od 1957. proizvodila automobile Trabant, izgubila je svoju cjelokupnu namjenu kad je Njemačka ponovo ujedinjena, jer su ljudi mogli kupiti brže, tiše, čišće i udobnije alternative, uslijed čega je postala prazna, propali div. Što se, u stvari, dogodilo s velikim dijelom zastarjelog i beskorisnog kapitala bivšeg Sovjetskog Saveza.

Loša politika ubija kapital

Kapital može biti izgubljen iz razloga što više nije prava stvar na pravom mjestu u pravo vrijeme. Kako se tehnologija razvija, i kako se potrebe, želje i ukusi kupaca mijenjaju, struktura kapitala mora se prilagoditi tim promjenama – a neki kapital jednostavno ne može biti prilagođen i morat će propasti. Ali, kao što smo vidjeli, postoji mnogo drugih načina na koje se kapital može izgubiti, uključujući pogrešne prognoze, loše prosuđivanje ili loše upravljanje njegovih vlasnika.

Javna politika također može poremetiti strukturu kapitala i uništiti kapital - i ne uvijek namjerno. Jedan od primjera su trgovinski ciklusi boom-bust (koji se nazivaju i poslovni ciklusi) koje mnoge zemlje doživljavaju. Boom (*nagli rast*, op. prev.) može se dogoditi jer nova tehnologija čini mnogo stvari boljim ili jeftinijim – kao što je to slučaj s izumom parne mašine, struje ili interneta. Ali to ne dovodi do propasti, osim ako ljudi grubo precjenjuju potencijalne koristi nove tehnologije i prekomjerno ulažu na toj osnovi.

Šta onda prouzrokuje boom-bust cikluse koji su tako uobičajeni i česti? Austrijski ekonomisti F. A. Hayek (1899-1992) i Ludwig von Mises (1881-1973), koji su proučavali ove cikluse, zaključili su da su oni obično pokrenuti lošom javnom politikom. Počinju od vlada koje pokušavaju da stimulišu privrednu aktivnost i podstaknu zapošljavanje zadržavanjem kamatnih stopa ili povećanjem količine novca u opticaju. S više novca u džepovima, potrošači troše više, i troše proporcionalno više na skupe i sofisticirane proizvode, koje sad mogu priuštiti. Uz jeftino zaduživanje zbog niskih ka-

matnih stopa, proizvođači nastoje uhvatiti dio te potražnje ulaganjem u nove pogone i opremu za proizvodnju svih tih dobara.

Ali, baš kao što visoki prinosi alkohola ili amfetamina prati bol zbog mamurluka, tako je i taj novac i kreditni boom praćen propašću. Ljudi manje štede jer su prinosi na štednju niži. Tako banke nalaze da nemaju dovoljno sredstava za sva nova zaduživanja i počinju da potražuju zajmove. Suočeni s kreditnom krizom, kupci se vraćaju na kupovinu jeftinijih i osnovnih proizvoda. Ali proizvođači su već izgradili fabrike i kupili opremu potrebnu za stvaranje luksuznih stvari koje ljudi više ne kupuju. Te kapitalne robe sad nemaju svrhu: proizvodne linije su zatvorene, mašine su otpisane, a radnici otpušteni – prodavnice koje su ovisile o troškovima tih radnika trpe pad, a neke će morati da se zatvore. Bio je to lažni boom izgrađen na jeftinim kreditima i lakim novcima, koji je u stvari proizveo stvarne gubitke.

Takve katastrofe – kao što su boom i kasniji finansijski krah početkom 2000-ih, nisu uzrokovane bankarima ili pohlepom ili bilo kojim drugim popularnim objašnjenjima. One su uzrokovane time što državni organi pokušavaju da stimulišu ekonomski rast, a u procesu slanja lažnih signala koji remete osjetljivu mrežu strukture kapitala. Šteta prouzrokovana takvom lošom politikom je mnogo veća od bilo kakve prouzrokovane greškama ili nesposobnošću svakog pojedinog vlasnika kapitala ili zamjenom bilo koje tehnologije drugom. Ciklusi boom-bust utječu na svaki dio ekonomskog života: gubici nisu ograničeni na jednu kompaniju ili sektor, već su raspršeni i sistematski. Iluzija prosperiteta stvorena kratkovidnom politikom vlasti kratkotrajna je; ipak, to dovodi do

stvarnih gubitaka, otpuštanja i stečajeva – a često i neuspjeha samih banaka – koje se raspadaju kroz strukturu kapitala i ekonomiju u cjelini.

Zaključak

Kad sumiramo, dakle, kapital nije neka homogena stvar koja se može mijenjati po volji, i bez ikakvih poremećaja ili troškova; niti je to stalan izvor sigurnog prihoda za navodno sretno vlasnike. Naprotiv, kapital postoji samo u specifičnim kapitalnim dobrima, kao što su specifični alati ili mašine, ili ljudski kapital specifičnih vještina i znanja pojedinaca. Svako od ovih kapitalnih dobara ima različite karakteristike – koje su dugotrajne ili kratkotrajne, i mogu se koristiti u nekoliko svrha ili samo jednu, prilagodljive promjenjivim potrebama ili ne, imajući barem neku otpadnu vrijednost ili ne, i tako dalje.

Štaviše, produktivnost koja je omogućena ovim kapitalnim dobrima, kao i povećanje prihoda koje proizilazi iz te produktivnosti, nije ograničeno na njihove vlasnike, već se dijeli u određenoj mjeri na cijelu populaciju. Svako u zemlji ima koristi od njenih puteva, komunalnih mreža, pismenosti i vještina svojih sugrađana, i uživa u dobrima i uslugama koje su bolje i jeftinije zbog toga što proizvođači ulažu u efikasnije procese i opremu.

Ali ove koristi nisu trajne. Kapital može biti izgubljen ili ukraden; može se raspasti ili konzumirati; može se pogrešno upravljati ili pogrešno primijeniti; može biti suvišan novim tehnologijama ili promjenom ukusa potrošača. Kapital nije

čarobno drvo na kojem raste novac za sretnike: mora se stvoriti, njegovati, zaštititi i njime upravljati. Ovo nije lagan zadatak.

Konačno, kapital mora biti umrežen. Danas, mnogi proizvodni procesi su dugi i komplikovani, što zahtijeva unos sirovina i dijelova koji dolaze iz cijelog svijeta, a koji se pak oslanjaju na druge složene međunarodne operacije kako bi ih sakupili, obradili i spojili. Kapitalna dobra koja se koriste kroz takvu proizvodnju moraju biti upravljana na svakom koraku.

Stoga je velika greška pretpostaviti da bismo mogli preuzeti kontrolu nad nacionalnim kapitalom (ili svjetskim) i bez troškova ga preusmjeriti kako bismo proizveli neki vrjedniji ishod. Može se činiti teoretski mogućim, ali je malo vjerovatno, nakon svega, mnoga ili sva ta ista kapitalna dobra stvorena su sa specifičnom svrhom da budu dio ove složene međunarodne proizvodne mreže. Kao da zamišljamo da možemo promijeniti redoslijed dijelova slagalice kako bismo napravili ugodniju sliku: ali komadi se ne mogu lako uklopiti na drugi način; i malo je vjerovatno da će dijelovi dati bolju sliku. Ako želimo da napravimo novu sliku, moramo napraviti i sastaviti nove dijelove; isto tako, da bismo napravili različite proizvode, moramo napraviti različita kapitalna dobra i uskladiti ih zajedno u koherentnoj proizvodnoj strukturi. To je bolje uraditi dugim, kontinuiranim, evolutivnim procesom pokušaja i grešaka na tržištu nego hirovitim i političkim odlukama nekog planera, diktatora ili zakonodavca.

6 ZAŠTO KAPITALIZAM USPIJEVA

Kao što smo vidjeli, postoje brojne stvari koje nisu jedinstvene samo za kapitalizam, ili čak neophodne za njega, ali koje se obično povezuju s kapitalizmom jer definitivno doprinose njegovom uspjehu. Među njima su lični interesi, privatna svojina, mir, profit, konkurencija, specijalizacija i tržišta.

Lični interes, imovina, profit i podsticaji

Lični interes. Kapitalizam je motivisan ličnim interesom, ali kažnjava pohlepu. To dvoje je prilično različito.

Pohlepa zahtijeva djelovanje zarad vlastitih interesa, bez brige za interese ili osjećaje drugih, pa čak i bez brige za preovladavajuće zakone, propise i konvencije. Ona također zahtijeva gomilanje stvari, bez obzira na potrebe. Ali kapitalizam može funkcionisati samo kad ljudi slijede pravila, pošteno postupaju jedni s drugima i poštuju obećanja. Srećom, zahvaljujući konkurenciji mnogih drugih kupaca i prodavaca, svako ko laže ili vara u biznisu uskoro će doživjeti da ga kupci i dobavljači napuštaju. Jedini način da prospe-

riramo jeste da drugima pružimo ono što žele. Daleko od zanemarivanja interesa drugih, kapitalizam budi želju da ih poznamo i služimo im.

Nasuprot tome, lični interes je prirodna ljudska osobina, bez koje niko od nas ne bi preživio. Moralno pitanje je kako ga obuzdati i usmjeriti ga na stvaranje funkcionalnog društva, a ne haosa samouslužnih pojedinaca. Srećom, kapitalizam koristi lični interes za dobrobit svih.

Lični interesi znači da ljudi teže svojim ciljevima, viziji, svrsi i ambicijama, a ne onima koje im nameću drugi. Slijede svoje snove ne samo zbog individualne koristi, već i zbog dobrobiti svojih porodica i drugih koje vole i o kojima brinu. Oni sarađuju s drugima, na primjer, u trgovini, kad je to u obostranom interesu. Ali, iako motiv može biti lični interes, to ne mora značiti neki neželjen rezultat. Naprotiv, saradnja kroz trgovinu proizvodi društveni ishod koji je generalno koristan – kao što je Adam Smith objasnio sa svojom idejom “nevidljive ruke”.

Privatno vlasništvo. Privatno vlasništvo nije jedinstveno samo za kapitalizam, ali je neophodno da bi normalno funkcionisalo. Ko bi rekao, ali najčešće privatna svojina unaprjeđuje društvo i njegovu marljivost, uzajamno poštovanje, časnost i povjerenje.

Činjenica je da ljudi više vode brigu o svojoj imovini nego o drugima. U mnogim zemljama, na primjer, stepenište i zajedničke prostorije u stambenim blokovima su zapostavljene i propale, iako same stanove njihovi vlasnici održavaju urednim.

Ljudi također vrednuju više stvari koje posjeduju privatno, za svoje i opće dobro. Kolektivne farme Sovjetske Rusije

ili Maoove Kine proizvele su ništa osim široko rasprostranjene gladi, dok su privatne farme kapitalističkih društava pažljivo vođene kako bi proizvele maksimalni mogući prinos. Svjetski okeani, koji su ničije vlasništvo, pretjerano su izlovljeni, dok su zalihe lososa u Škotskoj žestoko zaštićene od strane privatnih vlasnika rijeka u kojima plivaju, a čiji životi ovise upravo od toga da li su lososi dostupni za sport.

Da bi ljudi štitili, njegovali i izvlačili vrijednost iz imovine, oni moraju biti sigurni u svoje vlasništvo. Moraju postojati jasna pravila o tome kako se održava imovina, šta se s njom može uraditi, koje koristi se mogu dobiti od nje i kako se ona može prenijeti na druge. Sporazumi oko prodaje ili kupovine imovine – ne samo zemlje ili kapitalnih dobara, već bilo koje potrošne robe ili usluge – moraju biti jasni i poštovani. Krađe i prevare moraju biti spriječene, što podrazumijeva neki sistem pravde i povrata ako se pojave. Tek tada ljudi mogu da se posvete trgovini, ili da investiraju u preduzeće koje može da uključuje rizik i koje zahtijeva mnogo godina da bi se ostvario. Kapitalizam može funkcionisati samo u takvom svijetu.

I naravno, vlasti moraju biti pod istim pravom kao i svi drugi. One ne mogu koristiti svoju političku ili sudsku moć da favorizuju neke grupe ili narušavaju tržišta kako bi postigli neki unaprijed određeni cilj, jer bi to moglo izbaciti tržište iz ravnoteže i uništiti kompleksne mreže efikasne kapitalističke proizvodnje.

Profit. Profit također nije jedinstven za kapitalizam. U stvari, mi ga tražimo od svake aktivnosti u kojoj se bavimo, jer postoji mnogo vrsta profita, ne samo finansijske dobiti. Šta god da radimo u životu, nadamo se da će korist od rezultata biti veća od vremena i truda koje smo uložili. Da li

je pogled vrijedan uspinjanja? Da li ste saznali nešto zaista korisno od sjedenja na nekom dugom predavanju? Ako jeste, profitirali ste.

Čak i u trgovini, profit nije samo finansijska dobit. Većina ljudi svakako ulazi u biznis da bi zaradila novac – ne nužno da zaradimo bogatstvo, već da zaradimo dovoljno za sebe i svoju porodicu. Ipak, niko ne želi to da učini na račun toga da bude bijedan ili stalno umoran. To bi bio gubitak. Među nefinansijskim profitom koji različiti ljudi traže u svojim ekonomskim životima je ponos u svom radu, prilike za slobodno vrijeme i misao da rade nešto korisno što pomaže drugima. Za većinu nas, možda, zadovoljstvo koje dobijamo od takvih stvari vrijedi više od novca.

Često se kaže da finansijski profit kapitalističkih preduzetnika dolazi iz plata radnika, kroz neku vrstu eksploatacije. Ali onda preduzetnici koji ne zapošljavaju nikoga i dalje zarađuju, što očito pobija takvu tvrdnju. Drugo, niko nije prisiljen da radi za određenog preduzetnika: zašto bi uopće prihvatili posao u kojem su eksploatisani? Lako mogu otići drugom poslodavcu ili raditi za sebe.

Treće, i što je najvažnije, pri takvoj tvrdnji, zaboravlja se da se stvaraju i profit i vrijednost. Ne postoji fiksna količina vrijednosti koju poduzetnici mogu dobiti i izvući od radnika. Vrijednost postoji u našim umovima, a ne u stvarima: jedna osoba može da vidi određenu vazru kao neprocjenjivu, dok druga smatra da je ona bezvrijedna. I upravo zato što ljudi različito vrednuju stvari, oni njima mogu trgovati i svaku od njih smatrati boljom. Preduzetnik ne krade vrijednost od zaposlenih, nego je stvara upravljajući svojim vještinama kojim proizvodi nešto novo.

Preduzetnička dobit. Profit preduzetnika može doći iz mnogih izvora. Od trgovanja do razlika u vrednovanju ljudi, na primjer, ili vještim raspoređivanjem ulaganjem, radom, proizvodnim procesom, marketingom i distribucijom kako bi se efikasnije zadovoljili zahtjevi potrošača. Ili može doći od uočavanja prilika koje su drugi previdjeli.

Neki preduzetnici, na primjer, profitiraju uočavanjem potencijalne potražnje koju drugi nisu vidjeli – kao što je Sony učinio sa svojim vokmenom, ili kao što je Starbucks uradio sa svojim specijalnim kafićima. Ponekad, preduzetnici mogu profitirati tako što će izmisliti novu tehnologiju, kao što je Eli Whitney uradio s mašinom za pamuk, a Thomas Edison sa sijalicom. Drugi profitiraju primjenom postojećih tehnologija za kreiranje novih proizvoda i procesa, kao što je James Dyson uradio s usisivačima, a Apple s ajfonima.

Preduzetnici mogu pronaći načine da povećaju udobnost korisnika, kao što je Amazon učinio s online kupovinom, ili da razviju potpuno nova tržišta i načine rada, kao što su Uber, AirBnB i mnoge druge aplikacije “ekonomije dijeljenja”. I regulatorna reforma može stvoriti nove preduzetničke prilike. Mobilne telefonske mreže, na primjer, ubrzano su rasle nakon raspada kompanije Bell Telephone u SAD-u i monopola British Telecoma u Velikoj Britaniji.

Nesumnjivo je da je nekolicina ljudi napravila bogatstvo pukom srećom, proizvela ili otkrila nešto o čemu je narod sanjao što se ispostavilo kao neviđen uspjeh. Ljudi ponekad pronađu da je slika koju su kupili u prodavnici polovnih stvari zapravo remek djelo. Ali bilo bi pogrešno misliti da je takva čista preduzetnička dobit, kako se naziva, stvar puke sreće i nezaslužena. Većina preduzetnika se zaista trudi da

uspije i ulaže vrijeme i trud u promociju svog proizvoda. Trpe neuspjeh i odbacivanje, ali nastavljaju sve dok ne uspiju: dvanaest izdavača odbacilo je prvi roman *Harry Pottera* autorice J. K. Rowling, prije nego što ga je Bloomsbury prihvatio – bez velikih očekivanja da će uspjeti.

Podsticaj. Preduzetnički profit je, stoga, rijetko sreća: to je aktivna potraga koja zahtijeva ulaganje vizije, inteligencije, vremena, truda, vještine, preuzimanja rizika i upornosti. Većina takvih napora završit će se neuspjehom: ali oni koji uspiju poboljšat će živote svih i izgraditi temelje za daljnji napredak.

Zbog toga je neophodno imati pravnu, političku i društvenu kulturu koja podstiče i nagrađuje preduzetništvo i investicije i lične kvalitete na kojima počiva. Glavna među njima je sigurnost mira i vladavina prava, tako da preduzetnici znaju da mogu ulagati s povjerenjem, a da njihovi naponi ne budu uništeni, ili da ih drugi ne ukradu – ne samo strane vojske i domaći kriminalci, već i njihove vlastite vlade. Budući da su rizici neuspjeha već visoki, na primjer, preduzetnici se lako obeshrabruju visokim porezima i teškim nametima, koji još više povećavaju njihove rizike i troškove.

Proces konkurencije

Još jedna stvar koja čini kapitalizam tako dinamičnim je konkurencija. Da bi ostali ispred konkurencije i spriječili svoje klijente da odlaze drugima, proizvođači moraju stalno inovirati i poboljšavati ono što nude i način na koji proizvode.

Ekonomski udžbenici rijetko objašnjavaju ovaj dinamični efekat konkurencije. Prečesto se govori o “savršenoj konkurenciji” – teorijskom stanju u kojem veliki broj sličnih kupaca i prodavaca trguje identičnom robom. Ali u stvarnosti, kupci i prodavci su različiti. A od prodaje identičnih proizvoda, prodavci žude za razlikovanjem – da ponude kupcima nešto jedinstveno i poželjnije od konkurencije.

Nažalost, ideja “savršene konkurencije” je toliko raširena da čak ni branioci kapitalizma generalno ne razumiju kako konkurencija zaista funkcioniše; dok pogrešni izraz “savršen” čini da kritičari kapitalizma (čak i oni prijateljski) misle da vlade moraju intervenirati kako bi tržišta učinila “savršenijima”.

Ali realna tržišta nikad nisu u “savršenoj” ravnoteži: konkurencija je stalan proces prilagođavanja, inovacija i poboljšanja, što je velika prednost koju nam donosi konkurencija. Kako preduzetnici nastoje da zadovolje naše promjenjive potrebe, novi proizvodi i procesi zamjenjuju manje djelotvorne. Klijenti vode ovaj dinamičan proces, a ne službenici. Pokušaji službenika da tržišta učine “savršenima” jednostavno ih zamrznu u nekom određenom stanju; ali pod pravom konkurencijom, kupci su nemilosrdni u zahtijevanju što boljih proizvoda od proizvođača, koji zauzvrat aktivno traže što bolje načine da ih isporuče.

Neke firme možda neće preživjeti ovaj proces. Ali tržišna konkurencija nije kao biološka konkurencija, gdje postoji fiksna zaliha resursa, sa životom i smrću koji se oslanjaju na to ko ih dobija. Konkurencija stvara resurse i širi ukupnu vrijednost. Zbog toga što se preduzeća svakodnevno suočavaju s testiranjem na tržištu, oni moraju da preusmjeravaju re-

surse s nižih na višu vrijednost. Niko ne umire: oni samo moraju da rade drugačije.

Specijalizacija i tržišta

Specijalizacija i njene koristi. Kapitalna dobra mogu biti veoma specijalizovana. Mnoga dobra postoje samo da bi kreirala jedan određeni proizvod ili komponentu. U nekim slučajevima mogu napraviti proizvode ili komponente nekoliko hiljada puta brže ili jeftinije. Na primjer, omogućavaju da se čelik kopa i topi, blokovi motora se bacaju i prerađuju, na hiljade vozila se sklapa, mnogo brže i jeftinije nego da se sve radi ručno. Vještine su također specijalizovane: dekorateri, krovopokrivači, staklari, električari i vodoinstalateri mogu da održavaju naše domove i pružaju usluge daleko bolje i bezbjednije nego što bismo mogli sami, dok ljekari specijalisti mogu da znaju više o našim medicinskim oboljenjima negoli njihove kolege koje nisu specijalisti.

Obični ljudi ne mogu znati sve o svakom zdravstvenom stanju, ili kako najbolje okrečiti sobu ili popraviti mašinu za pranje veša; niti svi mogu posjedovati kapitalnu opremu potrebnu za izradu automobila. Zaista, bilo bi uzaludno ako bismo pokušali. Umjesto toga, svi imamo koristi od specijalizacije drugih ljudi, kako u vještinama tako i u kapitalnim dobrima koja oni stječu. Naši automobili, satovi, frizure i sve ostale stvari koje želimo postaju jeftinije i bolje zahvaljujući specijalizaciji drugih ljudi.

Tržišta. U stvari, specijalizacija čini kapitalizam tako produktivnim da postaje nužno pronaći jednako efikasan način

distribucije svih dobara i usluga koje on stvara. Zbog toga su se tržišta razvila uz kapitalizam. Ona nam omogućavaju da trgujemo ogromnim viškovima koje možemo proizvesti i da imamo koristi od plodova produktivnosti drugih ljudi.

Do razmjene na tržištu dolazi zato što različiti ljudi različito vrednuju iste proizvode ili usluge. Vrijednost nije objektivna kvaliteta stvari kao što su težina ili veličina: vrijednost postoji samo u umu posmatrača. Poslije zamjene nečega što manje vrednujemo za nešto što vrednujemo više, bilo direktno ili koristeći novac, smatramo se boljim – kao i osoba sa kojom trgujemo. Iako naša razmjena nije stvorila novu robu, ona je povećala ukupnu vrijednost.

Ovo je posebno važno, s obzirom na ogromnu produktivnost kapitalizma. Na primjer, uzgajivač žitarica, koristeći veliku mehanizaciju za oranje, sijanje i žetvu, može lično da konzumira samo mali dio pšenice ili ječma koji se proizvodi, i vrednuje usjev samo onoliko koliko se može zamijeniti na tržištu. Isto važi i za grnčara koji ima malo lične koristi od svih čaša i posuda koje svakoga dana napravi. Isto važi i za proizvođača automobila, obučara, vještog slikara ili ugostitelja. Ali tržišta usmjeravaju sve svoje proizvode kupcima koji ih više vrednuju.

Razmjena je drevna; ali kako tržišta rastu i bivaju uspostavljena, norme po kojima se različite stvari obično razmjenjuju – njihove cijene – postaju općepoznate i predvidive. To je samo po sebi korist za sve, jer nam daje bolju predstavu o tome gdje će se naša ulaganja resursa najvjerojatnije isplatiti. To također pomaže proizvođačima da dobiju najbolju cijenu za svoju robu: širenje pametnih telefona, na primjer, znači da mali farmeri čak i u najudaljenijim dijelovima svi-

jeta mogu da provjere međunarodna tržišta hrane i da se uvjere da im trgovci na veliko daju razumnu cijenu za njihove usjeve. A razmatranje budućnosti tržišta pomoći će im da odluče šta će zasaditi, i kad, da bi imali najbolje izgleda za dobar povrat.

Tržišta su uređena zakonom i konvencijama, ali se moraju prilagoditi promjenjivim zahtjevima kupaca. Potrebno je da se nose s novim proizvodima i procesima, kao što su aplikacije za “ekonomiju dijeljenja”. Sve inovacije predstavljaju izazove za regulatore tržišta: može postojati istinska sigurnosna zabrinutost oko toga da li se treba trgovati novim proizvodima, često potaknutim lobiranjem postojećih operatera koji se plaše konkurencije. Ali ima i koristi od održavanja tržišta otvorenim, naročito kad se dobavljači mogu odmah i lako ocijeniti na internetu. Samo ako dozvolimo inovacije možemo napredovati.

Kapitalizam i država

Pristalice kapitalizma tvrde da država ne treba da posjeduje niti usmjerava upotrebu kapitalnih dobara. Smatraju političare i javne službenike previše bliskim političkim interesima, a ne širokim potrebama potrošača. Država treba da brani principe koji čine kapitalizam funkcionalnim – individualna prava, pravda i dobrovoljna saradnja. Da bi se to postiglo, potrebne su sigurnosne snage – policija, vojska, sudovi i zatvori. Ali svaka vlast je korumpirana i traži svoje interese, zbog toga bi vlast trebala biti ograničena.

Pristalice kapitalizma tvrde da pojedinci mogu odlučiti većinu stvari za sebe, ali za kolektivne projekte – odbrana, recimo, ili novi aerodromi i putevi – demokratija je razuman način donošenja odluka. Oni također vide demokratiju kao miran način obuzdavanja i, kad je to potrebno, uklanjanja onih koji imaju državnu moć prisile.

Ali da bi radila, sama demokratija mora biti ograničena. To nije dobar način za odlučivanje o svemu, a unosi politiku čak i u one odluke koje ne možemo donijeti na bilo koji drugi način. Ni demokratija ne znači da većina od 51% može da odluči svaki aspekt života manjine 49%, ili da ih iskoristi onako kako oni izaberu: demokratija zahtijeva kulturu tolerancije i samokontrole. I građani i političari trebali bi razumjeti ove granice; ali prečesto, oni su toliko ponosni na postignuća demokratije da misle da se mnoge druge stvari moraju odlučiti demokratski. Nažalost, to znači politički odlučivati mnoge stvari – što stvara napetosti i sukobe i izlaže nas mogućoj eksploataciji od strane većine.

Ustavi mogu pomoći da se demokratija fokusira na funkcije koje ona dobro obavlja i da štiti manjine. Da bi se to postiglo, one moraju biti široko podržane i relativno trajne, sa većinom potrebnom da ih se izmijeni. Ali nijedan dokument ne može garantovati individualna prava i braniti institucije koje čine kapitalizam. Samo srca, umovi, moral, kultura i tolerancija to mogu postići.

7 MORALNA DIMENZIJA KAPITALIZMA

Socijalistička i kapitalistička moralna vizija

U svojoj knjizi iz 2014. godine, *Why Not Capitalism? (Zašto ne kapitalizam?)*, američki politolog Jason Brennan (r. 1979) upoređuje socijalistički i kapitalistički moral.

Socijalistička ideja dobrog društva, kaže on, dobro je poznata. Kao i na porodičnom kampovanju, svako se ponaša čestito i s javnim duhom usredotočenim prema dogovorenoj svrsi, fokusirajući se na dobrobit svih, a ne samo na sebe. Kapitalizam nikad ne može postići takvu harmoničnu saradnju jer je izgrađen na porocima ličnog interesa i pohlepe. Zaista, jedini razlog zbog kojeg tolerišemo kapitalizam je što još nismo dovoljno dobri za socijalizam, bez moralne snage da potpuno napustimo sebičnost i živimo za dobrobit svih.

Ali jednako uvjerljiv primjer može se navesti i za kapitalizam, kaže Brennan. On je izgrađena na uzajamnoj pomoći. Odbacuje silu i eksploataciju.

Nagrađuje one koji imaju koristi od drugih, što podstiče povjerenje i saradnju. Omogućava ljudima da slobodno i mir-

no ostvaruju svoje ciljeve, umjesto da ih prisiljavaju da služe nekoj jedinstvenoj svrsi koju su izabrali oni na vlasti. Ta ista raznolikost promoviše toleranciju prema drugima, poštivanje njihovih različitih ambicija i životnih stilova, i brigu o njima kao pojedincima, a ne kao da su puke komponente u ekonomskoj mašini. Ova ljudska briga iskazuje se kroz dobrotvorne organizacije, crkve i druge dobrovoljne institucije građanskog društva – sve uz dodatnu snagu bogatstva koje generiše kapitalističko društvo.

Ova vizija kapitalizma je također realnija. Kapitalistički principi mogu da funkcionišu u cijelom svijetu, ne samo u manjim grupama, dok se socijalistički model porodičnog kampovanja ubrzo ruši nakon što se dodaju stranci. I nema smisla kriviti našu moralnu slabost. Kapitalizam ne zahtijeva od nas da budemo sveti altruisti, već pretvara naš prirodni interes u društvene koristi. Nagrađivanjem vještina, fokusiranosti, energije i produktivne organizacije, on nas automatski usmjerava u inovacije, otkrivanja i služenja drugima.

Kapitalizam stvara vrijednost i širi bogatstvo

Sposobnost kapitalizma da stvara i širi vrijednost i bogatstvo još jedna je od njegovih moralnih vrлина. Kapitalizam podstiče ljude da otkriju šta drugi ljudi žele i pružaju. Primjenom visoko produktivne kapitalne opreme, on nam omogućava da zadovoljimo potrebe mnogih, a ne samo nekolicine.

Nije iznenađujuće da je rast kapitalizma doveo do velikog povećanja ljudskih prihoda i bogatstva. Tokom većeg di-

jela ljudske historije, prosječni prihodi bili su na nivou egzistencije: možda 1-3 dolara dnevno u poređenju s nama. Međutim, oko 1800. godine, prihodi su naglo porasli i njihov vrstoglavi rast se nastavlja. Siromašni su se posebno obogatili: 1990. godine, prema podacima Svjetske banke, oko 40% ljudske populacije živjelo je s manje od 1.90 dolara dnevno; danas je ta brojka manja od 10%. Siromaštvo je u posljednjih 35 godina smanjeno više nego u posljednjih 3500.

Osim što omogućava ljudima da si priušte više od onoga što im je potrebno i što žele, kapitalizam im također omogućava da sebi priušte bolje. Konkurencija gura proizvođače inoviranju, suzbijanju cijena i podizanju standarda. Kao rezultat, sve osnovne stvari – hrana, krov nad glavom, gorivo i odjeća – sad su jeftiniji i kvalitetniji nego ikad ranije. Godine 1800. mali broj ljudi bilo gdje u svijetu mogao je priuštiti svježe meso; danas svi u kapitalističkim zemljama to mogu. Godine 1800., kaže britanski politički i prirodni naučnik Matt Ridley (r. 1958) u svojoj knjizi *The Rational Optimist* (*Racionalni optimista*) iz 2011., svijeća koja je pružala jednosatno svjetlo koštala je šest sati rada. 1880-ih, za isto svjetlo iz kerozinske lampe trebalo je 15 minuta da se priušti. Za sadašnje, LED svjetlo, potrebno je pola sekunde. Kad je riječ o svjetlu, živimo 43.200 puta bolje nego u 1800.

Ovaj ogroman porast bogatstva razlog je zašto su ljudi danas zdraviji, viši i dugovječniji nego ikad prije. To se ne može objasniti nekim navodno neizbježnim tehnološkim naporom. Uostalom, šta potiče tehnološki razvoj, ako to nije kapitalizam? Zašto se “Veliko bogaćenje” dogodilo tako nenadano? I zašto su, kad su Zapadni Nijemci vozili luksuzne visoko – tehnološke Mercedese i BMW-ove, Istočni Evrop-

ljani još uvijek pokušavali da priušte nepouzidane, nezgrapne, visoko zagađujuće Trabante i Yuge?

Bolja tehnologija, dakako, povećava naš životni standard, ali kapitalizam je taj koji podstiče razvoj. Imovinska prava su od suštinskog značaja za to: ona ljudima daju sredstva i samopouzdanje da ulože vrijeme i trud u istraživanje, pronalazak i razvoj, znajući da mogu biti nagrađeni zauzvrat. A te nove tehnologije i proizvodi se naširoko i brzo šire putem izuzetno efikasne kapitalističke proizvodnje i tržišne distribucije.

Zbog toga je nagli pad svjetskog siromaštva od 1980-ih u velikoj mjeri posljedica otvaranja Kine, Indije, Istočne Evrope i drugih prema međunarodnoj trgovini i kapitalističkim principima. Singapur, Hong Kong, Tajvan, Japan i Južna Koreja bile su neke od najsiromašnijih zemalja na kraju Drugog svjetskog rata; ali samo nekoliko decenija trgovine i kapitalizma pretvorili su ih u neke od najbogatijih na svijetu – za razliku od njihovih susjeda Sjeverne Koreje, Kambodže i Laosa, ili čak Malezije i Kine, koje su tek nedavno nadoknadile izgubljeno. Takvi primjeri ukazuju na to da su najsiromašniji oni koji imaju najviše potrebe za kapitalizmom i trgovinom. A za najsiromašnije, dodatni 1 dolar dnevno može značiti razliku između života i smrti.

Ljudske koristi od imovinskih prava

Imovinska prava ne dopuštaju samo ljudima da *koriste* resurse, već im daju podsticaj da štite, razvijaju i unaprjeđuju resurse. O privatnoj svojini mnogo bolje se brine i produk-

tivnije se koristi negoli imovina koja je zajednička ili koja nije ni u čijem vlasništvu. Očigledan primjer je tužan neuspjeh kolektivnih farmi u Sovjetskom Savezu i Maovoj Kini, koje su proizvele samo glad i siromaštvo. Ili primjer ribarstva: ničije vlasništvo, morski riblji fondovi često su prekomjerno izlovljeni. Samo u mjestima kao što su Island i Novi Zeland, koji ribarskim flotama omogućavaju razmjenu kvota – tj., pravo vlasništva nad ribom – zaštite postoje.

Imovinska prava također dozvoljavaju ljudima da se izražavaju i razvijaju kako žele. Imovina pruža utočište od upada drugih ili čak države. Kao što je anglo-austrijski politolog i ekonomista Friedrich von Hayek (1899-1992) istakao u svojoj knjizi *Road to Serfdom (Put u ropstvo)* iz 1944., ljudi ne mogu čak ni da izražavaju i diskutuju o različitim političkim mišljenjima ako neprijateljska vlada kontroliše sale za sastanke, zalihe papira i medije.

Imovina također zadovoljava nešto prirodno u nama. Stvari koje posjedujemo su produžetak nas samih. One mogu uključivati stvari koje smo prikupili kao djeca, ili su nam ih dali dragi prijatelji, ili nas podsjećaju na mjesta na kojima smo bili ili na stvari koje su nam se dogodile. To mogu biti stvari (kao što su automobili i mašine za pranje veša) koje nam daju neku korist, praktičnost i nezavisnost. To mogu biti stvari koje jednostavno volimo imati, održavati, upravljati, štiti i razvijati: mnogi domaćini bi to željeli u svojim domovima, na primjer, i mnogi preduzetnici bi željeli da time posluju.

Neki antikapitalisti tvrde da bi se resursi trebali dijeliti, a ne posjedovati. Ali vrednovani resursi ne postoje sami, već su spremni da se dijele onako kako mi izaberemo: oni mo-

raju biti stvoreni. Neplodna pustinja je samo to dok neka osoba ne vidi njen potencijal, i uredi je za uzgoj, iskopa naftnu bušotinu ili gradi u njoj. Prisilno dijeljenje resursa koji zahtijeva nečiju ideju i napor da se stvori, nije samo nepravedno, već i kontraproduktivno: zašto bi iko ulagao svoj napor u nešto ako neće izvući korist od toga? A može da ljenčari i čeka svoj dio od truda drugih ljudi.

Jednakost i prosperitet

Mnogo je pisano o navodnoj nejednakosti bogatstva i prihoda u kapitalističkim društvima; i kako to opravdava preraspodjelu. Ali činjenice ne idu u prilog toj tvrdnji. Brojke o nejednakosti obično gledaju na prihode prije uzimanja u obzir poreza i socijalnih davanja. Ali nakon što su najviši primaoci platili porez, a najniži radnici dobili socijalnu pomoć, nezaposlenost, bolovanje ili penzije, rezultirajuća raspodjela prihoda pokazuje malu razliku između kapitalističkih i socijalističkih zemalja. Razlika je čak i manja kad se uključe državne usluge koje su besplatne za najsiromašnije, poput zdravstvene zaštite i školovanja. Štaviše, statistike generalno ignorišu bilo kakve dinamičke efekte. Po logici jednog godišnjeg istraživanja, najsiromašniji ljudi na svijetu su mladi Amerikanci koji su nedavno diplomirali na Ivy League fakultetima: njihovi veliki studentski krediti daju im "negativno bogatstvo"; ali naoružani svojim prestižnim kvalifikacijama, ova ista grupa završiti će među najbogatijima na svijetu.

Nejednakost je prirodna posljedica razmjene. Kad hiljade ljudi plaća po nekoliko dolara da prisustvuju koncertu po-

pularnog pjevača, pjevač završava večer s više dolara, a publika s manje. Jedini način da se spriječi porast nejednakosti bio bi preraspodjela zarade pjevača poslije svakog nastupa. Finansijska jednakost zahtijeva kontinuiranu preraspodjelu – što ostavlja ljude poput ovog pjevača bez želje da dalje nastupa.

To znači da je svima drugima uskraćena nefinansijska korist od transakcije. Nijedna razmjena se ne dešava ako obje strane ne dobiju vrijednost: posjetioci koncerta mogu da završe veće siromašniji za nekoliko dolara, ali u zamjenu imaju zabavu i uživanje u slušanju nekoga kome se dive. Ta nefinansijska vrijednost se ne može od njih uzeti i preraspodijeliti drugima. U smislu izjednačavanja vrijednosti, redistribucija finansijskih resursa čini samo pola posla.

Problem definisanja jednakosti

U kapitalizmu, finansijska nejednakost odražava koliko dobro ili slabo služite drugim ljudima. Finansijska nagrada dolazi samo od služenja drugima, i odražava ono što su drugi spremni dati za tu uslugu. Nijedan odbor ili komisija nisu potrebni da bi se procijenila vrijednost koju dajete drugima i odlučila veličina vaše nagrade: oni kojima služite sami o tome prosuđuju.

Zaista, nijedan odbor ili državna komisija ne može racionalno odlučivati o nagradama. Na osnovu čega bi oni odlučili o vrijednosti koju društvu donosi rok zvijezda, sportska ličnost, ronioc, učitelj, zavarivač ili medicinska sestra? Kako bi oni odlučili koliko bi svaki od njih trebao biti plaćen na

način da odražava tu vrijednost? Čak i da su izabrali lakši put i jednako platili svima, to ipak ne bi postiglo ni pravičnost ni jednakost. Na kraju krajeva, neki poslovi su rizični, drugi sigurni; neki ugodni i raznovrsni, neki dosadni i frustrirajući; neki lagani, drugi pak zahtijevaju veliku koncentraciju; neka radna mjesta su prijatna i pogodna, a druga ne. Jednaka plata ne izjednačava ove razlike u psihološkim prihodima. Ali pod kapitalizmom, konkurencija na tržištu rada to čini automatski: ljudi će zahtijevati veću platu, na primjer, za obavljanje poslova koji su opasni ili neugodni ili zahtijevaju veliku vještinu.

Za pristalice kapitalizma, dakle, finansijska preraspodjela je iracionalna, jer ne postoji objektivna osnova za odlučivanje o vrijednosti i nagradi; ona je iskrivljena jer ne uzima u obzir nefinansijske faktore; i to je nepotrebno, jer tržište automatski radi brže i bolje. Ali oni također tvrde da je redistribucija nemoralna. Ljudi treba da imaju pravo na nagrade koje dolaze od njihove vještine i napornog rada. Ne dopuštamo pojedincima da ukradu novac od učinkovitijih ljudi, čak ni u ime jednakosti. Pa zašto bismo onda dozvolili vladi da to uradi – pogotovo zato što će se, bez ikakve racionalne osnove, odluke svoditi na hirove zvaničnika.

Ako zaista želimo da pomognemo siromašnima, kapitalizam se čini najboljim načinom. U današnjoj globalnoj trgovinskoj ekonomiji, nisu bogati već siromašni ti koji se ubrzano obogaćuju: i siromašnima to znači ogromnu razliku. Štaviše, kapital čini svakoga bogatijim, a ne samo one koji ga posjeduju. Podizanjem produktivnosti, svako od nas daje više onoga što nam je potrebno i što želimo. Omogućava nam da stvaramo više radeći manje, i u lakšim okolno-

stima. I zato što su građani kapitalističkih zemalja bogatiji, oni su veći filantropi, šalju više svojih prihoda u dobrotvorne svrhe. Čak i bez dobrotvorne podrške, ipak je daleko bolje (u smislu prihoda, skoro deset puta bolje) biti siromašan u bogatoj kapitalističkoj nego biti siromašan u nekoj siromašnoj socijalističkoj zemlji.

Kapitalizam poboljšava ljudske odnose

Američka politička filozofkinja Ayn Rand (1905 -1982) tvrdila je da je kapitalizam jedini moralni društveni sistem, jer se ne oslanja na silu da bi se održao. Umjesto toga, funkcionira samo kroz dobrovoljnu razmjenu. Niko nije prisiljen da se bavi bilo kim drugim. Ubijediti ljude da trguju sa vama zahtijeva uzajamno poštivanje i povjerenje – nešto od posebnog značaja za najsiromašnije.

Kapitalizam također potiskuje diskriminaciju. Nisu potrebni zakoni ili propisi da bi se to postiglo: preduzeće koje je odbilo da preuzme radnike određenog roda, rase, religije ili kulture, ili koje je odbilo da proda ili iznajmljuje svoj proizvod kupcima iz određenih grupa, uskoro bi se našlo na udaru konkurencije koja ne diskriminira na taj način. Zapravo, propisi su često pozitivno štetni za manjine: propisi o minimalnoj plati, na primjer, čine zaposlene ljude skupljim za poslodavce, tako da postaju manje voljni da preuzmu i obučavaju neprovjerene mlade ljude ili imigrante koji slabije poznaju lokalni jezik i manje su upoznati s kulturnim normama – što u većini slučajeva jesu ljudi kojima takvi zakoni žele pomoći.

Zanimljivo je da je kapitalizam povezan s višim stopama pismenosti žena, što je važna determinanta zdravlja, obrazovanja i prosperiteta porodice. Ženska pismenost je počela naglo da raste uz rast trgovine u doba renesanse. Većina trgovaca bili su muškarci, posao njihovih žena bio je da upravljaju poslom dok su bili na moru ili dok prodaju svoju robu: tako su ženska pismenost i matematika postali važan faktor, kao što su i danas u kapitalističkim društvima.

Poređenje sličnog sa sličnim

Da ponovim: ne može se legitimno uporediti ideal socijalizma sa stvarnim kapitalizmom. Ne može se legitimno definisati socijalizam u smislu navodno dobrih motiva (kao što su povjerenje i saradnja) i kapitalizma u smislu loših (kao što je pohlepa). Mnogi pokušavaju, ali činjenice ih opovrgavaju. Kapitalizam nije razbojnički, već kooperativni. U stvari, to je izuzetno kooperativan društveni poredak koji se zasniva na povjerenju i sistematski kažnjava antisocijalne namjere.

Kapitalizam je također realan društveni sistem. On usredsređuje naše napore na ono što zapravo funkcioniše – ne na neku nedostižnu viziju savršenog društva univerzalno čestitih i altruističnih građana. Nema iluzija o ljudskoj prirodi. Ne smatra se da se ljudi mogu pretvoriti u anđele, bilo putem ukora ili sile. Umjesto toga, on radi na tome da iskoristi naš prirodni interes i usmjeri ga da služi korisnom društvenom ishodu. Također je moralno dosljedan: ne smatra da su krađa, monopol, favoriziranje i sila dobri samo zato što ih država čini.

Kapitalistička vizija može se proširiti i izvan male grupe. Veliki dio svijeta je već kapitalistički, ili trguje s kapitalističkim zemljama. Pošto kapitalizam funkcionira kroz opća pravila kao što su imovinska prava, poštenje i poštivanje ugovornih sporazuma, nema ograničenja u broju ljudi koji se mogu pridružiti. Ali kad su društva usmjerena nekim kolektivnim ciljem, brojnost uzrokuje još veće probleme. Oni koji planiraju i upravljaju njima, moraju prikupiti i obraditi mnogo više informacija o tome šta treba da se uradi i o tome kako bi svaki pojedinac trebao da odigra svoju ulogu u tom procesu. Postoji više prostora za neslaganje oko toga šta bi trebalo da budu ciljevi društva i šta treba da se uradi da bi se oni postigli. I to stavlja prednost na lidere koji su nemilosrdni da donose te odluke i uklone svako neslaganje.

8 KRATKA HISTORIJA KAPITALIZMA

Izokretanje kapitalizma da bi se uklopio u teoriju

Karl Marx je kapitalizam smatrao samo jednom fazom neizbježnog progressa historije. Na kraju, smatrao je, kapitalizam će biti srušen svojim unutrašnjim proturječnostima i biti zamijenjen komunizmom. Ova historijska analiza i danas ima utjecaj među socijalistima i socijalnim teoretičarima. Kao rezultat toga, veliki dio akademske i intelektualne diskusije o kapitalizmu predstavlja ga samo u smislu njegovog historijskog razvoja, dok se diskusija savremenog kapitalizma fokusira samo na probleme za koje se vjeruje da će ga potkopati.

Ove predrasude, stoga, već dovode do pogrešnog pogleda na kapitalizam koji služi svrsi vlastitih kritičara. Što je još gore, same činjenice su često iskrivljene kako bi se uklopile u teoriju. Historije se pišu o ekonomskim uređenjima koja se opisuju kao kapitalizam, ali koja u stvarnosti imaju malo veze sa stvarnim konceptom. Štaviše, kapitalizam je okrivljen za društvene probleme koje nikad nije obećao da će ih

riješiti, i za ekonomske probleme koji zahvalnost duguju potezima političara, a ne biznisu.

Teško je napisati historiju, ili čak opis, nečega što zapravo nikad nije postojalo u svom čistom obliku. Ova poenta često se naglašava kako bi se odvojio čisti koncept socijalizma od kritike njegove praktične izvedbe – historije obilježene diktaturama, čistkama, genocidima, katastrofalnim ekološkim pogreškama, glađu, zlokobnim ekonomskim rastom i nestašicama. Pristalice kapitalizma su, međutim, manje sramotne zbog svojih praktičnih poteza. Oni priznaju njegove greške, ali ističu da je njegova historija obilježena naglim rastom i širenjem bogatstva, demokratije, lične slobode i mira. Čak i ako čisti kapitalizam nikad nije postojao, još je poučno istraživati historiju onih društava koja su usvojila barem neku verziju njegovih principa.

Trgovina državom

Period od šesnaestog do devetnaestog stoljeća bio je karakterisan ekonomskim nacionalizmom i željom monarha i ministara da izgrade ekonomski jake države. Smatrali su da to zahtijeva da njihove zemlje prodaju što je više moguće drugima i da od drugih kupuju što je manje moguće, kako bi povećale svoju zaradu i akumulirale što više bogatstva – zlata i srebra – što je više moguće. Vjerovali su da su samo trgovci imali koristi od razmjene, jer su trgovci na kraju dobijali novac. Zlato i srebro koje su ulijevali u državnu blagajnu bili su izvor i mjera tog prosperiteta i moći.

Trgovinska politika u inostranstvu, i komercijalna politika kod kuće, na taj način postali su veoma protekcionistički. Bogate subvencije nuđene su onima koji su proizvodili za strano tržište; na uvoz su nametnute visoke tarife i druge prepreke. Nacije poput Britanije zabranile su svojim kolonijama da trguju sa bilo kim drugim, kako njihovo bogatstvo ne bi završilo u rukama protivnika kao što su Francuska, Španija ili Holandija. Rat se smatrao legitimnim načinom povećanja nacionalnog bogatstva pljačkanjem bogatstva drugih zemalja. Gradovi su kod kuće podigli slične barijere prema proizvođačima i zanatlijama iz drugih gradova, dok su trgovinska udruženja – cehovi – strogo regulisala vlastita zanimanja kako bi spriječila konkurenciju. Cehovi su čak zahtijevali od monarha da zabrani proizvodna sredstva koja su ugrožavala život svojih članova, nagrađujući njihove poslovne saradnike i dajući im monopole na osnovne proizvode kao što su škrob i so.

To je bio merkantilizam – sistem dizajniran za dobrobit proizvođača, a ne potrošača. Često je karikaturiran kao rani kapitalizam, jer su se stvarala preduzeća, a kapital, proizvodnja, tržišta i trgovina su rasli. Ali u skoro svim drugim aspektima to je bilo veoma različito od ideje kapitalizma. Bio je opterećen kontrolama i tarifama kojima su oni na vlasti pokušavali upravljati ekonomskom aktivnošću nacije. Te kontrole su opet ovisile od snage prisilnog aparata države koji se koristi u tu svrhu. To je legitimisalo kronizam, otimačinu i silu. Ako je kapitalizam postojao bilo gdje, onda je postojao u takozvanim *slobodnim komunama*, izvan gradova, gdje vladavina cehova i građanskih vlasti nije postojala, i gdje su slobodna trgovina, inovacije i nove ideje mogle nastati.

Adam Smith je analizirao merkantilistički sistem u *Bogatstvu naroda*. Istakao je da su i kupci i prodavci imali koristi od dobrovoljne trgovine: inače se ne bi bavili time. Trgovci mogu dobiti zlato i srebro, ali kupci dobijaju robu ili usluge koje vrednuju više od novca kojim plaćaju. Trgovina nije nešto čemu bi trebalo da se odupremo: što više trgovine postoji, to je veća vrijednost i više se bogatstva širi na građane svih zemalja. Otvorena konkurencija promovise inovativnost i vrijednost za novac. A specijalizacija koja je omogućena kapitalom i tržištima dovodi do ogromnog povećanja produktivnosti, što koristi svima, posebno siromašnima. Ipak, sve to se može ugušiti, upozorio je Smith, državnom vlašću, posebno kad se ta moć koristi u ime kronizma i kako bi se zaštitili uspostavljeni interesi proizvođača.

Merkantilizam, sa svojim kontrolama, subvencijama, porezima, ratovanjem i primitivnim idejama o trgovini i vrijednosti, svakako nije bio "sistem prirodne slobode" koji danas zovemo kapitalizam. Međutim, argumenti Adama Smitha su prevladali. Do 1860-ih, merkantilističke kontrole su zamijenjene nižim porezima i deregulacijom. Rezultat je bio izuzetan period slobodne trgovine i najbrži ekonomski rast koji je Britanija ikad iskusila.

Industrijska revolucija

Kad većina ljudi misli na kapitalizam, oni možda misle na mlinove i tvorničke gradove britanske industrijske revolucije krajem 18. i početkom 19. stoljeća, i o sumornoj slici koju su autori, kao što su Charles Dickens (1812-1870) i naravno Marx, oslikali.

Svakako, ekonomija ovog perioda bila je bliža ideji kapitalizma nego što je ikad bila merkantilizmu. To je bila relativno slobodna ekonomija s niskim porezima, gdje je mnoštvo izuma transformisalo poljoprivredu i proizvodnju, gdje je nova vodena i parna tehnologija učinila da fabrike za predenje i tkanje, koje su vunu iz Engleske i sirovi pamuk iz Amerike pretvorile u jeftinu i visokokvalitetnu odjeću za izvoz po cijelome svijetu.

Ipak, marksističko-dikensovski izvještaj uveliko je zamračio pravu prirodu i efekte ovih zapanjujućih događaja. Takvi kritičari gledaju na industrijsku revoluciju iz osamnaestog stoljeća kroz zemljišni zakon, koji je omogućio zemljoposjednicima da ograde poljoprivredno zemljište. Seljaci, koji su se borili, na taj način su protjerani iz ruralnih područja u mračne gradove, gdje su ih vlasnici mlinova iskoristili kao jeftinu radnu snagu.

Ipak, ovo je karikatura. Ograđivanja nisu bila ni brza ni lagana: svako je zahtijevao odobrenje Parlamenta, a primjedbe su morale biti razmotrene. Mnogo jači faktor u migraciji iz ruralnih u urbana područja bio je da su plate u fabričkim gradovima bile više i da su rasle mnogo brže nego što su bile na farmama. Industrijske inovacije, vodena i parna energija, specijalizacija i međunarodna trgovina znatno su povećali produktivnost ljudi i njihove zarade zajedno s njom.

Ovo nije priča ljudi prisiljenih na urbano siromaštvo. Do 1820. godine, prosječna zarada svake grupe prihoda u Engleskoj brzo je rasla – uključujući i najsiromašnije. Rad u fabrikama je također ponudio mnogo pouzdanije prihode nego što bi ljudi mogli da očekuju od sezonskih radova na

zemlji, sa nestabilnim prinosima. Iako su radni sati mlinara možda bili dugi po našim standardima, oni nisu bili duži od sati potrebnih za uzgoj ljetine, dok je posao sam po sebi bio daleko manje naporan i zaštićen od vremenskih neprilika. U gradovima su postojale i prodavnice i pogodnosti, i mnogo veće mogućnosti za društveni život, kulturne aktivnosti i obrazovanje. Domovi su bili skućeni, naročito jer je više djece preživjelo i porodice su rasle; ali urbane kuće su bile suhe, toplije, čišće, sanitarnije i bolje provjetravane od koliba seoskih radnika. Bogata gradska inteligencija bila je šokirana načinom na koji je živjela gradska sirotinja – ali, malo njih je poznavalo ruralno siromaštvo koje su draga srca napustili.

Samo bogatstvo koje su gradovi sami stvorili, dovelo je do daljeg poboljšanja radnih i životnih uslova, konsolidovanih novim zakonima o dječijem radu, radnim satima, platama i standardima stanovanja – što je bilo nemoguće u doba poljoprivrednog preživljavanja. I ove plate su išle mnogo dalje, imajući u vidu ogroman pad cijena i porast kvaliteta odjeće i mnogih drugih proizvoda koje su sami gradski radnici proizvodili.

Državno upravljanje ekonomijom

Počevši od 1880-ih, ipak, relativno slobodno ekonomsko okruženje koje je pomoglo da se urbana proizvodnja proširi došlo je pod sve veći intelektualni pritisak. Uspjesi u prirodnim naukama doveli su do porasta uvjerenja da se društveni i ekonomski život može kontrolisati racionalno i naučno.

Urbane zajednice su omogućile radnicima da se udruže i politički organizuju, tražeći još jače regulacije plata i uslova. Političke tenzije širom Evrope dovele su do ponovne pojave protekcionističkih, gotovo merkantilističkih, politika. Trgovina i komercijalizam postepeno su postajali sve regulisaniji, a početkom 20. stoljeća došlo je do poziva vladama da intervenišu u funkcionisanju osnovnih usluga kao što su željeznice ili da čak preuzmu vođenje čitavih industrija.

1930-ih, nakon Velike depresije, više zemalja se opredijelilo za više takvih nacionalizacija. Novi talas ekonomista pozvao je vlade da povećaju svoju potrošnju u nadi da će početi oporavak, i da zatim dotjeraju svoje ekonomije kroz poreske, kreditne i monetarne politike. Do šezdesetih godina prošlog stoljeća, praktično sve površno kapitalističke zemlje na svijetu su zapravo postale mješovite ekonomije, s privatnim i javnim preduzećima koja su egzistirala rame uz rame. Regulisanje preduzeća, zapošljavanja i tržišta, "indikativno planiranje" od strane vlasti, protekcionističke trgovinske barijere i vladino upravljanje ekonomijom – teško da je uopće u skladu s principima kapitalizma.

Ali ova mješavina je donijela svoje probleme. Širi efekti vladinih politika su nepravilno shvaćeni. Državna potrošnja koja je trebala da podstakne ekonomiju u stvari je podstakla divlji rast cijena koje su je zapravo poremetile. Državne industrije, koje su uvijek u mogućnosti da se oslone na novac poreskih obveznika, postale su zloglasno loše u smislu efikasnosti i korisničkih usluga. Planeri jednostavno nisu mogli prikupiti i obraditi sve informacije koje su im bile potrebne za vođenje složene ekonomije. Ekonomska politika, koja je trebala da bude racionalna, postala je politizovana i vođena

je sukobom interesnih grupa. Radničko nezadovoljstvo se povećalo. Kronizam je nastojao da izopači svu proizvodnju.

Bič korporativizma

Ovakav kronizam je možda danas prevladavajući oblik ekonomije. Mnogi ga nazivaju kroni kapitalizmom, ali ga je bolje zvati kroni socijalizmom. To je svijet daleko od kapitalizma u smislu preduzetništva, inovativnosti, produktivnosti, slobodnog tržišta i konkurencije, svega vođenog potražnjom potrošača. Umjesto toga, riječ je o firmama monopolističkih ambicija koje koriste politički utjecaj da ometaju sve te stvari: savez biznisa i vlade koji se može pretvarati (i čak vjerovati u sebi) da je na strani potrošača, ali nije.

S obzirom na rast vlada u prošlom stoljeću i njihov prodor u sve pore ekonomskog života, mnoštvo komercijalnih usluga može se izdvojiti iz njih. Vlade mogu davati subvencije i porezne olakšice, povećavati ili snižavati tarife i trgovinske barijere, donirati zemljište ili novac ili monopole, zahtijevati od novih biznisa da dobiju dozvole za trgovinu, ili da izrade propise i platne skale koje nisu pristupačne svima osim određenim firmama. Mogu tolerisati tajne dogovore između tih istih firmi, ili čak zahtijevati od njih da se sastanu na forumima za planiranje na kojima se mogu odrediti cijene i proizvodnja: jedna vrsta državnog kartela. I u ime sprječavanja kriza ili očuvanja radnih mjesta, vlade se lako uvjeravaju da spašavaju poslove kojima se loše upravlja, koji ne mogu odgovarati na cijene ili kvalitet stranih konkurenata, ili čiji proizvod jednostavno više nije tražen od potrošača.

Tako, banke, aviokompanije, graditelji, proizvođači, dobavljači energije, telefonske kompanije, medijske kuće, farmaceutske kompanije, proizvođači automobila, supermarketi, zemljoposjednici, inženjeri vjetrenjača, autobuske i željezničke kompanije, uvoznici i mnogi drugi – iako su to nominalno privatne firme – od vlada zavise za usluge, subvencije, poreske olakšice, dozvole i propise o gušenju konkurencije.

Čak i ako su prvobitne namjere svega toga bile plemenite – promovisati ekonomsku stabilnost, očuvati radna mjesta, poboljšati pogodnosti, zaštititi životnu sredinu i tako dalje – efekti ovakve vladine širokogrudosti su maligni. Ona uvlači biznise u politiku. Ohrabruje ono što ekonomisti nazivaju *traženje rente* – lobiranje za privilegije koje osiguravaju lake profite, koji proizilaze ili iz javne kase ili iz propisa koji smanjuju konkurenciju. Što vlada postaje veća, to su veće potencijalne koristi od takvog lobiranja – kao i od korupcije i kronizma. Što se više udovoljava interesima postojećih proizvođača, veća je zavisnost, te se vlada više oslanja na njih u oblikovanju buduće regulacije, te više potencijalnih konkurenata i novih tehnologija biva istisnuto. Različiti interesi potrošača se ignorišu, a politička debata se monopolizira lobiranjem proizvođača, čiji su interesi koncentrisaniji, i koji imaju više novca i više profesionalnih vještina za učinkovitije lobiranje od individualnih potrošača.

Ipak, ovaj kronizam je uobičajen u cijelome svijetu, posebno u jugoistočnoj Aziji, gdje je skovan termin “kroni kapitalizam” i gdje vlade obično podržavaju “liderske” kompanije u svakom sektoru, štiteći ih propisima i tarifnim granicama. Za njih, korist od nekoliko velikih i jakih kompanija

koje mogu međunarodno konkurisati, je očigledna. Ali oni zaboravljaju oportunitetni trošak: činjenicu da kapital, osoblje i drugi resursi koje koriste ove velike kompanije mogu biti produktivnije upotrijebljeni negdje drugdje. Zaista, s obzirom na to da vlade ne mogu uočiti svaku priliku koju bi mogli vidjeti brojni pojedinci, gotovo je sigurno da bi bilo moguće.

Takva komercijalna privilegija je moguća samo onda kad su vlade spremne da koriste silu prinude. To nije moguće u slobodnom društvu gdje vlade koriste silu samo radi zaštite individualnih prava. Ali činjenica da je kronizam tako uobičajen pokazuje koliko je zemalja širom svijeta danas slobodno samo imenom.

Stvaranje kapitalizma za budućnost

Teško je opisati bilo koji od ovih ekonomskih sistema kao kapitalizam u bilo kojem pravom smislu, mada, naravno, mnogi ljudi pokušavaju, majstorijama ili konfliktom da pokopaju ideal kapitalizma i to mnogim praktičnim manama koje nisu ni isključivo niti suštinske njegove. Izazov za pristalice kapitalizma je da razdvoje suštinsku ideju od konflikta i zabuna, i da nastave stvarati ekonomsko uređenje koje je bliže njihovoj viziji kapitalizma, sa svim njegovim ekonomskim, socijalnim i moralnim koristima.

To, naravno, znači raspuštanje državnih preduzeća i smanjivanje poreza, subvencija, tarifa i propisa koji sprječavaju konkurenciju i potiču kronizam i korporativizam. To znači ograničavanje države na zaštitu ljudskih prava i ekonomskih

sloboda, a ne na njihovo kršenje. To znači razdvajanje između državnog i ekonomskog života.

To nije lako ostvariti u neograničenoj demokratiji, gdje se sve više odluka donosi kroz politički proces, dajući većini navodno pravo da nametne sve vrste ekonomskih politika manjini. To nije demokratija, nego populizam, podržan državnom silom prisile, i zato su osnivači SAD-a postavili tako stroge granice svojoj vladi i razdvojili njene ovlasti između različitih institucija. Ipak, čak i tamo, moć je postala centralizovana i koncentrisana.

To su savršeni uslovi za kronizam, i veoma teški za kapitalizam, što je ispravno shvatanje. Čini se da bi zamjena kronizma, sa svim svojim manama, kapitalizmom, sa svim njegovim koristima, zahtijevala sistematsko preispitivanje ograničenja i krajnje limite političkog procesa.

9 VELIKI MISLIOCI KAPITALIZMA

Škola u Salamanki (“Skolastičari”)

Imovina, ponuda i potražnja, kamata

Između 15. i 17. stoljeća, španski sveštenici su napravili brojne iskorake u razumijevanju ekonomije, omogućujući da se kapitalizam pomiri sa kršćanskim spisima koji su ga činilo se, tako često kritizirali. Na primjer: prvog od tih takozvanih skolastika, Francisca de Vitoria (1483-1546), konsultovali su trgovci koji su bili zabrinuti kako Bog i Crkva gledaju na njihovu trgovinu. Vitoria je razmotrio to pitanje, zaključivši da je slobodno kretanje ljudi, dobara i ideja dio prirode, koja je bila Božija kreacija. Trgovački posao stoga nije bio prezren, već je služio općem dobru.

Biblijski spisi su također kritikovali lihvarenje – naplaćivanje kamata na pozajmice. Ali u vrijeme skolastika, renesansa je donijela mnoge mogućnosti za preduzetničku aktivnost, a kreditno finansiranje je postajalo vrlo važno za poslovanje i trgovinu. Srećom, skolastičari su pronašli mnogo načina da opravdaju kamatu na zajam.

Zajmoprimci su imali koristi, istakli su, što je dobro; kamata je bila uplata – premija – za rizik u slučaju da je kredit

propao; postojao je “oportunitetni trošak” za zajmodavca, jer je bilo mnogo drugih potencijalnih koristi za isti novac; i novac sam po sebi bio je roba, trebalo bi da ga platiš kako bi ga pozajmio, baš kao i iznajmljivanje nekog drugog dobra.

Skolastičari su također branili privatnu imovinu. Imali su koristi od stimulisanja ekonomske aktivnosti i samim tim prosperiteta, tvrdili su. Ljudi su se također bolje brinuli o imovini ako su je oni sami posjedovali, a ne dijelili zajedno s drugima, što znači da su Božije kreacije bile bolje cijenjene. Pojedinci, zaključili su oni, imali su pravo da posjeduju i imaju koristi od svoje imovine – osim u posebnim slučajevima, kad su imali dužnost da dijele s onima kojima je potrebna.

Skolastičari su čak identifikovali značaj ponude i potražnje. Oni su vidjeli da plemeniti metali imaju veću vrijednost u zemljama gdje su oni bile rijetki. “Pravedna cijena” robe nije bila samo trošak njene proizvodnje i transporta – kako bi se ista bala lana mogla vrednovati više ako bi se skuplje transportovala preko kopna, a ne jeftinije morem? Cijena je zavisila od interakcije ponude i potražnje – pod uslovom da je tržište ostalo slobodno i otvoreno.

Adam Smith (1723-1790)

Prednosti specijalizacije, trgovanja i slobodne trgovine

Škotski filozof koji je postao ekonomista Adam Smith najpoznatiji je po svojoj knjizi *The Wealth of Nations* (*Bogatstvo*

naroda) iz 1776., u kojoj je utkao svoje ideje i ideje mnogih drugih autora u novi, sistematski i prepoznatljivo moderan pristup ekonomiji. Knjiga je napadala preovlađujući sistem merkantilizma, koji je mjerio bogatstvo zemlje svojim zalihama zlata i srebra, i koji je koristio subvencije kako bi maksimizirao izvoznu trgovinu i tarife blokirajući uvoznu kupovinu. Smith je istakao da obje strane imaju koristi od trgovine. Zaista, nijedan od njih se ne bi bavio trgovinom, osim ako bi im bilo isplativo. Istina, prodavci dobijaju gotovinu: ali kupci dobijaju robu koju vrednuju više od cijene koju plaćaju.

Smith je zaključio da ono što zemlju čini bogatom nije njena zaliha gotovine, već veličina njene proizvodnje, trgovine i poslovanja – što sad nazivamo bruto domaći proizvod ili BDP.

Možemo uveliko da povećamo taj proizvod, primećuje on, specijalizacijom, koja nam omogućava da postanemo vješti i produktivniji – još više ako investiramo u specijalistička kapitalna dobra kao što su alati i oprema. Razmjenom naših specijalističkih proizvoda s drugima, kod kuće ili u inostranstvu, svi dobijamo od povećanja produktivnosti koju donosi ova specijalizacija i kapitalne investicije.

Tamo gdje postoji slobodna trgovina i konkurencija, tvrdi Smith, tržišta usmjeravaju napore i resurse ka najproduktivnijim korisnicima i usmjeravaju gotove proizvode prema onima čija je potražnja za njima najveća. To je visokokoooperativni sistem, ali funkcionije samo tamo gdje postoji sloboda djelovanja, slobodna trgovina i otvorena konkurencija. Smith je bio veoma kritičan prema kroni kapitalizmu, u kojem bi proizvođači vršili pritisak na političare zbog monopola ili posebnih usluga.

Vlada, zaključio je on, ne bi trebalo da se upliće u ekonomski život, osim što mora da održava strukturu koja joj omogućava da funkcioniše.

David Ricardo (1772-1823)

Komparativna prednost i proizvodna efikasnost

Uspješan londonski posrednik na berzi i špekulant (navodi se da je zaradio 1 milion funti kockajući se na britansku pobjedu kod Vaterloa), Ricardo je počeo razmišljati o ekonomiji nakon što je pročitao *Bogatstvo naroda* Adama Smitha. Nastavio je sa značajnim napretkom u teoriji najamnina, zarada, profita, oporezivanja i vrijednosti.

Kad je riječ o trgovinskoj politici, on je odbacio protekcionističke mjere kao što su Corn Laws (Kukuruzni zakoni, op.prev.), koji su ograničavali uvoz pšenice; i razvio je “teoriju komparativnih troškova” (sada nazvanu *teorija komparativne prednosti*), po kojoj je i najpoznatiji. Zemlje, rekao je on, mogle bi sebi pomoći ako se specijalizuju za ono što bi mogle proizvesti relativno jeftinije – glede svih drugih stvari koje bi mogle proizvesti – u poređenju s drugim zemljama. Čak i ako bi zemlja mogla da proizvede sve jeftinije od druge, bilo bi bolje da se specijalizuje za onu robu gdje ima komparativnu – a ne nužno i apsolutnu – prednost.

Da dam moderan primjer: poznata filmska zvijezda može biti bolja kuharica od glavnog kuhara filmskog studija. Ipak, uprkos *apsolutnoj* prednosti u odnosu na šefa, za studio je bolje zadržati svoju zvijezdu na setu, iskorištavajući kom-

parativnu prednost svog talenta i poznatosti, umjesto da je pošalje u kuhinju. Ovaj princip ostaje jedan od ključnih argumenta za slobodnu trgovinu.

Ludwig von Mises (1881-1973)

Priroda kapitala; kritika socijalizma; prednosti laissez-faire

Mises je postao vodeća figura u "Austrijskoj školi" ekonomista, koja je naglašavala složenost ekonomskih fenomena i kako su vrijednosti i postupci miliona pojedinaca bili ključni za ukupan rezultat. Ono što je važno za kapital, na primjer, nije bila njegova ukupna vrijednost, već njegova struktura – upravo ono u šta su ljudi investirali kapitalna dobra i koliko produktivno su ta kapitalna dobra radila zajedno. Ova struktura je bila delikatna: na primjer, neprikladna politika kamatnih stopa izopačila je tržišta, potičući ljude da ulažu u pogrešne stvari – loše investiranje – što dovodi do propusta i gubitaka.

Tamo gdje su tržišta potpuno eliminisana, kao u vrijeme komunizma, racionalno ulaganje je postalo nemoguće. Bez cijena, niko ne bi mogao izračunati koji od mnogih mogućih proizvodnih procesa bio bi najisplativiji. Neizbježno, sredstva bi bila uložena u pogrešne procese, što bi dovelo do rasipanja i neefikasnosti, a greške bi se akumulirale tokom vremena, jer ne bi bilo tržišnog pritiska da se oni eliminišu.

Mises je dao snažne argumente za *laissez-faire*, tvrdeći da čim vlade počnu ometati tržišni sistem kontrolama i pro-

pisima, one pokreću plimu dislokacija (kao što su viškovi i nestašice) koje se šire od tržišta do tržišta, kao talasi u jezeru, remeteći jedno tržište za drugim. Pokušavajući da ograniče štetu, vlade su tada bile prinuđene da intervenišu, što je samo dodatno pogoršalo stvari.

Friedrich von Hayek (1899-1992)

Spontani red; kritika planiranja; koordinacija tržišta

Učenik Ludwiga von Misesa, Hayek, rođen u Beču, sarađivao je s njim na istraživanju boom-bust poslovnih ciklusa, zaključivši da je to uzrokovano time što su centralne banke postavile preniske kamatne stope, što je ohrabrilo prekomjerno zaduživanje i potrošnju. Međutim, niske stope su također obeshrabrile štednju, a kad su sredstva zajmodavaca presušila, investitori su se suočili sa kreditnom krizom, njihova preoptimistična ulaganja su morala biti obustavljena, a kapital i radna mjesta izgubljeni.

Jedan od Hayekovih ključnih uvida bio je koncept spontanog poretka. Ljudska i životinjska društva pokazuju očigledne zakonitosti. Ipak, niko nije planirao kako pčele žive ili kako ljudi koriste jezik. Takva naređenja nastala su prirodno i održala se jer su bila korisna. Često ne možemo artikulirati pravila (kao što je gramatika) koja ih podupiru. A pošto ne razumijemo u potpunosti kako takvi prirodni tokovi funkcionišu, pretpostavimo da možemo uraditi bolje – da možemo da odbacimo mehanizam cijena nametanjem

kontrole plata i cijena, ili, na primjer, poboljšanjem slobodnog tržišta putem centralnog ekonomskog planiranja.

Po Hayekovom mišljenju, ekonomski planer ne može čak pristupiti informacijama koje bi bile neophodne za takav poduhvat, jer su te informacije raspršene, lokalne, parcijalne, brzo se mijenjaju, specifične, lične i teško prenosive. Ipak, tržišta se bave ovom informacijom, od trenutka do trenutka, na raspršenim lokalnim nivoima. Nijedan planer ne treba da odluči kako će se resursi koristiti: cijene pružaju jednostavne signale koji ih automatski usmjeravaju na njihove najvrijednije upotrebe. Tržišna pravila su stoga mnogo efikasnija i mogu rasti znatno više od planiranih sistema.

Milton Friedman (1912-2006)

Važnost pouzdanog novca; troškovi regulacije

Friedman je bio posebno vješt i ubjedljiv zagovornik liberalnih ideja. Kroz svoju knjigu *Capitalism and Freedom (Kapitalizam i sloboda)* iz 1962. i TV serijal i knjigu *Free to Choose (Sloboda izbora)* iz 1980 – oboje napisao sa svojom suprugom Rose – milioni ljudi su mogli da uče o potencijalu slobodnog tržišta, otvorene trgovine, slobode i kapitalizma.

1946. godine, Friedman je sarađivao na oštrom odbacivanju kontrole najamnina. Takve politike, primijetio je on, učinile su stanodavce manje spremnim da održavaju i iznajmljuju svoju imovinu, smanjujući i kvalitet i ponudu raspoloživog smještaja. Također je proučavao regulaciju i licenciranje profesija (kao što su ljekari, advokati i računovođe),

zaključivši da to ne koristi javnosti, već djelatnicima. Ograničavanjem konkurencije, zaključio je, licenciranje primorava kupce da plate više za lošiju uslugu.

Friedman je najpoznatiji po svom radu na monetarnoj politici i njenom utjecaju na inflaciju – što je bio veliki problem krajem 20. stoljeća. On je kritikovao preovladavajući stav da vlade mogu da kontrolišu inflaciju prilagođavajući svoje poreze i potrošnju, tvrdeći da su umjesto toga morali da kontrolišu količinu novca u opticaju. Ali monetarna politika je bila veoma tupo sredstvo, tako da bi vlade trebale jednostavno uspostaviti zdrav okvir i odustati od svog stalnog ekonomskog uplitanja.

James M. Buchanan (1919-2013) i Gordon Tullock (1922-2014)

Kritika političkog odlučivanja

Buchanan i Tullock razvili su ekonomsku školu javnog izbora, koja je propitivala ideju da tržišni neuspjeh opravdava intervenciju vlade. Više nego očigledno, objašnjavali su, neuspjeh vlade još više je pogoršao situaciju, jer je proces kreiranja politike bio prepun vlastitog interesa i eksploatacije.

Propadanje počinje izborima, na koje su Buchanan i Tullock istakli da nisu testovi “javnog interesa”, nego takmičenje suprotstavljenih interesa. U kapitalizmu, ljudi mogu imati različite proizvode po svojoj želji. Na izborima većina bira za sve – i može koristiti moć države da im pomogne da eksploatišu manjinu koju proizvođači u kapitalizmu ne mogu.

Izborima, također, dominiraju posebne interesne grupe koje imaju jasno određen interes u konačnici, a ne javnost, čiji su interesi mnogo nejasniji i umjereniji. Čak i javnosti najzanimljiviji političar treba da pridobije ove interesne grupe kako bi bio izabran. Politika postaje fokusirana na ono što je korisno, a ne na ono što je racionalno.

Štaviše, da bi dobili svoje politike kroz zakonodavstvo, političari generalno moraju izvršiti dodatna prilagođavanja kako bi osigurali podršku svojih kolega i drugih zakonodavaca. Možda će morati da dogovara: “Vi glasate za moju mjeru, a ja ću glasati za vašu” – što znači da svi završe sa više zakona nego što je bilo ko zaista želio. Na kraju, zvaničnici koji sprovode zakonske propise koji proizilaze iz ovog iracionalnog procesa imaju svoje specifične interese: na primjer, oni mogu da nastoje da prošire svoje lične birokratske imperije tako što će pravila postati veoma složena, zahtijevajući više osoblja koje će da upravlja.

Kapitalizam možda nije savršen, zaključili su Buchanan i Tullock: ali ni mi ne bismo trebali biti naivni kad je riječ o alternativni.

Gary Becker (1930-2014)

Ljudski kapital; ekonomska rješenja društvenih problema

Američki ekonomista Gary Becker, student Milтона Friedmana, uveo je novitet primjenjujući ekonomske koncepte

na različite vrste socijalnih pitanja, uključujući motivaciju kriminalaca, diskriminaciju manjina i imigraciju. Međutim, on je najpoznatiji po svom radu na ljudskom kapitalu – iako nije lično formirao tu frazu.

Ljudski kapital je kvalitet, znanje i vještine koji pojedince čine produktivnijim. To uključuje ulaganja u obrazovanje i obuku, ali i korisne vrijednosti kao što su tačnost i marljivost, pa čak i dobro zdravlje. Becker je identifikovao dvije vrste ljudskog kapitala: *specifičan* i *opći*. Specifični ljudski kapital je znanje koje je relevantno za određeni posao, kao što je korištenje zaštićenog softvera. Firme plaćaju zaposlenima da steknu to znanje, jer znaju da bi, ako bi zaposlenik otišao, informacije bile beskorisne za konkurenciju. Opći ljudski kapital je znanje koje se može koristiti bilo gdje, kao što su vještine na tastaturi. Firme nisu voljne da plate takve prenosive vještine, tako da ih ljudi generalno moraju steći o svom trošku.

Beckerov pristup pruža i druge zanimljive uvide. Na primjer, on sugerira da je jedan od razloga zašto ljudi danas provode duže vremena na obrazovanje od prethodnih generacija je to što oni žive duže – produžujući i povećavajući potencijalne dobitke koje mogu ostvariti prenosivim vještinama. Tehnološki napredak učinio je i profitabilnijim stjecanje naprednih znanja i visokotehnoloških vještina, jer ih to može učiniti mnogo produktivnijim i visoko cijenjenim. Ideja o ljudskom kapitalu čak pomaže da se objasni zašto se više žena obrazuje nego ikad ranije. Ne radi se samo o sociološkoj promjeni, već zato što je kućna automatizacija oslobodila žene i omogućila da grade vlastite karijere.

Postoji jedan posljednji, ali vitalno važan zaključak. Kako se tehnologija mijenja brže i brže, kaže Becker, sad postoji

više potrebe za doživotnim učenjem koje omogućava ljudima da razviju nove vještine i osvježe svoj ljudski kapital.

Israel Kirzner (r. 1930)

Uloga preduzetništva; važnost dinamičkih efekata

Rođen u Londonu, Kirzner je studirao kod Ludwig von Misesa u Nju Jorku. Poput Misesa, on je tvrdio da su standardni modeli "statičkog ekvilibrijuma" zamaglili *dinamičku* prirodu ekonomije. Ekonomska aktivnost se nikad nije uspostavila u nekom savršenom balansu: naprotiv, pojedinci su neprestano ispravljali svoje planove i prilagođavali svoje postupke kao odgovor na slične poteze drugih. Ovaj dinamični proces zadržao je njihove aktivnosti u konstantnoj – ali ne i savršenoj – koordinaciji.

Kirzner je objasnio da preduzetništvo ima ključnu ulogu u vođenju, održavanju i poboljšanju ove koordinacije. Preduzetništvo je proces u kojem pojedinci (ne nužno profesionalni preduzetnici, nego i obični ljudi) uočavaju praznine i neusklađenosti na tržištu, a zatim djeluju kako bi ih popunili i ispravili. Na primjer, neko bi mogao primijetiti da novi materijal znači da neki proizvodi mogu biti lakši ili trajniji; drugi bi mogao primijetiti da će izgradnja novih kancelarija potaknuti potražnju za obližnjim kafićem; drugi bi mogao vjerovati da bi popularna lokalna pekara mogla uspjeti kao nacionalni lanac. Oni mogu imati ovakve predosjećaje samo zato što nastoje da sebi donesu preduzetničku dobit: ali pri tome pomažu koordinaciju ljudskih ekonomskih akcija do-

vodeći proizvodnju u bolji sklad s različitim potrebama i željama javnosti.

Ovo pak pokazuje da se ekonomsko prilagođavanje i koordinacija u velikoj mjeri oslanjaju na lokalno poznavanje tržišnih uvjeta koje različiti ljudi mogu imati. Ali to se jednostavno zaboravlja u ideji “savršene informacije” u okviru vodeće ekonomske misli. Također, podsjeća nas da moramo imati prave politike, institucije i otvorena tržišta kako bi ovaj preduzetnički duh napredovao.

Deirdre McCloskey (r. 1942)

Liberalne vrijednosti i ekonomski rast

McCloskey je rođen kao muškarac, ali je u dobi od 53 godine postao žena. Već poznat (kao Donald McCloskey) za rad na teoriji cijena i drugim temama, njegov glavni utjecaj došao je kasnije, kao rezultat njegovog proučavanja ekonomske historije Britanije. Zaključio je da se masivni ekonomski rast koji je doživljen u posljednja dva stoljeća može objasniti ne toliko kapitalom ili institucijama, već širenjem liberalnih ideja – konkretno, “buržoaskih vrijednosti”.

McCloskey naglašava obim nedavnog ekonomskog rasta. 1800. godine prosječan čovjek zaradio je ekvivalent od samo nekoliko dolara dnevno. Danas su prosječne zarade desetak puta veće. S obzirom da je svjetska populacija od 1800. porasla sedam puta, to je ogroman porast bogatstva. Nije to samo materijalno obogaćivanje: s povećanjem bogatstva, dugovječnosti i pismenosti, tu je i intelektualno i kulturno obogaćivanje.

Veliko obogaćivanje – najveći skok u prosperitetu od nastanka poljoprivrede, ali mnogo veće – počelo je oko 1860. godine. To nije u potpunosti objašnjeno stalnim ekonomskim rastom Britanije od crne kuge u 14. stoljeću, pa čak ni industrijskom revolucijom, koja je počela krajem 18. stoljeća, niti britanskim institucijama i vladavinom prava. Samo ideje, insistira ona, mogu tako brzo promijeniti stvari. Veliko obogaćivanje proizašlo je iz širenja “buržoaskog liberalizma” koji je omogućio običnim ljudima, prvi put, da uživaju slobodu, dostojanstvo i prosperitet. Stoljećima se trgovina smatrala nepoštenom i ponižavajućom: ali pisci poput Johna Lockeja i Adama Smitha branili su vrline slobode, trgovine, gomilanja bogatstva i kapitala, te dostojanstvo i samopoštovanje koje su dobili obični građani. Iznenada, nije bilo ničega što bi zaustavilo kreativni genij slobodnog naroda.

10 KRITIKE I KRITICIZAM

Ironično, ljudi kao što je američki reditelj Michael Moore (r. 1954), korejski ekonomista Ha-Joon Chang (r. 1962), kanadska aktivistkinja Naomi Klein (r. 1970) i francuski pisac Thomas Piketty (r. 1971) obogatili su se kritikujući kapitalizam. Čini se da, ako postoji potražnja za njihovim idejama, kapitalizam nagrađuje čak i vlastite kritičare – za razliku od drugih sistema koji obično žigošu kriticizam.

Jednako tako postoje akademici, nastavnici, pisci i umjetnici koji smatraju da ih kapitalizam podcjenjuje, te da bi u pravednijem društvu imali veći status i autoritet. Ali oni zaboravljaju da nije kapitalizam taj koji vrednuje njihov rad, već drugi ljudi. A ko može reći da tuđe vrednovanje njih ne treba uvažavati?

Bez obzira na izvor, postoje mnoge validne kritike kapitalizma kojima se njegove pristalice moraju pozabaviti: moralne kritike, zabrinutost zbog strukture kapitalističkih ekonomija, kriticizam korporativne moći i geopolitički problemi.

Moralne kritike

Jednakost nasuprot prosperiteta. Kapitalistička društva su iznimno jednaka, ali kako ljudi razmjenjuju novac za robu i usluge, neizbježno će doći do promjena u njihovim finansijskim fondovima (iako uravnoteženi užitkom onoga što kupuju). Jedini način da se sačuva finansijska jednakost bila bi stalna preraspodjela.

Mnoge statistike o finansijskoj nejednakosti su obmanjujuće, jer se fokusiraju na prihode prije odbijanja poreza i plaćanja socijalnih naknada (doprinosa, op. prev.). Kad se razmatraju porezi i beneficije, jednakost je zapravo veoma slična širom svijeta, pri čemu 10% onih koji zarađuju, dobijaju oko 40% srednjeg dohotka. Statistike također prikrivaju efekte starosti i mobilnosti: mlađi ljudi imaju tendenciju da budu manje bogati, jer još uvijek nisu izgradili svoj ljudski i fizički kapital; dok imigranti i drugi sa malo vještina uzimaju slabo plaćene poslove, ali ih smatraju koracima ka bolje plaćenim poslovima. Takvo napredovanje je prirodno u svakom sistemu.

Neki kritičari, videći nemogućnost potpune jednakosti, zagovaraju veoma visoke poreze na nasljedstvo, tako da se bogatstvo ne svodi samo na neproduktivne pojedince, već da svako mora početi život na otprilike jednakim osnovama. Postoji mnogo moralnih i drugih prigovora. Na primjer, on prkosi ljudskoj prirodi, jer ljudi imaju snažnu želju da obezbijede svoju djecu; neki ljudi žive duže od drugih, što im dozvoljava da više ostave svojoj djeci dok su još živi. Ljudi će radije potrošiti svoj novac umjesto da gledaju kako ga oporezuju nakon smrti, što dovodi do manjeg ulaganja i sma-

njenja budućeg prosperiteta; porodična preduzeća bi nestala. U svakom slučaju, naslijeđeno bogatstvo, kao što smo vidjeli, nije trajno.

Iako skoro svi podržavaju jednak tretman i princip jednakih mogućnosti, oni su izrazito nespremni da žrtvuju svoj vlastiti prosperitet za veću jednakost. Rečeno je da novac ne može kupiti sreću, ali svi dokazi govore da se to radi. Problem koji treba da riješimo nije jednakost prihoda, već dostatnost prihoda: da li ljudi imaju dovoljno da žive pristojno?

Kapitalizam i pohlepa. Kritika da se kapitalizam zasniva na pohlepi proističe iz zbunjujuće pohlepe i ličnog interesa: ako su dobavljači zaista pohlepni, njihovi klijenti bi ih napustili. I zbog čega se optužba za "pohlepu" izjednačava samo s poslovanjem? Preduzeća mogu biti gladna profita, ali kupci su jednako gladni uštede, dok su radnici gladni većih plate. Ipak, rijetko čujemo kritiku "pohlepnih" kupaca i radnika.

Osim povremeno: na primjer, kritičari kažu da kapitalizam u svakome podstiče pohlepu, stvarajući otpor protiv poreza koji su potrebni za vitalne javne usluge. Ali propitivanje poreza nije loša stvar: većina javnih usluga (kao što su zdravstvena zaštita i obrazovanje) mogu se pružiti privatno na tržištu ili podržati (kao što su kulturni i socijalni programi) kroz građansko društvo. Iako oporezivanje može biti neophodno, ono je neophodno zlo. Na kraju krajeva, oni se od ljudi uzimaju silom; troše se na stvari (poput zatvora, vojske ili abortusa) kojima se neki poreski obveznici duboko protive; to podstiče monopolističke državne odredbe, koje su manje efikasne i daju manji izbor; podstiče lobiranje i kronizam kod ljudi koji se zalažu za dobijanje subvencija i

usluga za sebe; i stvara pokvarene podsticaje – na primjer, porez na dohodak čini rad manje nagrađivanim, porezi na naslijeđe obeshrabruju štednju i investicije.

Materijalizam i konzumerizam. Još jedna moralna kritika je da kapitalizam promoviše materijalizam i “pretjeranu” potrošnju.

Argument ima čudnu putanju. Rani kritičari kapitalizma rekli su da ne radi i da će racionalno planiranje brže podići životni standard: ali daljnja dešavanja pokazala su se pogrešnim. U skorije vrijeme, kritika je bila da kapitalizam funkcionira predobro, omogućavajući ljudima da zadovolje svoje želje za “pretjerivanjem” i konzumiranjem tričarija, odvrćajući ih od važnih društvenih ciljeva. Ali ono što se računa kao “pretjerivanje” je stvar mišljenja – što je loša osnova za javnu politiku, posebno ona koja bi značila upotrebu sile da bi se ugušila takva potrošnja.

Postoje još dvije slabosti u ovom argumentu. Prvo, mi nemamo moralni autoritet da spriječimo ljude da proizvode i konzumiraju ono što vrednuju, čak i ako sami ne vrednujemo isto – i svakako nemamo moralni autoritet da ih prisiljavamo da djeluju u skladu s našim vrijednostima, ma koliko mudro nam izgledale. To bi kršilo njihova prava na izbor i samoopredjeljenje.

Drugo, glavni razlog zbog kojeg prihvatamo kapitalizam je upravo to što je on tako dobar u proizvodnji ekonomskih dobara. Ne prihvatamo ga da bismo proizveli društvene rezultate kao što su jednakost ili solidarnost. To je pogrešan alat za takav posao, i teško da ga možemo kriviti za to. On zapravo stvara neke sretne društvene rezultate kao što su mir i opći prosperitet – ali to je samo bonus.

Smanjenje troškova i kvaliteta. Mnogi kritičari smatraju da konkurencija prisiljava proizvođače da smanje troškove do kosti, ostavljajući potrošače s jeftinim, ali bijednim proizvodima. Stvari, kako se žale, nisu napravljene da traju – što je iracionalna i lažna ekonomija.

U stvari, pritisak konkurencije na proizvođače je da zadovolje zahtjeve kupaca, bez obzira na to kakvi oni bili. U nekim slučajevima ljudi mogu zahtijevati kvalitet, a u drugima jeftinost. Na primjer, ako se moda brzo mijenja, nema smisla proizvoditi skupu odjeću koja uskoro izlazi iz trenda. Isto važi i za elektroniku koja bi uskoro mogla postati zastarjela zbog novih tehnologija. S druge strane, za trajna dobra (kao što su kosilice ili klaviri), gdje moda ili tehnološke promjene nisu mnogo važne, potrošači mogu preferirati kvalitetnije od jeftinih proizvoda.

U svim slučajevima, to zavisi od potrošača: stariji i bogatiji kupci mogu preferirati skuplje, ali kvalitetnije proizvode, dok mlađi i siromašniji kupci mogu preferirati jeftinije, ali nekvalitetnije. Ko će im uskratiti taj izbor?

Ljudi donose loše odluke. Neki kritičari se protive tome da mnogi ljudi donose loše odluke, kao što su planovi štednje koje ne razumiju ili dobra koja ne zadovoljavaju njihove potrebe. Oni tvrde da novi proizvodi, posebno finansijski proizvodi, treba da budu strogo regulisani – ili čak zabranjeni sve dok ne budu poznati njihovi puni efekti.

Ali zabrana novih proizvoda na osnovu toga da ljudi mogu praviti greške kupujući ih, siguran je način da se ubije inovativnost i napredak. Buduće generacije koje će imati koristi od ovog napretka bit će na gubitku. Može se desiti da postoje neke jednostavne i opće zaštite, kao što su grejs pe-

riodi za određene proizvode. Međutim, mnoštvo je besmislenih propisa. Niko ne provjerava licencu: pitaju prijatelje i komšije šta preporučuju.

Niko od nas (čak ni regulator) ne može sve predvidjeti, pa kupujemo proizvode na osnovu najboljih informacija koje imamo o njima. Većina ljudi je savršeno sposobna da pravi vlastite izbore na toj osnovi. Oni također znaju svoje potrebe daleko bolje od nekog udaljenog zvaničnika: regulatori ne mogu znati koji su to motivi koji su naveli pojedince da nešto kupuju – pa koje pravo ili razlog imaju da ih zauzstave? Ako spašavamo ljude od pravljenja greške, time ih ohrabujemo da budu nemarni; ako im uskratimo moć izbora, pretvaramo ih u bezlične osobe. To je efikasnije i moralnije za ljude kako bi prihvatili posljedice vlastitih izbora.

Strukturalne kritike

Anarhija proizvodnje. Mnogi kritičari kapitalističku proizvodnju smatraju neefikasnom, iracionalnom i anarhičnom. Na primjer, različite firme proizvode slične proizvode i moraju da troše novac na reklamiranje: jedan veliki proizvođač bio bi efikasniji, a oglašavanje bi bilo nepotrebno. Također, resursi se mogu koristiti, a proizvodnja bi bila strukturirana, racionalnija i manje rasipnička ako bi bila planirana na odgovarajući način, umjesto da bude prepuštena slučajnoj prirodi kapitalističke proizvodnje.

Ali takve kritike zaboravljaju da konkurencija čini kapitalizam veoma *dinamičnim*. Ne proizvode sve firme iste stvari, već pokušavaju da svoje ponude učine atraktivnijim za kupce tako što ih konstantno poboljšavaju i smanjuju tro-

škove. Kao što iskustvo pokazuje, jedan proizvođač bi imao daleko manje podsticaja da poboljša svoj proizvod ili efikasnost.

Zapravo, mnoštvo je planiranja u kapitalizmu: pojedinci i firme stalno prave planove. Ti planovi dobijaju stalnu i trenutачnu povratnu informaciju od svakodnevnih odluka kupaca o tome šta će ili šta neće kupiti, a proizvođači brzo prilagođavaju svoje planove u skladu s tim. Ako pogriješe, samo oni trpe štetu. Ali stvari su sasvim drugačije kad se planira čitava nacionalna proizvodnja. Takve ogromne šeme spore su za primjenu i izmjene; imaju manje povratnih informacija zato što potrošači imaju manji izbor; tako da postoji manje dinamike i napretka. A ako se plan pokaže pogrešnim, cijela nacija trpi.

Neproductivne špekulacije. Mnogi kritičari se protive finansijskim špekulacijama koje postoje u kapitalizmu: klađenje na cijene dionica ili valuta, buduća tržišta i sve ostalo. Ovo, kažu oni, ništa ne daje, već uzima mnogo vremena, energije i novca.

U stvari, špekulacije su znak žive ekonomije i tržišta kapitala, a špekulanti proizvode nešto od vrijednosti. Budući da je proizvodnja specijalizovana, špekulanti moraju biti veoma upoznati s firmama ili pojedinačnim sektorom ako žele da budu konkurentni. Njihove odluke o tome gdje investirati ili ne investirati su stoga vrijedan pokazatelj zdravlja i perspektive tih firmi i sektora, pomažući drugim ljudima da donesu bolje odluke o tome gdje će povjeriti vlastiti novac. Smanjenje rizika investiranja podstiče veće investicije, stvaranje kapitala i samim tim produktivnu efikasnost – i ubrzava resurse ka njihovoj najproduktivnijoj upotrebi.

Nedemokratska proizvodnja. Druga kritika je da je u kapitalizmu proizvodnja organizovana u korist vlasnika, dok bi u stvari, trebalo da bude strukturirana tako da koristi javnosti i drugim zainteresovanim stranama. Proizvodnja bi stoga trebala biti pod demokratskom kontrolom – kako bi se mogla voditi u dugoročnom interesu nacije, a ne u kratkoročnom interesu vlasnika.

Nažalost, “demokratska” kontrola podrazumijeva političku kontrolu – sa svim problemima politike, uključujući moć interesnih grupa i vlastiti interes birača, političara i zvaničnika. Ekonomija koja se politički vodi, za dobrobit zainteresovanih strana, podrazumijeva vođenje za dobrobit sadašnjih zainteresovanih strana – koje imaju jasan interes za održavanje trenutne prakse, radije nego da dopuste da napredak poremeti stvari. A ko gleda kratkoročnije od političara, koji samo gledaju na naredne izbore? Nasuprot tome, vlasnici imaju koristi ako promovišu dugoročnu snagu svog biznisa – što će privući kapital i povećati njegovu vrijednost.

Korporativna moć

Velike korporacije. Velika kritika kapitalizma usredsređena je na moć velikih korporacija. Smatraju ih moćnim tijelima koja mogu manipulirati političarima, javnim mnijenjem i potrošačkim izborima, novim regulacijama i državnim posrednim uslugama i stvaranjem monopola.

Ali monopoli i velike korporacije nisu neizbježan dio kapitalizma. Pod kapitalističkom konkurencijom jedini način da kompanije ostanu velike je da nastave da služe javnosti.

Čak i najveća kompanija može dobiti konkurenciju od strane druge, ili od strane manjih kompanija koje proždiru različite dijelove njenog poslovanja. Jedini način na koji mogu da stvore monopole je da spriječe konkurenciju poreskim ili državnim regulatornim uslugama. To nije kapitalizam, već kronizam.

Krivica za to leži na državi. Država ima moć da oporezuje i donosi zakone i propise; može čak i da vas strpa u zatvor ili pošalje u ratove. Poslovi ne mogu. Koliko god se ljudi žalili na moć velikih kompanija, država je ta koja ima stvarnu moć. Potrebni su nam političari da promovišu konkurenciju, a ne da služe interesima velikih i etabliranih proizvođača.

Menadžment nasuprot vlasništva. Neki kritičari tvrde da su velike javne korporacije nefunkcionalne jer je menadžment postao odvojen od vlasništva. Menadžeri su postali neobuzdani, moćni i preplaćeni.

Ali podjela vlasništva i menadžmenta je samo još jedan primjer podjele rada. Svakako, vlasnici (tj. dioničari) kompanija trebali bi imati moć da kontrolišu svoje menadžere, iako je loš zakon o kompanijama potkopao tu moć u mnogim zemljama – što je još jedan slučaj kako politika narušava nesmetano funkcionisanje kapitalizma.

Također, što je veći biznis, to je vještiji menadžer potreban da bi njime upravljao. Malo je ljudi koji mogu da vode međunarodnu korporaciju svjetske klase, tako da nije iznenađujuće to što su dobro plaćeni. Ali nisu nužno *preplaćeni*: kad dobar izvršni direktor odluči da ode, vrijednost kompanije može pasti. Vlasnici bi trebalo da odluče da li su menadžeri vrijedni novca, a ne političari koji imaju druge, političke motive.

Globalni odnosi

Multinacionalizacija. Malo preduzeća privlači više kritika od multinacionalnih korporacija. Kritičari ih optužuju za lobi-ranje posebne zaštite, prebacivanje troškova između zema-lja radi uštede poreza i prenošenje svojih proizvodnih za-gađenja u najsiromašnije zemlje. Svjetska tržišta, tvrde oni, podrivaju veliki kapital, a multinacionalne kompanije, neke velike kao cijele zemlje, djeluju više kao imperijalne nacije nego tržišni igrači.

Međutim, vlade i kronizam omogućavaju kompanijama da rastu na toj skali. A zemlje imaju različite poreske režime upravo zato što neke žele da privuku biznis i kapital koji podstiče rast. Multinacionalne kompanije su zaista napra-vile ogromna ulaganja u siromašnije zemlje, donoseći kapi-tal koji njihove industrije čini produktivnijim, otvarajući mogućnosti za rad i povećavajući plate. Može biti da je neki posao teži, a neka proizvodnja manje čista, nego što bi ljudi u bogatim zemljama izabrali sami za sebe; ali alternativa je da se razvoj ovih zemalja uspori, njihova nada da će priuštiti lakšu i čistiju proizvodnju odloži, a ljudi ostave da žive duže u siromaštvu.

Što se tiče imperijalizma, multinacionalne kompanije i globalna tržišta zaista su promovisala mir u svijetu. Njihova ulaganja u nove ekonomije pomogla su da se iz siromaštva izvuku milijarde i stvori prosperitetna srednja klasa koja je mnogo toga dobila od očuvanja mira i trgovine koju mir omogućava.

McDonaldizacija. Ipak, neki kritičari tvrde da sa investi-cijama bogatijih zemalja dolazi i kulturni imperijalizam, sa

zapadnim brendovima, životnim stilovima i praksama koje preplavljaju lokalne.

Ali istina je da je globalizacija zapravo promovisala širenje raznovrsnijih roba i usluga. Sad, kad veliki dijelovi istočne Evrope i jugoistočne Azije više nisu zatvoreni za Zapad, obje strane mogu da uživaju u više proizvoda iz više zemalja nego ikad ranije. Rastuće bogatstvo koje je trgovina dala ekonomijama u razvoju dovodi više njih u bogate zemlje kao studente ili kao turiste, a oni nose sa sobom svoje vrijednosti i kulturu. Rezultat nije kulturni imperijalizam, već raznolikost i izbor.

Zaštita posla. Često se kaže da je ekonomijama u razvoju potrebna posebna zaštita, kako bi mogle razviti svoju “novorođenu” industriju i postati ekonomski jake. To znači kontrole, uvozne tarife i izvozne subvencije koje bi spriječile da ih bogate zemlje obaraju.

Ali, u stvari, najveći problem u siromašnijim zemljama je nedostatak kapitala; i njihovo otvaranje stranim investicijama je najbrži način da se to postigne. Novi kapital ih čini produktivnijim – sposobnijim da proizvode robu i usluge koje mogu da konkurišu bilo kome u svijetu, i pomažu lokalnom stanovništvu u ostvarivanju vlastitih ambicija.

Protekcionizam je moguć samo u neslobodnim zemljama, gdje države mogu primorati poreske obveznike na subvencioniranje preferiranih industrija, ili nametnuti carine i kvote uvoznicima. Ali tržišta su sad globalna: zemlje imaju koristi od toga što su dio njih i ne mogu se razvijati – ili čak održavati – iza protekcionističkih zidova.

Zbunjujući kronizam

Brojni kritičari kapitalizma tvrde da nema slobodnog tržišta. Uvijek postoji lobiranje i tajni dogovori, tako da moraju postojati snažne regulacije i pravila kako bi kapitalizam dobro funkcionisao.

Ali pristalice kapitalizma također odbacuju tajne dogovore i kronizam i ne vide ih kao unikatne za kapitalizam. Zaista, u socijalističkim sistemima oni su mnogo češći. I pravila koja omogućavaju funkcionisanje tržišta – pravda i prava na slobodno vlasništvo i trgovinu – daleko su jednostavnija i općenitija od detaljnih propisa koje predlažu kritičari.

Umjesto toga, vlada bi se trebala usredotočiti na svoje ključne uloge u zaštiti individualnih prava i sloboda, a ne da pokušava voditi ekonomiju: svojevrsna podjela između ekonomije i države. Tužna lekcija iz historije je da javni zvaničnici nisu ni mudriji ni moralniji od običnih ljudi. Zaista, državna vlast privlači najgore u svoje redove i omogućava im da prave veće greške.

11 BUDUĆNOST KAPITALIZMA

Kapitalizam ima mnoge prednosti, i mnoštvo je mogućnosti za širenje mira i prosperiteta širom svijeta posredstvom kapitalizma. Međutim, on također ima slabosti i suočava se s prijetnjama koje bi ga mogle dodatno oslabiti – narušavajući njegove delikatne mehanizme, narušavajući njegove efekte i podrivajući njegovu podršku u javnosti.

Prednosti

Prosperitet. Glavni argument za kapitalizam, čak i u današnjoj visokoreguliranoj formi, je da on ubrzano povećava prosperitet, posebno najsiromašnijih. Nedavna globalizacija svjetskih tržišta i kapitala izvukla je milijarde ljudi iz ekstremnog siromaštva, povećavajući prihode i bogatstvo, donoseći bolju zdravstvenu zaštitu, dugovječniji život, smanjenje smrtnosti novorođenčadi, povećanje pismenosti i vještine računanja (naročito među ženama) i mnoge druge koristi čovječanstvu.

Osim toga, pristup svjetskom kapitalu učinio je biznise zemalja u razvoju produktivnijim. To omogućava lokalnom

stanovništvu da uživa u boljim, jeftinijim i bogatijim lokalnim proizvodima, kao i da njihovi prihodi rastu. Veća produktivnost također olakšava uspjeh novih preduzeća, smanjujući rizik od pokretanja novih preduzeća i podstičući inovacije i napredak.

Oslobođenje umova. Čineći proizvodnju lakšom i produktivnijom snabdijevanjem dobrima koja oslobađaju ljudska bića od mukotrpnog rada, stvaranjem bogatstva koje štede ljudi zabrinuti za svoju svakodnevnu egzistenciju, kapitalizam pruža ljudima da usmjere svoje umove na stvari koje vrednuju i koriste svoju inteligenciju za rješavanje svojih drugih problema. Dopuštajući mnogim različitim umovima da razmišljaju o tome kako živimo, naravno, donosi napredak. Različiti ljudi iznose različite planove koji se mogu testirati na tržištima za robu – i za ideje, također. Na taj način, možemo graditi ono što funkcioniše, i odbaciti ono što ne funkcioniše, daleko brže nego da smo potčinjeni nekom jedinstvenom nacionalnom planu.

Mnoge lične utopije. Kapitalizam je pluralistički. Kao što Brennan kaže, kapitalizam ne promovise utopiju – on promovise mnoge utopije. Različiti ljudi mogu slijediti različite ambicije i zvanja onako kako oni to žele. Oni ne moraju čekati da im vlada dodijeli svoju ulogu u kolektivnom projektu. Oni mogu da stvore vlastiti raj, a da niko drugi ne zaustavi njihovo stvaranje. Sve što treba da urade je da sarađuju s drugima – ne moraju ih ugnjetavati kao što je Marx sugerisao i kao što su buržoaske klase radile. Kapitalizam dozvoljava cvjetanje mnogo različitih cvjetova.

Ljudska priroda. Kapitalizam je također ukorijenjen u ljudskoj prirodi. Ljudi imaju snažnu vezanost za svoju imo-

vinu: njihova imovina im je važna i za njih ima značenje izvan njihove materijalne vrijednosti. Naše ideje o pravdi su jednako duboke, kao i naša posvećenost ljudima koji poštuju obećanja koja oni daju. Ljudi također žele da budu slobodni da žive i djeluju kako žele, dok žive mirno s drugima. I žele da poboljšaju svoje stanje, i svoje porodice. To su temelji kapitalizma. Stoga nije ni čudo da čak i u najnemilosrdnijim kolektivističkim zemljama, ljudi pokušavaju da grade i štite svoju imovinu, a tržišta se javljaju pri svakoj prilici.

Slabosti

Etatizam i kronizam. Teško je braniti ono što se danas obično naziva “kapitalizmom”. Ono što se naziva “kapitalizmom” u većini dijelova svijeta zapravo je miješana ekonomija u kojima su privatna preduzeća visokooporezovana i visokoregulisana, gdje je polovina ili više nacionalnog dohotka u rukama vlade, i gdje državna preduzeća imaju monopole ili gotovo monopole u važnim sektorima, uključujući zdravstvo, obrazovanje, komunalne usluge, željeznički transport i dostavu pošte. Često se radi o ekonomijama u kojima velika preduzeća povećavaju svoju ekonomsku moć dobijanjem usluga od političara, ponekad u zamjenu za finansijsku podršku.

Međutim, jednako je teško braniti “socijalizam” koji je prevladavao u zemljama poput Sovjetske Rusije, Maove Kine, Sjeverne Koreje ili Kube – uz nedostatak demokratije i odgovornosti, te njihovih diktatura, stranačkih elita, čistki i gladi koje su oduzele živote oko stotinu miliona ljudi.

Razlika je u tome što kronizam nije neizbježan dio kapitalizma, dok su ova zla neizbježan dio socijalizma. To je zato što se kapitalizam zasniva na principu individualne slobode i dobrovoljne razmjene. Za razliku od toga, socijalizam zahtijeva postojanje političke moći koja upravlja svim ekonomskim aktivnostima. U kapitalizmu ljudi ne moraju da se slažu: oni mogu da se bave vlastitim biznisom i da konzumiraju vlastitu mješavinu željenih dobara, bez da se drugi moraju složiti s njihovim izborima. Socijalizam, međutim, pretpostavlja kolektivni cilj i kolektivna sredstva da se to postigne, o čemu se ljudi moraju složiti. Oni koji se ne slažu moraju nužno biti prisiljeni da učestvuju u kolektivnom poduhvatu.

Dok kapitalizam počiva na različitosti i izboru, socijalizam počiva na konformizmu i moći. Ali usklađenost nije prijatelj napretka, dok vlast korumpira čak i najenergičnije javne ličnosti – ujedno privlačeci najneprincipijelnije u korištenju istog. “Čist” kapitalizam u kome preduzeća prosperiraju, zamisliv je samo u otvorenoj konkurenciji gdje se preduzeća međusobno takmiče i gdje nisu kronski (prijateljski) podržana od strane države. Ali ne može se zamisliti “čist” socijalizam u kome bi svi dobrovoljno pristali da učestvuju u kolektivnom poduhvatu bez nekog aparata državne moći koji će ih prisiliti.

Poslovno licemjerje. Međutim, moć koja političarima omogućava da pružaju usluge prijateljima (kronizam) objašnjava zašto su oni u biznisu jedni od najslabijih čuvara kapitalizma, ili čak jedni od njegovih najvećih neprijatelja. Biznis korporacije rijetko podržavaju konkurenciju u svom sektoru. Naprotiv, pozivaju na regulacije koje ograničavaju konkurenciju – često tvrdeći da štite javnost od opasnih “kau-

bojskih” operatera. Iako tvrde da podržavaju “kapitalizam”, umiju da se bore za grantove, subvencije, olakšice i druge usluge koje političari imaju u okviru svojih darivanja.

Nesposobnost (ili nespremnost) poslovnih ljudi da razjasne javnu korist od preduzetništva i slobodnih tržišta svakako je ogromna slabost kapitalizma i njegova velika prijetnja. Zbrkom kapitalizma i kronizma, pretpostavljeni mešetari ne čine nikakvu uslugu. Ideju kapitalizma je veoma teško shvatiti: neposredne koristi od intervencija se lako shvataju, ali ne i dugoročne prednosti oslobođanja tržišta i puštanja konkurencije da radi. Samo mali broj ljudi shvata koliko je tržišni poredak delikatan i koliko teške posljedice na njega mogu imati čak i male političke intervencije.

Lažna objašnjenja. Štaviše, budući da je realnost u većini razvijenih ekonomija mješovita ekonomija, ljudima je teško odrediti koji događaji su uzrokovani samim kapitalizmom, a koji su uzrokovani političkim intervencijama koje ga narušavaju. Na primjer, skoro svi političari i većina običnih ljudi zamišljaju da je finansijski slom 2007. godine izazvan kapitalizmom i “pohlepnim bankarima” koje je stvorio. Ali pristalice kapitalizma tvrde da je kriza zapravo potaknuta decenijama niskih kamatnih stopa i slabe monetarne politike, i da je izazvana (dobronamjernim, ali pogrešnim) regulacijama američke vlade koje su primorale banke da pozajmljuju siromašnim porodicama za koje su znali da su veliki kreditni rizik – pokrećući hipotekarnu katastrofu koja je srušila nekoliko finansijskih institucija. Također bi upozorili na vladin odgovor na krizu – da spasi banke, da stvore još više novca i još više smanje troškove pozajmljivanja – što samo produžuje agoniju, stvarajući ekonomsku stagnaciju. Pravo

rješenje, kažu oni, je da se banke oporave tako što će se izložiti konkurenciji, usvojiti održivu monetarnu i kreditnu politiku i omogućiti tržištima da uspostave zdravu ekonomiju.

Uobičajena objašnjenja finansijskog sloma su stoga pogrešna. Međutim, događaji iz 2007., primijenjeni pogrešni lijekovi i dugi period niskog rasta koji je uslijedio, stvorio je rasprostranjeno razočaranje kapitalizmom i slobodnim tržištima – donoseći još više poziva na još veće kontrole, regulacije i druge vladine intervencije. Bez sumnje, sve ovo je učinilo ideju kapitalizma ozbiljno oslabljenom.

Mogućnosti

Širenje kapitalizma. Ipak, kapitalizam se i dalje širi. Iako se nekad činilo da će komunizam na kraju prekriti čitavu kuglu, danas postoji svega nekoliko dijelova svijeta u koje kapitalističke ideje i prakse nisu prodrle. Poslije pada Sovjetskog Saveza početkom devedesetih godina, veliki dio Azije, Istočne Evrope i Afrike se bacio u svjetsku trgovinsku mrežu i uveo reforme koje su omogućile ljudima da grade vlastiti biznis i slobodnije trguju. To je zauzvrat stvorilo novu srednju klasu ljudi koji upravljaju ili rade u kapitalističkim preduzećima, željnih još više te iste slobode i prosperiteta. Sa još više otvaranja tržišta, dodajući napredak u globalnim komunikacijama i transportu, ova promjena će se nesumnjivo ubrzati. Političari mogu brinuti kako slobodna trgovina uzima domaće poslove, ali svi ekonomisti prepoznaju njene prednosti: i sad se većina svjetske populacije oslanja na ka-

pitalizam i trgovinu kako bi uživali u jeftinoj i visokokvalitetnoj robi.

Oснаživanje siromašnih. Osiguravanje da najsiromašniji mogu u potpunosti učestvovati u ovom razvoju je i izazov i prilika. Iako ljudi u siromašnijim zemljama imaju tendenciju da štede više, na primjer, njihova imovina nije kapital: štaviše, njihova štednja se često drži u gotovini, neproduktivno. Kao što je peruanski ekonomista Hernando de Soto Polar (r. 1941) primijetio, neki od najsiromašnijih na svijetu grade domove gdje god mogu, ali bez legitimnog vlasništva, i vode poslove i prodavnice bez dobijanja detaljnih dozvola koje zahtijeva država. Pošto njihovi domovi i poslovni subjekti nemaju pravni status, ne mogu ih koristiti kao kolateral za kredite i ugovore, tako da nikad ne mogu povećati svoja preduzeća ili ostvariti realnu finansijsku sigurnost. Međutim, države mogu da pomognu ovim ljudima da napreduju tako što će im dozvoliti vlasništvo nad zemljom i učiniti regulacije jednostavnijim i realnijim – pretvarajući svoju uštedevinu u proizvodni kapital i dajući im pravi udio u državnoj ekonomiji.

Nema geografskih ili moralnih granica. Ne postoje prirodne granice ekspanzije kapitalizma i novih tržišta. Inovacije nastavljaju da se nadograđuju na inovacije, stvarajući nove prilike za preduzetnike da snabdijevaju ljudske želje i potrebe bolje, jeftinije, brže, na veoma udaljenim i zabačenim lokacijama. Niko ne zna gdje će nas ta sloboda i napredak odvesti – što mora da deprimira pesimiste i planere, ali uzbuđuje individualiste i optimiste koji čine veći dio čovječanstva.

Mogućnosti se ne zaustavljaju ni na materijalnim koristima. Vrijednosti vlasništva, nezavisnosti, slobode, mira i odbacivanja prisile kao dijela kapitalističkog paketa također su ojačane širenjem slobodnih tržišta i trgovine. To je svakako moralni dobitak koji nadahnjuje ljudski duh.

Prijetnje

Intelektualci. Možda najveća prijetnja kapitalizmu dolazi od intelektualaca. Njihovi motivi mogu biti potaknuti javnošću, ili ne: možda se osjećaju podcijenjeno od strane tržišta, ili sanjare novi ekonomski poredak, ili ne vjeruju drugima u donošenju racionalnih odluka. Bilo kako bilo, javnost i političari i dalje generalno smatraju intelektualce informisanim i mudrim, prihvataju njihove kritike kapitalizma i zaključuju da je potrebna ozbiljna prepravka.

Ali intelektualci rijetko razumiju prirodu i zamršen rad kapitalizma i često imaju malo ličnog iskustva o tome. Prečesto, stoga, zamišljaju njegove probleme, pogrešno dijagnosticiraju uzroke i primjenjuju pogrešne lijekove.

Priručnik grešaka. Mnogi intelektualci, na primjer, i dalje ostaju upoznati s udžbeničkim modelom “savršene konkurencije”, koji zahtijeva veliki broj dobavljača koji prodaju identičnu robu po istim cijenama. Prema tome, oni očekuju da svaka varijacija u cijenama ili tržišnom udjelu mora biti greška. Gledaju na brzi rast lanca supermarketa, na primjer, kao znak da tržište mora biti “nesavršeno” – prije negoli kao znak da potrošači jednostavno preferiraju ono što se nudi. Isti supermarket smanjuje cijene kao “predatorsku praksu”,

a ne kao pokušaj da se privuku kupci na brzo mijenjajućem tržištu. Kao rezultat toga, predlažu da se mitska “savršena konkurencija” obnovi tako što će ograničiti rast firmi ili kontrolisati njihove cijene – ubiti same sile koje čine tržišta tako dinamičnim. Oni ne shvataju da konkurencija funkcionise samo zato što je ekonomski život nesavršen, s firmama koje pokušavaju da popune praznine koje se javljaju, i da se bore da ponude nešto drugačije, bolje i jeftinije – a ne proizvode koji su svima identični.

Populizam. Prijetnja kapitalizma preplavljena državnim socijalizmom je, naravno, mnogo manja nego što je bila prije 1990-ih. Socijalizam je postao manje veliki projekat, a više kao niz pritužbi o radu i ishodima kapitalizma – kao što je nejednakost. Međutim, kapitalizam nikad nije obećao da će riješiti sve društvene bolesti, niti može: njegova vrijednost leži u efikasnoj proizvodnji i distribuciji ekonomskih dobara. I mnogi od ishoda koji su kritikovani zapravo su rezultati vladine intervencije, a ne kapitalizma. Populistička politika, sa svojim pretjerano jednostavnim dijagnozama i propisima, dovela je do velikog rasta ekonomske intervencije. Prešli smo od ideje državnog vlasništva nad proizvodnim sredstvima do realnosti državne kontrole nad njima. Ne treba nas iznenaditi ako takva politička intervencija dadne izopačene efekte.

Postepena kontrola. Uprkos tome, regulacija i dalje raste. Postoji mnogo razloga: na primjer, regulacijama su potrebne vladine agencije da ih implementiraju, a te agencije imaju prirodni interes da prošire svoju ulogu, obično postajući glavni izvor novih i još složenijih regulacija. Kako vlada postaje sve veći i važniji ekonomski igrač, postoji više mogućnosti

za potraživanje najamnina, kronizam i korupciju; i veće potencijalne koristi od lobiranja. Političari dobijaju moć, status i privilegije, i uživaju u nametanju vlastitih vrijednosti ekonomskom i društvenom životu – signalizirajući svoje vlastite vrline biračkom tijelu o kojem su ovisni za reizbor.

Sve je to žalosno, ali još gora je činjenica da je regulacija gotovo uvijek kontraproduktivna, upravo zato što su dugoročni efekti intervencije tako slabo shvaćeni i tako rijetko razmatrani. Zakoni o minimalnim platama, na primjer, mogu se činiti pozitivnom akcijom protiv siromaštva; ali u stvarnosti oni imaju suprotan efekat, vrednujući ljude koji mogu biti siromašni, mladi, nekvalifikovani i u potpunosti bez posla. Ili, opet, regulacije koje zahtijevaju dugotrajno testiranje novih lijekova mogu biti korisne javnosti jer ih štite od neispitanih lijekova; ali isto tako sprječavaju bolesne ljude da ih uzimaju, što bi im možda moglo spasiti živote. Čini se da kontrole nad stanarinom čine stanovanje dostupnim svima; ali čineći iznajmljivanje imovine manje isplativim, uzrokuju da stanodavci izuzimaju kuće i kancelarije s tržišta ili ih slabije održavaju.

Nažalost, kapitalizam, umjesto političare, krive za takve posljedice – što uvijek dovodi do zahtjeva za još više regulacija. Međutim, kad se uvedu, teško je ukloniti regulacije, jer one stvaraju interesne grupe koje zavise od njih – na primjer, one koje uživaju u jeftinim najmninama koje su pod kontrolom, da ne spominjemo regulatore koji upravljaju politikom. Takva, rastuća regulacija, koja se širi, predstavlja ozbiljnu prijetnju budućnosti kapitalizma.

Postojanost kapitalizma

Ono što ostaje tako zapanjujuće o kapitalizmu je, međutim, njegova otpornost i trajnost. U jednom ili drugom obliku, kapitalizam je s nama već milenijima. Kao individualistički, a ne kolektivistički društveni poredak, omogućava pojedincima da nađu svoj način da se nose sa svim društvenim, političkim ili tehnološkim izazovima koje život nosi. Upotrebom kreativnog genija svakog pojedinca, on može preživjeti i najštetnije političke intervencije: od nepodesnih regulacija, preko pogrešno vođenih ekonomskih politika, pa čak i do potpunog državnog planiranja i kontrole.

Bez sumnje, politizirana verzija kapitalizma koja danas vlada, može se poboljšati – lišavanjem politike i državne intervencije, i oslobađanjem rada, na sistematičan i sveobuhvatan način, za dobrobit svih. Ali bez nečeg poput pravog kapitalizma, teško je vidjeti prosperitetnu i liberalnu budućnost ljudske vrste.

12 DODATNA ČITANJA

Zlonamjerni uvodi

Nevjerovatno je koliko je takozvanih uvoda u kapitalizam u stvari njegove kritike, inspirisane analizom Karla Marxa.

Ovo je istina, na primjer, o knjizi Jamesa Fulchera *Capitalism: A Very Short Introduction* (*Kapitalizam: Veoma kratki uvod*) iz 2004., gdje objašnjava Marxovu fiksaciju sa profitom, sistem zarade, eksploataciju, urbano siromaštvo i historijske megatrendove, te isto razmišljanje primjenjuje na današnje probleme finansijske nestabilnosti i globalizacije. Ali on ne uspeva objasniti šta je kapitalizam, kako on u stvari funkcioniše ili ideje koje stoje iza njega.

Unošenjem pojma kapitalizma na Wikipediji (<https://en.wikipedia.org/wiki/Kapitalizam>) dobićemo radove mnogih autora, koji opet uglavnom prihvataju marksističko stajalište. One se uklapaju u marksističke definicije kapitalizma, na njihov pogled na njegovu historiju, na tipove i karakteristike kapitalizma, na tržišta, imovinu i profit, finansijski kapital, monopol, tržišta, kapitalizam i rat, opet tipovi kapitalizma, uloga vlade i još kritika, samo nakratko suprotstavljeno - ostavljajući čitatelje krajnje zbunjenim.

Knjiga Ha-Joon Changa *23 Things They Don't Tell You About Capitalism* (23 stvari koje vam ne govore o kapitalizmu) iz 2011., predstavlja niz eseja, koji uglavnom sugeriraju da je kapitalizam najbolje od najgorog, ali da ga treba kontrolisati i regulisati. Govori da je poslovanje kratkotrajno, da je globalizacija postigla malo, da bogatstvo ostaje bogatima, da kapitalizam postaje sve manje efikasan i da slobodna tržišta ionako ne postoje.

Changovu knjigu trebalo bi pročitati zajedno s knjigom Tima Vorstala *23 Things We Are Telling You About Capitalism* (23 stvari koje vam govorimo o kapitalizmu) iz 2014., koja govori o tome da su političari i dalje kratkotrajni, da protekcionizam ne funkcioniše i da počiva na snazi, da regulacije podstiču kronizam i da su velike vlade daleko manje progresivne i fleksibilne od slobodnih tržišta.

Dobronamjerni uvodi

Mnogo je korisnih uvoda napisanih od strane pristalica kapitalizma koji imaju veće šanse da ga razumiju i objasne. Možda su najutjecajnije, a i najbolje mjesto za početak video serije i knjiga *Free to Choose* (Sloboda izbora) Milтона i Rose Friedman iz 1980., koje snažno i angažovano brane *laissez-faire* politiku neintervencionizma, pokazujući vezu između slobode i ekonomskog napretka baveći se mnogim političkim pitanjima poput visokih poreza, lošeg standarda državnog obrazovanja i drugih javnih usluga, monetarne politike i države blagostanja (gdje Friedmanovi predlažu negativan porez na dohodak).

Isti autori saradivali su i ranije na djelu *Capitalism and Freedom (Kapitalizam i sloboda)* iz 1962. Iako su neki od materijala o politici datirani i usredsređeni na monetarnu politiku (inflacija je tada bila veliki problem), postoji mnogo korisnih pogleda na ulogu vlade u stvaranju monopola, kako kapitalizam smanjuje diskriminaciju, kako regulacije koriste snabdjevačima, a ne javnosti, i značaju ekonomske slobode.

Robert Hessen ima kratak uvod u kapitalizam na *Online Library of Economics and Liberty* (<http://www.econlib.org/library/Enc/Capitalism.html>) koji pokazuje kako je “kapitalizam” izmišljen kao neprijateljski izraz koji i dalje ostavlja ljude da misle da nas kapitalisti žele vratiti u mračne industrijske gradove Engleske 19. stoljeća. Pretpostavljeni lijek – utopijski socijalizam dogovora i harmonije – nije uspio, pa je Marks stvorio “naučni” socijalizam, predviđajući da će kapitalizam propasti. Kad je uspjevao, kritičari su se tada okrenuli žaleći se na kapitalizam i materijalizam i “višak”. Nažalost, piše Hessen, zapadnjaci ne razumiju vlastiti sistem i loše su ga branili.

Malo više filozofsko djelo Jasona Brennana *Why Not Capitalism? (Zašto ne kapitalizam?)* iz 2014., upoređuje moralnost socijaliste i kapitaliste tvrdeći da socijalistička vizija sama po sebi nije ništa čestitija od kapitalističke. Naprotiv, kapitalizam se zasniva na dobrovoljnoj saradnji, međusobnom poštivanju i brizi za druge. Za razliku od socijalizma, njegovi principi djeluju kako u velikim društvima, tako i u malim društvima. Također, štiti i uvećava resurse i omogućava ljudima da se razvijaju i izražavaju i ostvaruju sopstvenu viziju utopije.

Knjiga Arthura Seldona *Capitalism: A Condensed Version* (*Kapitalizam: Sažeta verzija*) iz 2007., malo je zastarjela (sažetak je knjige iz 1990), ali gleda na to kako je industrijska revolucija – suprotno uvriježenom mišljenju – ljudima davala domove umjesto kućerke, jeftinu odjeću umjesto krpa, kraće radno vrijeme, bolju sanitarnu zaštitu i mnoge druge pogodnosti. Potom se ocrtavaju rudimenti kapitalizma, kao što su imovina, sistem cijena i prava kupaca, prije nego što se pokaže kako socijalno blagostanje, obrazovanje, zdravstvena zaštita i stanovanje ne trebaju državne odredbe.

U knjizi *Capitalism, Democracy, and Ralph's Pretty Good Grocery* (*Kapitalizam, demokratija, i Ralph Prettyev dućan*) iz 2001., John Mueller objašnjava da kapitalizam i demokratija nisu ni idealni ni katastrofalni, već su “prilično dobri” u onome što rade. Iako se kaže da se kapitalizam zasniva na pohlepi, on u stvari nagrađuje časne, poštene, građanske, saosećajne akcije. I dok se za demokratiju kaže da je egalitarna i participativna, ona je u stvari haotična, nejednaka i apatična. Zajedno, oni nam daju slobodu, sigurnost i prosperitet – ali ne i raj.

Matt Ridleyevo predavanje, *The Case for Free-Market Anti-Capitalism* (*Slučaj slobodno tržište i antikapitalizam*) iz 2017., ukazuje da slobodna tržišta nisu isto što i kroni kapitalizam, korporatizam i monopol. Velike firme učinile su termin “kapitalizam” neupotrebljivim, jer sad ne zavisi od ekonomske slobode, nego od vladinih usluga, subvencija, poreških olakšica i propisa. No, ekonomska sloboda je prepolovila siromaštvo za dvadeset godina, povećala produktivnost i velikodušnost i smanjila diskriminaciju i nejednakost.

Eamonn Butlerova knjiga *The Best Book on the Market* (*Najbolja knjiga o tržištu*) iz 2008., kratak je vodič kako ekonomski individualizam funkcionira. Pokazuje kako tržišta nikad nisu “savršena” – ali kako nesavršenosti motiviraju sve unutar njih. Da, postoji tržišni neuspjeh; ali neuspjeh vlade je još gori.

Berza povećava vrijednost; kontrola ga ubija. Knjiga pokriva izvornu ulogu cijene i konkurencije, ulogu poštenja i imovine i moralnosti tržišta.

Knjiga *The Capitalist Revolution* (*Kapitalistička revolucija*) Petera Bergera iz 1986., pokazuje kako karakteristike kapitalizma – imovina, kapitalna dobra, slobodna tržišta, automatska alokacija imovine i predvidiv pravni sistem – čine ga podesnim za unaprjeđenje efikasnosti i napretka. On nudi utočište od političke moći, za razliku od socijalizma koji se mora nametnuti silom – a što je veća socijalistička vizija, to je veći despotizam neophodan. Ali kapitalizam je zahvaćen virusima, poput intelektualaca koje stvara, ali koji se tome protive, i interesnih grupa koje lobiraju za zakonske privilegije.

U knjizi George Reismanova *The Benevolent Nature of Capitalism* (*Dobrostiva priroda kapitalizma*) iz 2012., objašnjeno je zašto su ekonomske i lične slobode od suštinskog značaja za mir, napredak i bezbjednost. Kapitalizam povećava ponudu korisnih resursa, poboljšava životnu sredinu i stvara ogromnu produktivnost. Cijene i kamatne stope usmjeravaju investicije u svrhe najviše vrijednosti, nudeći koristi nevladnicima i vlasnicima. Kapitalizam je racionalan, ne anarhičan, i zasnovan je na konkurenciji – ne na monopolu.

O kapitalizmu i siromaštvu

Postoji veliki broj dobronamjernih knjiga koje prikazuju kako je širenje kapitalizma imalo ogroman utjecaj na siromaštvo. *Heavens on Earth (Raj na Zemlji)* J. P. Florua iz 2013., pokazuje kako je ekonomska liberalizacija u Čileu, Novom Zelandu, Kini i Hong Kongu potaknula rast i pomogla rast i širenje bogatstva čak i među najsiromašnijim. Porez, regulacija i centralno planiranje, zaključuje on, jednostavno, produžavaju siromaštvo.

Knjiga švedskog ekonomiste, Johan Norberga, *In Defence of Global Capitalism (U odbranu globalnog kapitalizma)* iz 2001., klasično je izlaganje o pozitivnom utjecaju kapitalizma i trgovine na prosperitet, obrazovanje, zdravstvo, očekivani životni vijek, novorođenčad i opstanak. Mnoštvo činjenica i podataka, koji pokazuju suprotnosti u učinkovitosti susjednih kapitalističkih i socijalističkih zemalja (poput Tajvana i Kine, Zapadne i Istočne Njemačke, Južne i Sjeverne Koreje) kako bi se pokazale široke prednosti globalizacije i konkurencije. Norberg je svoje tvrdnje ažurirao knjigom *Progress: Ten Reasons to Look Forward to the Future (Progres: 10 razloga da se radujete budućnosti)* iz 2016., potcrtavajući postignuća nakon liberalizacije u kvaliteti hrane, zdravstvu, životnom vijeku, okruženju, miru, pismenosti, slobodi i jednakosti.

Knjiga *The Mystery of Capital (Misterija kapitala)* iz 2001., Hernanda de Soto Polara, pokazuje kako kapitalizam i imovinska prava pretvaraju puke neprocijenjene stvari u produktivan, vrijedan kapital. On napominje da, iako siromašni ljudi u njegovom rodnom Peruu grade kuće i preduzeća, to

nije koristan “kapital”, jer ljudi nemaju zakonsko vlasništvo nad zemljom, niti sve detaljne dozvole potrebne za trgovinu. On tvrdi da se taj mrtvi kapital može pretvoriti u kapital davanjem potrebnih zakonskih prava – dopuštajući siromašnim ljudima da imaju stvarni udio u ekonomiji, te da se razvijaju i napreduju.

O filozofiji i moralu

Knjiga *The Morality of Capitalism (Moralnost kapitalizma)* iz 2011., koju je uredio Tom Palmer, serija je eseja filozofa, ekonomista pisaca i istraživača, uključujući dvojicu dobitnika Nobelove nagrade (Vernon Smith i Mario Varga Llosa). Oni tvrde da je trgovina bolja mjera protiv siromaštva od strane pomoći i da je kapitalizam veoma moralan: izgrađen je na povjerenju, a ne na pohlepi; podstiče inovacije i stvaranje vrijednosti; to stvara uzajamno poštivanje i povjerenje; i promoviše i brani kulturne vrijednosti.

Knjiga Michaela Novaka *The Spirit of Democratic Capitalism (Duh demokratskog kapitalizma)* iz 1982., na kapitalizam gleda u svjetlu religije i ljudskog duha. Tvrdi da demokratska, pluralistička, kapitalistička društva stvaraju brižne zajednice kroz udruženja, crkve, dobrotvorne organizacije i druge institucije civilnog društva. Ali taj suštinski dio našeg moralnog života u potpunosti je izgubljen kad se ekonomska i društvena aktivnost politizira i vlasti preuzmu odgovornost.

Capitalism: The Unknown Ideal (Kapitalizam: Nepoznati ideal) Ayn Rand iz 1966., eklektičan je niz eseja o različitim

temama, koji pružaju čvrstu podršku radikalnom kapitalizmu. Korijeni kapitalizma su u prirodi, evoluciji i pravima čovječanstva; tvrdi da rat ne proizilazi iz kapitalizma, već iz statizma; žali zbog progona velikih biznisa; razmatra automatizaciju tržišta; preispituje patente i oblike vlasništva nad autorskim pravima; i tvrdi da su pristaše “konzervativnog” kapitalizma samoubice daleko od razumijevanja, podržavanja i odbrane njegovih ideala.

O INSTITUTU ZA EKONOMSKA PITANJA (INSTITUTE OF ECONOMIC AFFAIRS)

Institut je istraživačka i obrazovna dobrotvorna neprofitna organizacija (br. CC 235 351). Njegova misija je da poboljša razumijevanje osnovnih institucija slobodnog društva analizom i objašnjavanjem uloge tržišta u rješavanju ekonomskih i socijalnih problema.

IEA svoju misiju ostvaruje:

- Visokokvalitetnim izdavačkim programom
- Konferencijama, seminarima, predavanjima i drugim događajima
- Dopiranjem do učenika i studenata
- Nastupima u medijima

IEA, koji je 1955. osnovao pokojni Sir Antony Fisher, je obrazovna dobrotvorna organizacija, a ne politička organizacija. Neovisan je od bilo koje političke stranke ili grupe i ne vrši aktivnosti čiji je cilj da utječu na podršku bilo kojoj političkoj stranci ili kandidatu na bilo kojim izborima ili referendumu ili u bilo koje drugo vrijeme. Finansira se prodajom publikacija, kongresnim naknadama i dobrovoljnim donacijama.

Pored svojih glavnih publikacija, IEA također objavljuje (zajedno s Univerzitetom u Buckinghamu) i magazin *Economic Affairs*.

U svom radu IEA-u pomažu ugledni međunarodni Akademski savjetodavni odbor i eminentni panel počasnih saradnika. Zajedno s drugim akademikima pregledaju potencijalne publikacije IEA-e, a komentare anonimno šalju autorima. Svi radovi u IEA-i podliježu istom rigoroznom nezavisnom postupku ocjenjivanja kao što su to koristili vodeći akademski časopisi.

Publikacije IEA uživaju široku upotrebu na časovima i kursevima u školama i na univerzitetima. Također se prodaju širom svijeta i često se prevode/reprintaju.

Od 1974. IEA je pomogla da se stvori svjetska mreža od 100 sličnih institucija u preko 70 zemalja. Svi su nezavisni, ali dijele misiju IEA.

Stavovi izraženi u publikacijama IEA su stavovi autora, a ne stavovi Instituta (koji nema korporativni pogled), njegovih upravnih povjerenika, članova Akademskog savjetodavnog odbora ili višeg osoblja.

Članovi institutovog Akademskog savjetodavnog odbora, počasnici saradnici, povjerenici i osoblje navedeni su na sljedećoj stranici.

Institute of
Economic Affairs

The Institute of Economic Affairs
2 Lord North Street, Westminster, London SW1P 3LB
Tel: 020 7799 8900
Fax: 020 7799 2137
Email: iea@iea.org.uk
Internet: iea.org.uk

Director General & Ralph Harris Fellow Mark Littlewood

Director of Research Dr Jamie Whyte

Managing Trustees

Chairman: Neil Record

Kevin Bell

Robert Boyd

Robin Edwards

Sir Michael Hintze

Professor Patrick Minford

Professor Mark Pennington

Bruno Prior

Professor Martin Ricketts

Linda Whetstone

Academic Advisory Council

Chairman: Professor Martin Ricketts

Graham Bannock

Dr Roger Bate

Professor Alberto Benegas-Lynch, Jr

Professor Christian Bjørnskov

Professor Donald J Boudreaux

Professor John Burton

Professor Forrest Capie

Professor Steven N S Cheung

Professor Tim Congdon

Professor Christopher Coyne

Professor N F R Crafts

Professor David de Meza

Professor Kevin Dowd

Professor David Greenaway

Dr Ingrid A Gregg

Dr Samuel Gregg

Walter E Grinder

Professor Steve H Hanke

Professor Keith Hartley

Professor David Henderson

Professor Peter M Jackson

Dr Jerry Jordan

Dr Lynne Kiesling

Professor Daniel B Klein

Dr Mark Koyama

Professor Chandran Kukathas

Dr Tim Leunig

Dr Andrew Lilico

Professor Stephen C Littlechild

Professor Theodore Roosevelt Malloch

Dr Eileen Marshall

Professor Antonio Martino

Dr John Meadowcroft

Dr Anja Merz

Professor Julian Morris

Professor Alan Morrison

Professor D R Myddelton

Paul Ormerod

Professor David Parker

Professor Victoria Curzon Price

Professor Colin Robinson

Professor Pascal Salin

Dr Razeen Sally

Professor Pedro Schwartz

Professor J R Shackleton

Jane S Shaw

Professor W Stanley Siebert

Dr Elaine Sternberg

Professor James Tooley

Professor Nicola Tynan

Professor Roland Vaubel

Dr Cento Veljanovski

Professor Lawrence H White

Professor Walter E Williams

Professor Geoffrey E Wood

Honorary Fellows

Professor Michael Beenstock

Sir Samuel Brittan

Professor Richard A Epstein

Professor David Laidler

Professor Deirdre McCloskey

Professor Chiaki Nishiyama

Professor Vernon L Smith

Professor Basil S Yamey

O AUTORU

Eamonn Butler je direktor Adam Smith instituta, jedne od vodećih svjetskih istraživačkih grupa. Diplomirao je ekonomiju i psihologiju, stekao doktorat iz filozofije i počasnici je doktor. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća radio je u Vašingtonu u Predstavničkom domu SAD-a i predavao filozofiju na Hillsdale koledžu u Mičigenu, prije nego se vratio u Veliku Britaniju kako bi pomogao osnivanje Adam Smith instituta. Dobitnik je Medalje za slobodu koju dodjeljuje Freedom Foundation iz Veli Fordža i Britanske nacionalne nagrade za slobodno preduzetništvo. Eamonn je trenutno sekretar Mont Pelerin kluba.

Eamonn je autor mnogih knjiga, uključujući uvode o pionirskim ekonomistima i misliocima Adamu Smithu, Miltonu Friedmanu, Friedrichu von Hayeku, Ludwigu von Misesu i Ayn Rand. Objavio je i udžbenike o klasičnom liberalizmu, javnom izboru, Magna Carti, Austrijskoj školi ekonomije i velikim liberalnim misliocima, kao i sažetak knjige *The Wealth of Nations (Bogatstvo naroda)* i *The Best Book on the Market (Najbolja knjiga o tržištu)*. Njegov zbornik radova *Foundations of a Free Society (Temelji slobodnog društva)* osvojio je Fisherovu nagradu za 2014. godinu. Koautor je *Forty Centuries of Wage and Price Controls (Četrdeset stoljeća kontrole cijena i plate)* i serije knjiga o IQ-u. Čest je saradnik novina, televizija i online medija.

UVOD U KAPITALIZAM

EAMONN BUTLER

Teško je pronaći knjigu koja jednostavno i tačno objašnjava šta je kapitalizam, kako funkcioniše i koje su njegove prednosti i nedostaci. Sama riječ kapitalizam skovana je kao pogrdan termin. I danas većina knjiga na ovu temu ostaje neprijateljski nastrojena prema kapitalizmu ili daju iskrivljenu, zbunjujuću sliku. Postalo je uobičajeno da čak i pristalice kapitalizma imaju problema s razumijevanjem istog, i često upadaju u zamku traženja izgovora za distorzije, umjesto da objasne realnost. Stoga, postoji potreba za kratkim vodičem koji će temu kapitalizma jasno i korektno predstaviti. Ovo je ta knjiga.

Knjiga razbija predrasude i iskrivljene predodžbe kako bi se došlo do bolje definicije šta je kapitalizam u stvari - i, što je još važnije, šta nije - uklanjanjem nereda kojeg su mu kritičari pridodali, tako da suština kapitalizma bude razumljiva. Također, pojašnjavaju šta je kapital, u kojim oblicima se dobija, kako i zašto nastaje, njegovu svrhu, upotrebu i efekte. Istražuje ekonomsku, socijalnu i moralnu prirodu kapitalizma i institucija koje ga podržavaju. Knjiga prati historiju kapitalizma, objašnjava neke ključne ideje onih koji ga podržavaju i preispituje kritike onih koji ga kritikuju. I daje iskrenu procjenu prednosti i nedostataka kapitalizma i njegove budućnosti.

